

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון, שמעון הלקין
חיים לוף — חבר המערכת
מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ה (כרך מ"ט) תשרי-חשוון, תשכ"ד חוברת א' (240)

ה ת ו כ ן

- 1 יחזקאל קויפמאן (תר"ן—תשכ"ד) . . . . . נחום גלאצר
6 קץ ההתיישבות הגרמנית והגיוס הנאצי בישראל . . . . . הכיב כנען
שני שירים מוודסטוק: א. הזמן כנחש מיתמם . . . . .
14 ב. השבת אבידה . . . . . גבריאל פרייל
מותו של סבא הרמן (תחרות הסיפור העברי הקצר — . . . . .
15 סיפור י"ג) . . . . . אוקיינוס
27 יהודה לייב גורדון ועליית רי"מ פינס לארץ-ישראל . . . . . א. ר. מלאכי
36 ר' זכריה פרנקל ובעיית הלאומיות היהודית . . . . . דוד רודכפקי
42 מחודש לחודש . . . . . יצחק עברי
הערכות ודברי בקורת:
(א) בנתיבות המשפט: א. מפעלו המחקרי של פלטיאל . . . . .
48 דיקשטיין, ב. עיונים במשפט המשווה י. ק. מיקלישנסקי
(ב) ספרים וסופרים: המשורר כמבקר . . . . . י. ע.
53 לחקר בעיית הנפש בישראל . . . . . שלמה סיננר
57 (ד) בשדה ספר: לדמותו של מדינאי יהודי . . . . . ל. שפאל
58 על שנים שהלכו: א. אלמי (ב) מ. חכם . . . . . ח. לוף
60 יד יעו ת . . . . .

„ בצרון ”
1141 ברודווי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Fourth Year of Publication

Vol. XLIX TISHRI-CHESHVAN, 5724 (October, 1963 No. 1 (240))

C O N T E N T S :

Yehezkel Kaufman (1889-1963)	<i>Nahum Glatzer</i>	1
The Story of German Settlement In Palestine and the Nazi Fifth Column	<i>Haviv Cnaan</i>	6
Two Poems From Woodstock	<i>Gabriel Preil</i>	14
The Death of Grandfather Herman (Bitzaron Hebrew Short Story Contest)	<i>Story Thirteen</i>	15
Unpublished Letters of J. L. Gordon (His Attitude to Zion in the Seventies)	<i>A. R. Malachi</i>	27
Zacharias Frankel and Jewish Nationalism	<i>David Rudavsky</i>	36
The Month In Review	<i>Itzhak Ivry</i>	42

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

(a) Works on Hebrew and Comparative Law	<i>J. M. Miklitzansky</i>	48
(b) Jacob Glatstein the Critic	<i>Yod Ayin</i>	53
(c) Israel Studies in Psychology	<i>Shlomo Singer</i>	55
(d) Herbert H Lehman and His Era	<i>Leo Shpall</i>	57
(e) In Memoriam: A. Almi; M. Chuchem	<i>H. Leaf</i>	58
News and Events		60

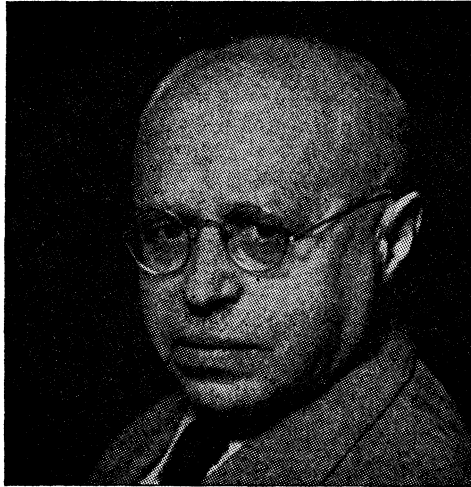

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצֵּרוֹן

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ה (כרך מ"ט) תשרי-חשוון, תשכ"ד חוברת א' (240)

יחזקאל קויפמן ז"ל

יחזקאל קויפמן

(תר"ן — תשכ"ד)

מאת ד"ר נחום גלאצר

אדם יקר וחוקר חשוב הלך מאתנו. אין דרך טובה יותר לכבד את זכרו
הברוך מאשר לעיין בנושאים להם הקדיש את חייו הרוחניים. הקדיש — במלוא
מובן המילה. כי עבודתו המחקרית והספרותית היתה קדושה לו כלמעטים מבני
דורנו. קויפמן הרחיק ממנו את השדים הגדולים והקטנים הבאים להפריע את

הסופר המהיר ולבטל את זמנו. נחבא היה אל חדר עבודתו ועבד מתוך ריכוז כוחות, משמעת של חיל העומד על משמרתו וכוונת הלב של כהן המשרת בקודש. רק להוראה קבע עתים מזומנות, שהפסיקו בין השעות הניתנות למחקר.

יחזקאל בן מרדכי נחום קויפמן נולד ב־17 בדצמבר 1889 בדונאווייצי בפודוליה. בימי נעוריו למד בישיבתו של רב צעיר באודיסה ואין לשער את השפעת החכם הזה עליו; ממנו למד לגשת לתורת ישראל מתוך נאמנות למקורות וראייה היסטורית, ראות לב וראות עין. רב צעיר שיתף את קויפמן בעבודו של "קיצור התלמוד" ובהוצאת המילון המקראי העברי־רוסי־גרמני של גברונסקי, — מילון מצויין שלא זכה לתשומת לב ראוייה. את השכלתו הפילוסופית רכש לו קויפמן באוניברסיטה של ברן; הדיסרטציה שלו, שנתקבלה ב־1918, דנה בשאלות הסיביות (über den zureichenden Grund), נושא שדן בו הפי" לוסף שופנהאור במסתו "השורש המרובע של מאמר ההנמקה המספקת". למקצוע הפילוסופיה תרם קויפמן מאמר ביקורת על הגותו של הפילוסוף הוסרל (Kant-Studien, XXV, 1920) ותירגם מצרפתית את "תורת המונדות" של לייבניץ (התקופה, כרך כ"ה, 1929). בשנת 1929 עלה ארצה ונכנס להוראה בבית הספר הריאלי בחיפה כמורה לתנ"ך במחלקות העליונות.

כעבור כמה שנים פירש לו ממשרה זו כדי לתת את כל מרצו למחקר. ב־1949 נתמנה פרופיסור לחקר המקרא באוניברסיטה העברית. בהגיעו לשיבה הגישו לו חבריו ותלמידיו ספר יובל "מחקרים במקרא ובתולדות האמונה הישראלית" שיצא בשנת 1960 בעריכת מנחם הרן.

שני החיבורים המרכזיים הקובעים את דמותו של קויפמן הם "גולה ונכר" (ד' ספרים בשני כרכים, תרפ"ט־תר"ץ) ו"תולדות האמונה הישראלית" (שמונה ספרים בד' כרכים, תרצ"ז־תשט"ז). העיקרים הגדולים הנידונים בשניהם תלויים אלה באלה. שני הנושאים האלה גם יחד העסיקו את קויפמן רוב ימיו ושנותיו.

גדולה זכותה של חכמת ישראל המודרנית בתולדות עמנו ורבים מכשוליה. הגורלי ביותר מבין מכשוליה היה הוצאת התנ"ך מתחום החקירה המדעית. חוקרי ישראל הניחו את החקירה והדרישה בעניני התנ"ך בידי בעלי ביקורת המקרא הנוצריים למיניהם, שמגמתם בידעים ובלא יודעים היתה להבדיל הבדל ראדיקאלי בין עם ישראל בתקופת המקרא לבין היהדות שלאחר חתימת התנ"ך ולמעט את דמותה של דת ישראל המקראית כדי להבליט את נצחונה של הברית החדשה על ה"ישנה". יחס המתיחות בין היהדות והנצרות של ימי הביניים העבר לסגנון המדע ותורגם לשפתו. תגובת יחידים מבין חכמי ישראל היתה הגנה אפולוגטית על המסורת מצד אחד ומאידך הודאה במקצת. חכמת ישראל התייחסה ברובה בשתיקה ובהעלם עין לשיטת בקורת זו מתוך אי־רצון להגדיל את הקרע בין ההשקפות הדתיות בעדת ישראל ואי־רצון לעורר ריב עם הדת השלטת. אך סיבות אלה אינן מספיקות כדי להצדיק את השתיקה שהעידה על פחדנות, חוסר ביטחון עצמי ורפיון רוחני. חדלו פרזון עד

שקם יחזקאל קויפמן והתחיל לבדוק במקרא ובבעיותיו הספרותיות, ההיסטוריות והדתיות גם יחד. קויפמן מקבל את שיטת הביקורת והניתוח המדעי הנהוגה בעולם האקדמי, אך נמנע מהשערות התלויות בשערה ומישמוש שטחי בהקבלות בין תרבות ישראל ותרבויות הסביבה, כל שיש גורמים האוסרים הנחת הקבלות כאלה. כלומר, הוא קורא את הטכסט שלפניו בדייקנות ערה וקפדנית ומתוך ידיעה עמוקה ומקיפה של מה לפניו ומה לאחור. אמן גדול הוא בשיטת הפשט, וכשיש לסתור את השערותיהם של מבקרי המקרא, דרך הפשט היא הדרך היחידה המביאה אל המטרה.

כנגד האסכולה הקלאסית של ביקורת המקרא הוכיח קויפמן שהתורה התגברה על הרעיונות המיתולוגיים, שהם יסודות הדת של המזרח הקדום. ועוד הוכיח שספרות התורה קודמת לספרות הנבואה, דבר ששלל וולהאוזן וכל אלה שהלכו בעקבותיו, כדי להראות את שקיעת הרעיונות הנבואיים במהלך הדורות והתנוונותה של אמונת ישראל. כנגד החוקרים שביקשו את ראשית אמונת היחוד במצרים, או בבבל, ושטענו שאמונת היחוד נצנצה בישראל רק בימי הנביאים-הסופרים ושרק אחרי חורבן הבית נצחה אמונה זו את האלילות בישראל — הוכיח קויפמן שאמונת היחוד לא נתהוותה בדרך ההתפתחות המודרנית מתוך האמונה האלילית ושאינו לה מקור חברתי, היסטורי או מוסרי, אלא שיש כאן ראשית מוחלטה, יצירה תרבותית-דתית חדשה, שאין לבארה מתוך תנאים וסיבות היסטוריות ושהנביאים הם יורשי ההכרה הזאת. בתיאורו את תולדות האמונה הישראלית, אין קויפמן משקף את התהוותה האטית של האידיאה הזאת (לאחר שאין כאן התהוות) אלא את תולדות התגלמותה האורגנית ופעולתה בחיי עם ישראל.

זהו היסוד והרקע הביקורתי של ההיסטוריה הגאוגית של קויפמן. על רקע זה מנתח המחבר את הפרשיות הגדולות שבתורה וענייניה: הפלא, דבר אלהים ורוח הקודש, החוקה הפולחנית, הקדושה והטומאה, הקרבנות, החגים, החטא והרע, היחיד והחברה, מלכות האלהים, נביאים וכהנים, ברית סיני, תקופת השופטים והמלכים, ספרות המזמורים, הגות החזוים, ספרי החכמה וחזיונות אחרית הימים, ישראל והעולם ובעית האוניברסליזם, גלות בבל ושיבת ציון, עזרא והיצירות הספרותיות בתקופת פרס, ישראל ויוון וראשית המאבק ביניהם. רצה קויפמן להוסיף ספר על שמונה הספרים שבחיבורו ולתאר את היהדות עד לצמיחת הנצרות והרבה מן החומר היה מוכן לפניו; איני יודע אם הגיע לכלל כתיבה ממש.

החיבור עשה רושם רב על חוקרי המקרא. חוקרים יהודיים אחרים ניגשו למקרא גישה טכסטית ובלשנית בעיקר או התרכזו בבעיות תיאולוגיות; רק חיבורו של קויפמן שהקיף את שאלות הספרות, ההיסטוריה והדת ושירד אל שורשי האמונה הישראלית (שעתידיה היתה להביא כלייה לעולם האלילי) — רק חיבור זה היה יכול לשמש נקודת מפנה בהבנת המקרא, בו תיקן המחבר את הפגם שנמצא בחכמת ישראל מראשיתה.

נכון הדבר כי ביקורת המקרא הכללית הלכה והתפתחה ובכמה נקודות הגיעה לידי מעמד השונה מעמדו של וולהאוזן. אך תרומתו של קויפמן שתחילתה בביקורת של וולהאוזן לא הצטמצמה בה; סופה ותכליתה היה תיאור שלם, מקיף וממצה של אמונת ישראל, דבר שלא נעשה לפניו ובוזה החזיר את העטרה ליושנה. זכות מיוחדת נודעת לחוקר הצעיר, הפרופ' משה גרינברג, שטרח וסיכם את החיבור בכרך אחד והעתיקו לאנגלית.

בעל "תולדות האמונה" הוא בעל "גולה ונכר" והקשר הפנימי בין שתי ההלכות הגדולות שהורה קויפמן חשוב להבנת האיש, החוקר וההוגה. לבו של המלומד בתחום התנ"ך היה ער לגורלו ההיסטורי של עם ישראל לאחר חורבן הבית, והסופר הדן בבעיות גלות וגאולה, דת ולאומיות, מסורת וטמיעה, יהדות ונצרות — וכל זה מתוך דאגה עמוקה לעתידו של עם ישראל ולקיומו — נתן את רוב מרצו לחקר ספר הספרים של העם. בתקופת ההתפלגות המקצועית מצינת דרישת השלימות הזאת את תכונת נפשו של קויפמן המלומד והיהודי.

החיבור "גולה ונכר" (ונלווים עליו הספרים "בחבלי הזמן", "בין נתיבות" ומאמרים רבים) מגולל בפני הקורא את פרשת מקומה של האומה הישראלית בעולם וסוד קיומה. כהקדמה לדיונו בשאלה היהודית מנתח קויפמן בפרטות את המושגים היסטוריה וטבע, חוקי החברה («החברה האנושית באשר היא אנושית היא חברה רוחנית»), תופעות התרבות והמדינה כגורמים הפועלים בהיסטוריה; הוא מבקר וסותר את המטריאליסמוס ההיסטורי ומגדיר את המחשבה הלאומית המודרנית הן בעולם המערבי הן בישראל. בפנתו לאומה הישראלית בגולה, סותר קויפמן את רוב ההסברים שניתנו לקיומה ולייחודה: הסגולה הגזעית, אנטישמיות, תנאים כלכליים, הגורם המוסרי וחפץ הקיום. בכל אלה רואה קויפמן גורמים ממדריגה משנית. כנגד הדעות האלה, וביחוד מתוך ביקורת משנתו של אחד העם, גורס קויפמן שסוד קיומו של ישראל אינו כי אם באמונתו ודתו, שנולדה מתוך "רטט נפש על סף הנעלם". אמונה זו מתבטאת במידת הקדושה, ב"דביקות של יראה והערצה" — יסודות שאינם מותנים בתנאי ההיסטוריה ואינם כפופים לשלטונה. מידה מיוחדת במינה מצינת את דת ישראל בין הדתות שקדמו לה: היא דת אוניברסלית, בעוד שהדתות הפגניות היו קשורות במקום גידולן. היסוד האוניברסלי שבאמונת ישראל הוא שהוליד את הנצרות והאיסלם והוא שאיפשר את קיומו של ישראל בגולה. "האופי הדתי של התרבות והחיים הכשיר את היהדות לברוא בתוך חומות הגיטו תרבות לאומית מלאה, היא תרבות התורה". הרגשת הנכר והכרת הגלות בעם תקבל את תיקונה אך ורק בגאולה המשיחית. על רקע ירושה זו דן קויפמן בנסיגות העת החדשה לפתור את שאלת היהודים על ידי העברת רעיון הגאולה מתחומו הדתי לתחום חילוני, — נסיונות "להגאל מן הגלות בלי קבוץ גלויות". אך הנסיון הריאלי הראה שאין תקווה לאומה להתגבר על הנכר לא בטמיעה ולא בביטול האמונה אלא בגאולה לאומית.

מובן שאחרי חתימת הספר „גולה ונכר“, עם השואה באירופה, עם קום מדינת ישראל והתפתחות הקיבוץ היהודי בארצות הברית נתעוררו בעיות כבירות שההיסטוריון לא היה יכול לחזות מראש. אך יש להודות שעיקר הספר בניתוח החריף והבהיר של תולדות ישראל ושל תנאי המציאות היהודית בזמננו. וצדק זה. נ. ביאליק במכתבו לי. ל. מגנס (מרץ 1930) שלדעתו „זה הוא ספר גדול שלא היה כמוהו בישראל זה זמן רב... לבי אומר לי כי נמצא גואל למחשבה העברית“.

גדולים וחשובים דבריו של קויפמן אף אם יש מקום לביקורת, לתיקונים ולהבאת בחשבון של הכרות חדשות, הן בתולדות ישראל הן בחקר אמונתו. יבואו בעלי המקצוע וידונו בדברים, כל אחד בתחום סמכותו. אני לא באתי כי אם להצביע על מפעלו בכלל ועל שפע הבעיות המעמיקות שעורר ולחלק כבוד אחרון לאחד מחכמי ישראל הגדולים בדורנו.

שליטת הגולה ועבודת הגאולה

ברעיון התמדת הגלות, בהכרה, שגלות השבט היהודי איננה עומדת לכולת על ידי ההתבוללות, גלומה השליטה היותר מוחלטת והיותר נמרצה של הגלות: שליטת-הגלות בתור מגמת הרצון הלאומי, בתור ציווי מוחלט לאומה להחליץ מקלקלת הנכר על ידי מפעל לאומי, שליטה זו שונה משליטת קיום הגלות ההורסת את יסודה של תנועת הגאולה הלאומית ומקיימת את זכויותיה של הטמיעה בתור פתרון לשאלת הנכר. שליטה זו, עם שהיא כוללת את הציווי המוחלט להילחם בגלות, מחייבת בכל זאת את חובת עבודת התחייה בגלות. כי לפיה אין הגאולה עבודה בהולה של מתי מספר הנחפזים להציל את נפשם או את „נפש“ האומה מן הכליון הלאומי שנגזר על הגלות. לפיה הגאולה צורך כל העם, כל השבט היהודי, בין שהוא מכיר בצורך זה כבר בין שעדיין אינו מכיר בו.

יחזקאל קויפמן: גולה ונכר, כרך שני, ספר שני, עמ' 476.

כחה של הלשון

ההוויה הלאומית באה לעולם בשעה שהשונות הלשונית יוצרת בלבו של קיבוץ את ההרגשה שבניו הם „אחים“, שותפים ב„דם“ או ב„גזע“, זוהי מדתה המיוחדת של האחוה הלאומית או האתנית, שהיא נבראת מכחה של הלשון בהתהוותה הטבעית. כי גדול כחו של היחוד הלשוני לעצב את הרגשת האחוה האנושית ולקבוע לה תחום מסויים... ובשעה שהיחוד הלשוני קובע רשות מיוחדת של אחוה ויחש גזעי, הוא יוצר קיבוץ לאומי. אנו יכולים איפוא לומר: האומה הוא קיבוץ שנתהווה באופן היסטורי ושנברא מתוך שונות לשונית-גזעית. יחזקאל קויפמן: אומה וארץ, בין נתיבות, פרקים בחקר המחשבה הלאומית.

קץ ההתיישבות הגרמנית והגייס הנאצי בישראל

(בפרוס השלב הסופי בדראמה של העדה הטמפלרית)

מאת חביב כנען

בתום עשר שנים של מאבק ומשא־ומתן דראמאטי, נחתם ביוני 1962 בג'נבה הסכם בין ממשלת גרמניה המערבית לבין ממשלת ישראל בדבר פיצויים לרכוש אורחים גרמניים שהיו עד 1948 תושבי ארץ־ישראל, והחיים כיום בגרמניה ובאוסטראליה.

לפי ההסכם על ישראל לשלם תמורת רכוש זה הכולל משקים חקלאיים, שדות, פרדסים, בתי מגורים בעיד ובכפר, בתי מלאכה, מפעלים תעשייתיים, סכום של 54 מיליון מארקים מערב־גרמניים. אך כיוון שעל חשבון רכוש זה שולמו כבר עד כה על ידי ישראל 22 מיליון מארק תשולם היתרה בשני תשלומים עד סוף 1963.

הרכוש הגרמני בארץ־ישראל שצמח עם התפתחות ההתיישבות של כת הטמפלרים רשאיתה ב-1869, היה מרוכז בכפרים: שרונה במבואות תל־אביב, וילהלמה בדרך לשדה התעופה בלוד, ואלדהיים ובית לחם בסביבות חיפה, וכן בשכונות עירוניות בירושלים, חיפה ויפו. נוסף למקומות אלה היו מפוזרות ברחבי ארץ־ישראל מספר חוות של מתיישבים גרמנים, שהגדולה בהן היתה חוות שפוהן בסביבת צריפין (סרפנד).

בשרונה שוכנים כיום המשרדים האזוריים של ממשלת ישראל; וילהלמה קלטה את בני המושב היהודי עטרות מצפון ירושלים שנכבש על ידי ממלכת ירדן, את תושבי בארות יצחק ששכנה בשנות הארבעים בקירבת עזה ונפגעה קשות במלחמת השיחור, ואת בני מושב נחלאים בגליל העליון, שאף הם פונו מאדמתם בגלל פגעי המלחמה בין מדינות ערב ויהודי ארץ־ישראל; ואלדהיים נקראת כיום „נוה יער“ והיא עתה מושב שיתופי יהודי; גם בית־לחם הסמוכה הפכה למושב שיתופי. בשכונות הגרמניות בשלוש הערים הגדולות של ישראל שוכנים כיום יהודים, רבים מהם ניצולי השואה הנאצית. חוות שפוהן יושבה על ידי כמה עשרות ניצולי מחנה ריכוז בוכנוואלד שהקימו במקום את הקיבוץ בצר־סירני.

ההסכם על הפיצויים לרכוש הגרמני בישראל הושג בפני מתווך מוסמך, פרופסור מאכס סרנסן, מאוניברסיטת ארהוס, המשמש כיועץ המשפטי של משרד החוץ הדני וכחבר בית הדין הבינלאומי בהאג. בצד משלחות נכבדות של משפטנים מישראל ומגרמניה המערבית, השתתפו בדיונים שקדמו להסכם גם משקיפים

מטעם ממשלת אוסטרליה, כיוון שחלק מהתושבים הגרמנים לשעבר בארץ ישראל הם כיום אזרחי אוסטרליה.

ההעברה הפורמאלית של הרכוש הגרמני בארץ-ישראל לרשות ממשלת ישראל תמורת פיצויים, הוסדרה בהסכם שנחתם בין ממשלות ישראל וגרמניה המערבית ב-1952 בלוקסמבורג ביום חתימת הסכם השילומים. בהסכם זה שהיה אולי הקצר ביותר שנחתם אי-פעם בין שתי ממשלות, נאמר שסכום הפיצויים יקבע לפי ערך הרכוש תוך משא-ומתן בין שני הצדדים. כן סוכם כי במידה שהצדדים לא יגיעו לידי הסכם בדבר שיעור הפיצויים, תימסר ההכרעה למתווך שהמלצותיו יחייבו את שני הצדדים. נקבע גם שאם לא יוסכם על המתווך, יפנו שתי הממשלות למלך דנמארק או למלך נורבגיה או למלך שוודיה בבקשה למנות את המתווך.

בין השנים 1955-1961 שילמה ממשלת ישראל בתשלומים שנתיים מקדמת פיצויים בסך 9 מיליון ל"י לממשלת גרמניה המערבית. המשא-ומתן בין שתי הממשלות על גובה הפיצויים החל בשנת 1954 והתנהל על-ידי עובדים בכירים במשרדי החוץ והאוצר של שתי המדינות. היה זה משא-ומתן ממושך ומייגע שהופסק ב-1955 וחודש ב-1958 ורק בנובמבר 1959 הגיעו הצדדים למסקנה שאין ביכלתם להשיג הסכם על שיעור הפיצויים, לאור הפער הגדול בין ההצעות. אז הוחלט להזדקק למתווך שיכריע בנידון ובהסכמה הדדית נתבקש פרופ' סרנסן מדנמארק, מומחה לחוק בינלאומי, לשמש מתווך.

בפני פרופ' סרנסן הגישו הצדדים סידרה של טענות ותשובות לטענות אשר כללו בעיקר פירוט הרכוש הגרמני בארץ-ישראל. רכוש זה היה שייך בחלקו הארי לעדה הטמפלרית ובמיעוטו לגרמנים קאתולים שהתיישבו גם הם בארץ-ישראל בסוף המאה ה-19. כמעט כל הרכוש היה פרטי ונרשם על שם כל אחד מהמת-יישבים הגרמנים באופן אישי ונפרד. סוכם שסכום הפיצויים לרכוש זה ינוכה מכספי השילומים כפי שנוכו תשלומי המקדמות בסך 9 מיליון ל"י.

הפפר לכשלון גורלי

מסקנות פרופ' סרנסן באו כזעזוע למתיישבים הגרמנים לשעבר בארץ-ישראל. הם טרם עיכלו את שואת ההכרה לנטוש את בתיהם ואדמתם, אותם בנו אבותיהם לפני קרוב למאה שנה בארץ-ישראל, ורק בקושי התחילו להבין שבמציאות המדינית החדשה שנוצרה בארץ-ישראל לא יוכלו להמשיך בחייהם הקודמים; אבל הם לא שערו כי יהיה עליהם לסבול נוסף לכך גם מה שנראה להם הפסד כבד ביותר על נאמנותם לרייך השלישי של אדולף היטלר. לאיש מהם לא היה העז להודות כי מסקנות המתווך הדני צודקות לאור חלקם במכונה הנאצית, חתירתם נגד השלטון הבריטי שבצילו חסו בשלווה ובאוויר, הסתתם את הרוב הערבי נגד המיעוט היהודי וציפייתם לכניסת ה"אפריקה קורפס" של פילדמרשל רומל בשערי הארץ הקדושה.

"די זארטה דס טמפלס", בטאונה של כת הטמפלרים, המופיע זה 110 שנה

(כיום בשטוטגארט בגרמניה) הגיב בהתרגשות על מסקנות סרנסן שהעריך את הרכוש הגרמני כאן שטרם נמכר ב־45 מיליון מארק (בניכוי תשלומי ביניים שהוכנסו על חשבון פיצויים אלה). ישראל וגרמניה המערבית הסכימו עוד ביניהן שהראשונה תוסיף בעד כל הרכוש עוד 2 מיליון מארק ותמורת אדמות שרונה עוד 7 מיליון מארק. הבטאון ציין שפירעון 54 מיליון מארק על ידי ממשלת ישראל בשני תשלומים שנתיים מכספי השילומים לא יכביד ביותר על ישראל אשר שיעור שנתי אחד של תשלום השילומים (מתוך 12 התשלומים) עולה פי 8 על שני תשלומים אלה בעד הרכוש הגרמני בארץ־ישראל.

„די וארטה דס טמפלס“ לא הסתיר כי ההסכם גרם אכזבה מרה לרבים מבין הטמפלרים. „אין אנו יודעים מה היו המניעים שהובילו את המתווך לניסוח הצעתו“ — כתב העתון — „אך יתכן שהיו אלה מניעים בעלי אופי מדיני כללי שהושפעו על ידי התזכירים של ישראל“... .

„ממשלת גרמניה הסכימה לפשרה שהוצעה על ידי המתווך מול התנגדות חריפה של נציגו. אבל עלינו לכבד החלטה זו גם אם אינה לרוחנו. אין זאת החלטה הנוגעת לשאלות יורידיות לא ברורות (עקרונות הערכה, תשלום ריבית וכו') אך היא מסיימת פעם ולתמיד סיכסוך זה. באותה רוח מברכים אנו על העובדה שהושג הסכם ואין היחס לישראל עמוס עוד אתה בעייה כאובה“. כאן מוסיף הביטאון בעוקץ „נוסף על חלקה של גרמניה, השתתפנו איפוא גם אנו, הטמפלרים, בסיוע לישראל בערך של לפחות שני שלישים של רכושנו לשעבר בארץ־ישראל“.

בהמשך התגובה הדגיש ביטאון הטמפלרים שהוא קובע עובדה שעליידי ההסכם לא ייפגעו בשום פנים ואופן „רגשותינו הידידותיים כלפי הערביים אשר אתם חיינו במשך עשרות שנים, עוד לפני העלייה היהודית“. כאן הזכיר העתון שלרגל ההסכם הלוחסמבורגי הוא כתב ב־1952, ש„דוקא אנו, הטמפלרים, שיחד עם הרוב המכריע של העם הגרמני, לא השלמנו מעולם עם הפשעים נגד העם היהודי, מסכימים להשתתף בפיצויים ליהדות“. ההצהרה הזאת נשארת בתוקף גם לגבי תרומתנו המיוחדת, אף אם אין אנו חושבים אותה למוצדקת במובן התנ"כי וגם אם היינו חושבים שמגיע לנו פיצוי גבוה יותר אחרי תקופת ההמתנה הארוכה. אבל אין זה לפי רוחנו להתאבל על אבדן ערכים חמריים. נחשוב כאן על מיליונים בני עמנו שנאלצו לתת קרבנות דומים ואף גדולים יותר, נזכור שלא נתנסינו — פרט להפסדי מלחמה ניכרים ומעשי רצח בודדים בידי קנאים יהודים בארץ־ישראל — בתשלום מס דמים כמו אלה שהוגלו מאזורי המזרח על ידי הברבריות והאכזריות“.

הרפתה של נושאי אות קלן

ב־1956 נפגשתי בגרמניה עם אחדים מהתושבים הגרמנים לשעבר של ארץ־ישראל. הם היו מלאי ציפיה לקראת התפתחויות המשא־ומתן לפיצויים על רכושם. הם דיברו בגעגועים על כפריהם ומשקיהם היפים, בהם נולדו ובהם עברו עליהם שנים מאושרות מאד. הם ניסו לדבר עברית ולחצו ידי בחמימות בצירוף „שלום“

רם. הקשנו בכוסות בירה העבות. «כך שתיתם בירה אצל לנדהולד, זוכרים?» — שאלתי. דמעה הופיעה בעיני אחד מהם. אצל לנדהולד, במושב הגרמנית בירושלים, היתה בירה מצויינת והיה וורסט (נקניק) טוב וקראוט (כרוב) טרי. הם הציפו אותי בשאלות על החיים בארץ שממנה נותקו; התעניינו בנוף; שאלו על מכרים; על אישים; על יהודים שהיו בזמנם אלמונים ועלו לפתע אחרי 1948 לגדולה במדינה הצעירה.

הם ידעו הרבה על ישראל ונראה שהתעניינו בה ובבעיותיה. עם אחד מהם נפגשתי פעמיים, לפי בקשתו: «אביא לך משהו ותיווכח מה עדיין ארץ-ישראל בשבילי», אמר. הוא הביא למחרת למיסבאה בקבוק יין מתוצרת «כרמל מזרחי». «אני אוהב יין זה», חזר ואמר, «הוא מזכיר לי את טעם היין של שרונה. התזכור את הייב בשרונה?»

השבתי כנראה בחיך מהורהר כי האיש הטיל לעומתי מבט תוהה. במרתף היקב בשרונה נערכו הפגישות הסודיות של המפלגה הנאצית במקום; כאן התאמנו צעירי המושבה בנשק; כאן אומנו מדריכי הכנפיות הערביות שהלכו אחרי-כן לרצוח יהודים מן המארב. הזכרתי זאת לאיש שיחי. הוא קפץ ממקומו כנשך נחש: «זאת עלילה, זאת תעמולת זועה. אתם מפיצים שמועות אלה כדי להכביד עלינו לקבל את הפיצויים בעד הרכוש שגולתם».

אותו רגע נעלמה כל החמימות. פוזרו הסנטימנטים.

הוא יעצני לכתוב בעתונים בישראל כי אין שחר לשמועות שהמתיישבים הגרמנים בארץ-ישראל היו נאצים, שהם שנאו יהודים, שנתנו יד לגסיונות להשמיד את הישוב היהודי בארץ-ישראל. הם היו אמנם — המשיך — בידידות נאמנה עם השכנים הערבים, נהגו להעסיק ערבים במשקיהם, היו נתונים לקסם הרומנטיקה המזרחית, אבל במאבק בין היהודים והערבים ידעו לשמור על נייטרליות מוחלטת. בישוב הגרמני בארץ-ישראל לא היו תאים של המפלגה הנאצית — טען — לכל היותר היו אולי בודדים שהשתייכו למפלגה בגרמניה ועמדו עמה בקשר; אבל לפעולות המפלגה הנאצית לא היתה דריסת-רגל בישובים הגרמנים בארץ-ישראל. הגרמנים בארץ-ישראל שמרו — הכריזו — על נאמנותם לרייך כיוון שהרייך היה מולדת אבותיהם, אבל את מולדתם הם ראו רק בארץ-ישראל. הם שמרו אמנם על האזרחות הגרמנית אבל נהגו כך כדי לא להיטמע בין ערבים. הם קיימו בתי ספר גרמניים כדי לא לשלוח ילדיהם לבתי ספר אנגלים או צרפתים, ערבים או עבריים, וזאת היתה זכותם.

הם היו אזרחים לויאליים לשלטון המנדטאטורי — הדגיש — ואפילו מלך בריטניה העניק אותות הצטיינות לאחדים מראשי העדה הגרמנית. הם ראו מטרות העליונה בהפרחת שממות הארץ הקדושה, בהכנסת שיטות עיבוד אדמה חדשות, בהפצת תוצרת בעלת טיב מעולה. הם היו תושבים שקטים, אוהבי שכנים, מקיימים יחסים הוגנים עם הסביבה, שוחרי שלום. הסערה ההיטלראית בגרמניה החרידה גם אותם, ביחוד בגלל המעשים שבוצעו ביהודים.

באותן שיחות בשטוטגארט ובמינכן, חזרו הטמפלרים והדגישו כי הם

נרשאים בגאווה את העונש שהוטל עליהם על ידי הבריטים שכלאום עם פרוץ מלחמת העולם השנייה כאורחי ארץ אויבת; הם גם מבינים שהמדינה היהודית מנעה מאלה שנקלעו ב־1948 תחת שלטונה, להתגרור בתחומיה בגלל מה שעוללה גרמניה לעם היהודי; לכן הם לא ניסו לבקש אפילו להרשות להם לשוב לארץ־ישראל.

רק דבר אחד נבצר מהם להבין: מדוע כורכת ישראל את שאלת הפיצויים בעד רכושם עם המאורעות ההסטוריים של השנים 1933-1945, מדוע החרימה רכושם בעד פשעים שבוצעו על ידי המשטר הנאצי שעמו לא היה להם כל קשר; מדוע מטיחה ישראל לעומתם כי הטמפלרים היו עוינים ליהודי ארץ־ישראל; מדוע מעילים עליהם כי תמכו בהיטלריות וניתמכו על ידו.

לפרשת הפיצויים בעד הרכוש הגרמני לא יכול להיות כל קשר — טענו — עם ההשקפות הפוליטיות של אישים בודדים מביניהם. שום גרמני בארץ־ישראל לא ביצע כל פשע נגד העם היהודי; השקפותיהם הפוליטיות ופעילותם היו ידועים היטב לשלטון המנדטאטורי; הם לא ראו עצמם מעולם נציגי העם הגרמני, הרייך או השלטון בגרמניה; בסך־הכל היו מיעוט קטן בארץ־ישראל הרחוקה, לכן יהיה זה עוול משווע אם מיעוט זה יצטרך לשלם ברכושו בעד פשעי הרייך השלישי ופגיעה חמורה היא זאת ביסודות הצדק האלמנטארי להטיל עליהם אחריות למעשים שלא היה להם כל חלק בהם.

הם אפילו הסכימו שלישראל הזכות להחזיק ברכושם בתורת ערבון לביצוע מושלם של הסכם השילומים, אבל אחרי־כן עליה להחזיר להם תמורתו המלאה, באי־נכונות מצד ישראל לשלם תמורה כזאת ראו משום גזל ועושק.

בהנמקות הרגשיות שובצו גם טענות ליגאליסטיות: ישראל לא היתה במלחמה עם הרייך ואין לה לכן זכות לרכוש גרמני. אחד אמר: הנאצים ביצעו פשעים לא רק ביהודים; מיליוני נוצרים סבלו מידם במידה לא פחותה, הוסיף אחר: מצב המלחמה של ארץ־ישראל עם גרמניה נסתיים עם סיום המאנדאט. הם היו תמימי דעים בתיקוונם שישראל לא תפר את העקרון היסודי שיש לשלם פיצויים בעד רכוש שהופקע והביעו ביטחונם שהיא תשלם את הפיצויים בשיעור שיאפשר לנישולים לבנות לעצמם חיים חדשים.

אנשי שיחי זכרו בעל פה את הנתונים של רכושם בישראל: 195 בתים בחיפה, 95 בירושלים, 44 ביפו; 656 דונם קרקעות בחיפה, 52 בירושלים, 1608 בשרונה, 164 ביפו, 62 בסביבות נצרת, 2526 בואלדהיים, 1307 בבית לחם, 60 דונם במקומות אחרים.

הם התפארו בתרומה הגדולה שתרמה ההתיישבות הגרמנית בהעלאת רמתם של חייהם של תושבי ארץ־ישראל. לדעתם, היתה ארץ־ישראל הודות להתיישבות הגרמנית, למתקדמת ולמפותחת בארצות האזור. כפריהם שימשו דוגמה להתיישבות הציונית. הם הקלו — הודות לתוצרתם — על יהודי איירופה להשתרש בחיי הארץ וניסו להוות כח מאזן בין ערבים ויהודים. הם הסתייגו מלכתחילה מן הפרעות האנטי־יהודיות מצד המשטר הנאצי. הטמפלרים הביטו תמיד בעין יפר

על רעיון הבית הלאומי היהודי. חלוצים יהודים למדו במשקיהם עבודת אדמה ולא פעם סיכנו חייהם — טענו — בדחותם תביעות הערבים הקיצוניים לתמוך במלחמתם בבריטים וביהודים. הם סיפרו שאחר עלות היטלר לשלטון התנגדו הזקנים להקמת מפלגה נאצית בארץ-ישראל.

כאשר הערתי, שהרי ידוע כי היו בארץ-ישראל סניפים של המפלגה הנאצית, הודו בעובדה זאת, אך הוסיפו, שרק אחרי לחץ ממושך מצד גורמים חזקים ברייך, קם גרעין המפלגה, אולם הוא לא עלה מעולם על 17% של האוכלוסיה הגרמנית בארץ-ישראל שמנתה ב־1939 2050 נפש.

כאן קירב איש שיחי את הכיסא אלי ולחש: התדע מדוע הצטרפו אנשינו למפלגה? הם האמינו שעל ידי כך ימנעו מהמפלגה להתערב בענייני העדה.
— הנכון שלגרמנים בארץ-ישראל היה קשר עם המופתי הירושלמי הג' אמין אל הוסייני ועם לוחמיו? — שאלתי.
— עלילה!

— הנכון שלגרמנים מארץ-ישראל השתתפו בהקמת "המשרד הערבי" בברלין בשנות המלחמה?

— אחדים מבנינו אולצו להתגייס בהתאם לחוק ה"וואהראמכט" ובגלל הערבית השגורה בפייהם צורפו ליחידות אשר לחמו במזרח הרחוק. אבל יחידות אלה לחמו נגד הבריטים ולא נגד יהודי ארץ-ישראל.

הכחשה טוטאלית היתה תגובה לשאלותי אם נכון שבני הטמפלרים עזרו למורדים הערבים בארץ-ישראל בשנים 1936-1939, שהם הסיתו כפרים ערבים נגד שכניהם היהודים, שהדריכו את הערבים כיצד להילחם בעלייה יהודית בלתי-חוקית, שהיו בין הסוכנים הגרמנים שהוצנחו בשנות המלחמה על אדמת ארץ-ישראל.

הוגשו לי גם הוכחות שעמדו במבחן האמת: עם עלות היטלר לשלטון בגרמניה, פנו אחדים מזקני העדה למיניסטוריון החוץ בברלין בבקשה לשחרר את הקונסוליות הגרמניות בירושלים וביפו מן החובה להניף את דגל צלב הקרס; מברקים שוגרו לגרמניה על ידי סוחרים גרמנים בארץ-ישראל בבקשה להפסיק את החרם על היהודים.

נימוק נוסף שצריך היה לתרום לסילוק אות-הקלון מעל מצחיהם של הטמפלרים היה הסיפור שמסר לי תייר גרמני מאוסטרליה אשר הציג עצמו כאיש העדה הטמפלרית אותו פגשתי לפני שלושה חדשים באקראי במדריד. לדבריו הוטל אחרי המלחמה על אחד משופטי בית המשפט העליון באוסטרליה לקבוע על יסוד בחינה קפדנית של העבר — מי מבין הטמפלרים שהובאו לאוסטרליה מארץ-ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה ונכלאו בה בתור אזרחי אויב זכאי לקבל זכות ישיבה קבע באוסטרליה. השופט בחן — לדברי איש שיחי — מיסמכים סודיים שסופקו על ידי ממשלת המאנדאט בארץ-ישראל על התנהגותם, אופיים וקשריהם הפוליטיים של העצורים, וקבע שמבין 504 גרמנים מארץ-ישראל, כולל נשים וילדים, יש להחזיר לגרמניה 70 בלבד, ואילו השאר ראויים לרשות ישיבת קבע והתאזרחות באוסטרליה.

הגרמנים בארץ־ישראל בעיני שומר יהודי

בפרוס השלב הסופי של הדראמה הטמפלרית, הנני מנסה להשוות טענות אלה של הטמפלרים עם העובדות שנשתמרו אצלי מהשנים בהן הייתי ביניהם בירושלים, במושבה הגרמנית המנואצת, ואחרי־כן מתקופת מחקר ואיסוף חומר עובדתי בשנות מלחמת העולם השנייה ואחריה על צלב הקרס בארץ־ישראל. ציינתי לעצמי מספר שאלות: האומנם היה יחסם של המתישבים הגרמנים בארץ־ישראל ליהודי הארץ יחס עויין? האם נבע יחס זה מהוראות ממשלת הרייך השלישי? האם רשאית אמנם ממשלת ישראל לנהוג ברכוש הגרמנים האלה כפי שנהגה, כלומר להפקיע אותו ולשלם תמורתו רק אותם הפיצויים שגורם נייטראלי יקבע?

באוגוסט 1936 התגייסתי, בעצם חדשי המרידה של הערבים בארץ־ישראל נגד השלטון הבריטי והבית הלאומי היהודי, לשירות משטרת ארץ־ישראל המנדט-טורית. שישה חדשים הייתי טירון בבית־הספר לשוטרים על הר הצופים בירושלים ובראשית 1937 התייצבתי בתחנה המשטרה ששכנה ברחובה הראשי של המושבה הגרמנית בירושלים. שירתי כאן רוב הזמן כיהודי בודד בין שוטרים בריטים וערבים וראיתי מקרוב את ההוללות הנאצית של הטמפלרים. אספתי תוכחות, רשמתי העתקי מיסמכים שעברו את התחנה, צירפתי פרט אל פרט ומזוודה מיוחדת שהכילה רשימות אלה הלכה ותפחה. ב־3 בספטמבר 1939 השתתפתי במעצר האזרחים הגרמנים האלה שהפכו אותו יום לאזרחי אויב. הורדתי מקירות רבים תמונות היטלר, גרינג וגבלס; הסרתי דגלוגי צלב הקרס; בארונות רבים מצאנו מדים נאציים; כמעט כל בית גרמני היה משופע בסרטי זרוע עם צלב הקרס; החרמנו ספרות נאצית ובתוכה שנתונים מכורכים של ה"שטימר".

באותן השנתיים שהייתי בקירבם, ראיתי כיצד אימץ המתיישב הגרמני הבודד מרצונו החפשי את התורה הנאצית על כל אכזריותה ושגענותיה. ידעתי שהזקנים אין דעתם נוחה מן הפגיעה באידיאלים הדתיים של העדה הטמפלרית, אבל איש מהם לא פנה מעולם לתחנת המשטרה בתלונה על לחץ או איומים; אף גרמני לא החליף את מקום מגוריו; זקנים וצעירים ברכו איש את רעהו במועל היד הנאצי; מבעד לחלונות הפתוחים של הבתים הגרמנים צרחו במקלטי הראדיו קולותיהם של הפיהרר, של הס ושל גבלס. כל חג נאצי הוחג במיסדרים באיצטדיון הספורט הגרמני שבין המושבה היוונית ושכונת קאטאמון. הקריאות "זיג הייל, הייל, הייל!" הידהדו ברחובות ירושלים. זאטוטים התגאו בהשתייכותם ל"היטלר-יונגנד", נערות — לבונד דער דויטשער מאדאל".

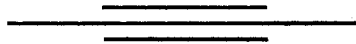
אנו השוטרים ראינו אז ברוב המתיישבים הגרמנים האלה סוכנים בכח של הרייך שלטש עיניו להשפעה במזרח הקרוב. וכיון שידעתי גרמנית, עבר דרך ידי חומר רב שנגע לחיי הרחוב הגרמני בעיר הקודש.

אין כיום כל ספק: הטמפלרים היו נאצים מתוך הכרה, כמעט כולם; הם אימצו לעצמם את תורת הגזע בהתלהבות בהמית, חינכו ילדיהם ברוח ה"הרנפולק"; חיבלו בשלטון הבריטי; הסיתו נגד יהודים; התרחקו מכל מגע חברתי עם יהודים

ביחוד אחרי פירסום חוקי הגזע הנירנברגיים. הם התכוננו למלחמה שהלכה וקרבה בצעדים מהירים; הם נהגו להיפרד בגאווה מבניהם שיצאו לגרמניה לשרת ב"וואהרמאכט" המתעצם שעבר כבר את הריינוס, נכנס לסאר, צעד על וינה, הכניע את צ'כוסלובקיה. הם ראו עצמם כובשים את העולם, שותפים בבנין רייך אדיר בן 1000 שנים.

ב-1937 מנו תאי המפלגה הנאצית בארץ-ישראל 700 חברים מבין 2050 גברים, נשים וילדים. כשהייתי רואה אותם באותן השנים בחייהם היומיומיים, חרוצים, כשרוניים, נקיים להפליא, קפדניים בכל מעשיהם, דייקנים, גאים, הייתי לא פעם מוכה תימהון כיצד לא נמצא בכל הציבור הזה החי תחת שלטון דימוקראטי נאור, מרוחק אלפי מילין מהרייך הנתון לשלטון של טירוף-הדעת, איש שיאזור עוז בנפשו ויפרוץ את חומת-הטירור הפנימית בה הקיף הטימטום הנאצי את כל העדה.

הם בגדו באידיאלים של כת הטמפלרים, בכל הקדוש להם, בשכניהם, בשלטון ועל כן נאלצו בצדק לשלם מחיר יקר.

ארץ-ישראל ואמריקה

... והנה אין לכחד שהעליה לארץ-ישראל קשה היא לפי שעה מן הירידה לאמריקא, שהבאים לאמריקא הם באים לארץ נושבת, ארץ העולה כפורחת בעצם עלומיה ואחריתה ישגא מאד, ארץ מאכלת יושביה ונותנת שכר טוב לכל יגיע כפיים מה שאין כל זה בארץ הצבי. ובכל זאת אין ספק שמחויבים אנחנו לתת היתרון להעליה לארץ-ישראל על הירידה לאמריקא, אבל בתנאי כפול וקבוע במחשבתה תחילה שהעליה הזאת לא תהיה עלית רשות, כלומר להושיע להאובדים והנדחים רק תשועה ארעית ולתת להם הנאה גופנית לבד, כי מצד זה טובה באמת אמריקא מארץ-ישראל כאשר אמרנו, אלא שתהיה העליה עלית מצוה, כלומר לשם ישוב ארץ-ישראל וקבוץ גלויות, כי רק ע"ז יושעו בני עמנו תשועת עולמים וזרעם אחריהם ועמם גם אחיהם אשר יאשרו נפוצים בארצות החרות.

יהודה ליב גורדון : גאולתנו ופדות נמשנו.

שְׁנֵי שִׁירִים מוֹדֶסְטוֹק

מאת גבריאל פרייל

א.

הַזְמַן פְּנַחַשׁ מִתַּמָּם

וּדְסְטוֹק לֹא הִפְכָּה אֶהְרֵת
שָׁמָּה הַנְּעָרִי עוֹד נוֹחַן רֵיחַ,
אוֹלָם אֲנִי שָׁלֹא הִיְתִי אַחֵר
אֲיִנִי עוֹד מְשַׁתְּפָּח.
כָּל הַשִּׁירִים עֵינַיִם
הַזְמַן פְּנַחַשׁ מִתַּמָּם,
חֹנֵק עֲצֵי הַשְּׁקָדִים.
הַשְּׁלוּחַ הֵיטָה שֵׁם נִסְתָּר בְּלִבְדוֹ.

ב.

הַשֶּׁבֶת אֲבֵרָה

קוֹלוֹת עָלוּ בְּצִנַּת הַדְּמָמָה הַבְּקָרִית,
הַחֲזִירוּ לִי בְּקָר אֶחָד נִפְלֵט
מֵעֵבֶר לַגְּבֻעוֹת עֲרֻכִים —
וְאֲנִי חֹזֵר אֶל חֶלְקֵת הַנִּזְרָה,
נֶעַר בְּלִתִּי מְעֻזָּה, נְתוּן לַפְתָּאִים,
וּמְזוּתָה סוּגֵי דְבָרִים בְּעוֹלָם,
קוֹרֵא לָהֶם בְּשֵׁמָם.

וודסטוק, קיץ 1963

בחיבת סיוותמוז, תשכ"ג נפלה טעות בשורה השלישית בשיר "גוני חום" לגבריאל פרייל. השורה המתוקנת היא:

בְּרָחוֹב עוֹבְרֵת כְּמִיָּה חוֹמָה

מותו של סבא הרמן

מאת אוקיינוס

אף על פי שטרם מלאו לעליזה עשר שנים, היא יודעת, כי הכדור האדום, המתקרב כעת אל קו האופק, איננו הולך לישון בים, ואפילו איננו מקיף את כדור הארץ, כפי שחשבה פעם, אלא כדור הארץ הוא המסתובב מול השמש, הרחוקה מאד מאד ממנו — מרחק עצום; ועכשיו, בשעה שבע בערב, מפנה אותו חלק של כדור שעליו נמצאת עליזה, וביתה, וכפרה, וארצה, את עצמו מפני השמש, כדי לחזור ולפנות אליה מחר בבוקר השכם.

כן יודעת עליזה, כי ברגע שייעלם כתם האור הארגמני מעל ארון הספרים השחור של סבא, יקום סבא מכסאו הישן, ייגש אל ארון הספרים, יפתח את דלתות הזכוכית שלו ויוציא מתוכו ספר, ואחריו עוד ספר, ויקרא לעליזה מעם החלון לבוא ולשבת על ידו, על מסעד כורסת העור העמוקה, ויפתח את הספרים צהובי-הדפים ויספר לעליזה על הספרים — מה שכתוב בהם, ואיך קנה אותם — הוא, או אביו, או סבו, או אבי-סבו, וילטף את דפי הספרים ואת ראשה המסופר-קצר של עליזה בידיו שלא נותר עליהן בשר, עד שתכנס אמא ותאמר שאבא חזר מן העבודה והגיעה השעה לרדת ולאכול ארוחת-ערב.

עליזה יודעת כל אלה בעל-פה, או בעל-לב: את קיצבה המדויק של צניחת השמש אל הים, את היקף מניפת הארגמן בשמים, את גוון האור שיידלק במנורת השולחן הגדולה, ואת רעידת ידיו של סבא, ואת האיטיות הנוראה שלתנועות עיניו — מפני שכל הדברים האלה חוזרים ונישנים באותו סדר ובאותו קצב מתחילת הקיץ, מאז השתקע סבא בכיסא שמאחורי שולחנו הכבד ואיננו קם מעליו אלא כדי לפתוח את דלתות הזכוכית של הארון.

אבל עליזה יודעת אפילו יותר מסבא, אף על פי שהיא בת תשע וחצי והוא בן שמונים, ואף על פי שסבא דוקטור וקרא אולי יותר ספרים מכל אדם אחר בעולם (מפני שיש בארונו ספרים שאין בשום מקום אחר), למשל, סבא אינו יודע, כי מיכאל, אחיה הגדול, איננו נמצא בפנימיה חינוכית בירושלים, כי אם במוסד לעבריינים צעירים, אחרי שניתפס כמה פעמים בגניבת-קטנועים ומכוניות. אמת, גם לעליזה, כמו לסבא, לא סיפרו את האמת על מיכאל; אבל עליזה מסתובבת בבית ויודעת, וסבא יושב מסוגר בחדרו שבקומה השנייה ומשוכנע שמיכאל לומד בפנימיה בירושלים; אבל עליזה לא תספר לסבא את האמת על מיכאל, למרות הקירבה הרבה שנתרקמה בינה לבין סבא בקיץ האחרון, היא יודעת

שאסור לגלות לו את האמת, — אף על פי שאיש לא דיבר אתה על כך, כמובן, לא אמא, שהיא בתו היחידה של סבא, ולא אבא, שבא לגור בבית שבנה סבא עם עלייתו ארצה מגרמניה, לאחר שהתחתן עם אמא.

המנורה הגדולה על שולחנו של סבא תידלק בטרם תיעלם השמש, ועליזה, שעיינה עודן בים, תרגיש איך מתנגשות קרני האור ברווח שבין שיערה לבין משקוף החלון. אחר כך תישמע חריקת כסאו הניסט של סבא, צעדיו הנגררים ורישרוש המפתח בארון. אך מה זה? הערב נפתחה דלת החדר מוקדם מן הרגיל — ואולי היום ארוך יותר? — ועל הסף עמדה אמא, גבוהה ודאוגה, לפני שהספיק סבא להזמין את עליזה לתפוס את מקומה לצידו.

אמא תניח את המגש עם האוכל על שולחנו של סבא ותגיד, איך אתה מרגיש, אבא?

וסבא יגיד, כרגיל, חוה.

אבל לא אכלת כלום בצהריים, תגיד אמא.

אכלתי ככל שהייתי זקוק, יגיד סבא.

אני אקרא לדוקטור שטיין, תגיד אמא.

בשום פנים ואופן לא, יגיד סבא.

רק בשביל הבדיקה השיגריתית, תגיד אמא. שבוע תמים לא היה אצלך.

אבל אין שום צורך, אינני חולה.

רק לא אוכל ולא ישן בלילות. הרי בשלושת הימים האחרונים לא עצמת

עין!

עוד אספיק לישון, יגיד סבא. עוד אספיק.

מתי? תשאל עליזה את הים.

הלילות חמים עכשיו כל כך, יגיד סבא.

אבל אינך יכול לחיות ככה! אני מוכרחה לקרוא לרופא! תרים אמא את

קולה.

מוטב שתקראי למיכאל, ילחש סבא.

כשמיכאל יגיע הביתה, הוא יעלה אליך, גם אם תאכל ותישן.

מדוע איננו מגיע? ישאל סבא כמו חוקר, כמו קצין משטרה, כמו

אינקויזיטור.

אינני יודעת, תסתיר אמא.

הוא קיבל את המכתב שלי? ישאל סבא, באותה נעימה.

אינני יודעת, אינני יודעת.

הפנימיה החינוכית בירושלים — זוהי הכתובת שלו?

כן, תלחש אמא, ועיניה תבטנה אל תמונת השמן שעל הקיר מימין —

תמונת אמה המנוחה, אשתו של סבא.

אבל סבא לא ירפה. שלחתי לו את המכתב לפני עשרה ימים. כמה זמן

הולך מכתב לירושלים? מה יש לך לומר על זה?

אולי איננו עכשיו בירושלים, תאמר אמא אל התמונה. אולי יצא לטיול,

אולי — — —

ואת, אמו, אינך יודעת, יחתוך סבא. אולי אוכל אני לעזור לך.
 אתה יודע איפה מיכאל, תאמר אמא, באותה נעימה מופתעת.
 אני יודע שמיכאל בבית, אמר סבא באותו בטחון שאין עליו עירעור. אני
 יודע שהוא בבית, אלא שאפריים איננו נותן לו להיכנס אלי.
 אבל אבא, תנסה אמא שוב, בפעם האחרונה. ועליזה פוחדת, שיום אחד לא
 תחזיק מעמד ותספר לו את האמת.
 אל תדברי, חווה, יפציר סבא. אני מרגיש שמיכאל בבית, חווה, אני חש
 את מיכאל. מה את מתארת לעצמך — שאחרי כל השנים האלו שמיכאל ואני —
 ייקטע קולו של סבא, כאילו נחנק; ובגרונה של עליזה תתפח דמעה גדולה.
 כל השנים האלה.

**

בחורף היה מיכאל מבלה עם סבא כל שעות אחרי הצהריים. מיד לאחר
 שהוא מכין את השעורים, הוא עולה לחדרו של סבא, וסבא מושב אותו בכורסה
 ופותח את הארון ומוציא משם את אוצרותיו: בתחילה את אלבומי הבולים
 הגדולים, שיש בהם בולים ישנים ונדירים מארצות רחוקות ומזרות, אבל מיכאל
 מכיר את כולן; אחר כך את הספרים, שמהם קורא סבא לפני מיכאל פרקים
 ומספר לו סיפורים ומשוחח אתו עליהם — ועל לימודיו — וכשירדדים שניהם
 לאכול ארוחת ערב חובקת ידו של סבא את כתפיו של מיכאל ועיניו היו מאירות
 בראשו הזקוף.

לאבא יש ידיים של זהב.

ידיו של סבא דקות, בעלות אצבעות דקות וארוכות מאד, ורשת של
 גידים כחולים מתלבטת עליהן. גם לאמא ידים כאלה, גם למיכאל. ידיה של
 עליזה רחבות יותר, כידיו של אבא, אם גם אין עליהן אותו יער שחור הצומח
 על גבי ידיו של אבא. כפו של אבא, כשהיא נסגרת על כף יד אחרת — על כל
 כף יד אחרת — היא בולעת אותה בתוכה לגמרי.

לאבא יש ידיים של זהב. כשהוא נוטל לידיו משור, מנגן המשור בין
 אצבעותיו כמו כנור והפטיש מכה בקצב, כמו מקל של מתופף. אבא לקח
 מוטות — תמוכות של פרדסים נסרים והקים מהם סוכה, בעלת גג ודלת, בפינת
 החצר. אחר כך שתל גפן מסביב לסוכה ועכשיו לא רואים כבר את העץ, ואפילו
 את הגג. במשך החורף מכסה הגפן את הסוכה ברשת ענפים חומים, ובראשית הקיץ
 מוציאה הגפן עלים גדולים ורחבים, כמו כפות הידיים של אבא; ובאמצע הקיץ
 ניתלים על הסוכה אשכולות ענבים — סגולים וירוקים, כבדים ומלאים וסגללים.
 כשבחץ חם מאד והשמש מכה על הפרחים בגינה ומקפלת את עליהם
 והממטרה מסתובבת בלי-הרף על הדשא הגדול, יושבים סבא ומיכאל בסוכה.
 יש בה שולחן מרובע והרבה צל. על השולחן מונחים כמה ספרים וסבא פותח
 אותם ומספר למיכאל ומקריא לו. אחר כך מיכאל קורא מן הספרים — לאט,
 לאט, מילה אחרי מילה, וסבא מנענע בראשו העגול ומפסיק אותו מדי פעם
 ושואל אותו שאלות. מעבר לרחוב החול משחקים ילדי הכפר — אלי מרים ויאיר

ושני הרפים — חופרים מערות באדמה, בונים מבצרים, מחליפים תמונות, משחקים בשוטרים־וגנבים, והקולות באים עם הרוח, תוצים את הרחוב ונכנסים אפילו אל הסוכה כסויית־הגפנים. אבל מיכאל יושב — זקוף, רזה וחיוור וסבא פותח לפניו את הספרים והופך את הדפים — עם תמונות ובלי תמונות, דפים צפופי אותיות מסולסלות ומזרות, כמו ציורים של קורי עכביש.

בערב, כשישבנו במטבח הגדול מסביב לשולחן, בא אבא. ידיו של אבא יש בהן חריצים עמוקים, לאורך ולרוחב, שרואים אותם היטב, מפני שתמיד יש בהם משקע שחור, שאי אפשר להוריד אותו מעל היד, אפילו ישפשף אותה במשך שלוש שעות במיים ובסבון, אפילו בבנוזין. זהו שמן המכונות, שאבא מטפל בו כל היום, משבע בבוקר עד שש בערב, במוסך שלו. יש לאבא מוסך בהצטלבות הכביש הראשי — מוסך גדול, שריצפתו מכוסה כולה אותו שמן שחור שבחריצי כפתיו של אבא. אל המוסך של אבא באים בעיקר טרקטורים — טרקטורים על שרשראות וטרקטורים על גלגלים, שרגבים חומים של אדמה נושרים מהם כשהם עולים על דרך הקורקר המוליכה למוסך. עליזה אוהבת לשבת מאחורי קיר הרשת המבדיל בין מישטח בורות־הסיכה לבין מחסן החלקים, ולראות את הטרקטורים מתגלגלים ברעש אל מתחת לסככה, עד שהם נעצרים ומעל למושביהם יורדים הנהגים שזופי הפנים והחזה, שכתפיהם מתרחבות מתחת לכובע הטמבל, היורד על העיניים, כחצובות מאבן שחם, הכתפיים העבות והשערות הפורצות קדימה מפתחי הגופיות האפורות, כמו צמחי הבר לאחר הגשם הראשון. הנהגים מנגבים בידיהם את הזיעה מעל המצח והפנים ואבא ניגש אליהם והם מראים לו משהו בתנועות יד — מפני שהמנועים הכבדים, שיש להם המון כוחות־טוס, עדיין עובדים ומטרטרים; ואבא טופח על כתפם ולוקח מברג וניגש למנוע ומטה אוזן לפעיותיו ומזדקף ואומר להם משהו והם מנענעים בראשיהם.

למה מיכאל כל כך חיוור עכשיו בקיץ, אמר אבא, לאחר שהוגש הליפתן. עוד מעט יתחיל לנסוע לים, אמרה אמא, ואז ישתוף. כל כך רזה ושפוף. כאילו אין לו שרירים. למה איננו משחק עם החברים שלו? אמר אבא אל סבא.

לשחק עם החברים שלו? איזה עניין יש לו בילדים האלה? השיב סבא. גם הוא ילד, אמר אבא.

כן, אמר סבא, אבל מה יש בינו וביניהם? הרי הוא חי בעולם עשיר ונעלה, שאין להם, ולא יהיה להם אף פעם, כל קשר אליו.

חי שם אתך, בסוכה, אמר אבא.

כן, אתי, בסוכה, אמר סבא. לא אתך במוסך שלך.

בלי המוסך שלי לא היה לך לחם לאכול.

אפריים! ביקשה אמא. אבל אל תתחיל בזה עכשיו!

טוב, טוב, אמר אבא. רק הייתי רוצה לדעת, אם מותר לי — מה אתה עושה עם הילד במשך כל הזמן הזה? אחרי ככלות הכל, גם לי יש חלק בילד הזה — ואני עובד מהבוקר עד הערב ואין לי מושג מה קורה לו במשך היום.

מה קורה לו, חזר סבא כמעט בלחש — ואם אספר לך — יהיה לך מושג?
 סבא! התחננה אמא. וכולם נשתתקו והתחילו לאכול. ורק פרפי הלילה
 שהתדפקו על רשתות החלונות צירפו עצמם אל קולות האכילה. עד שגמרו
 איכשהו ואמא אמרה — ועכשיו, ילדים — לישון. מהר! ומיכאל ועליזה יצאו
 בריצה מן המטבח ועלו במדרגות. אבל במקום שייכנסו לחדרם, ירדו מן הצד
 השני, כמו תמיד במקרים של שיחות כאלה, לחצר ונכנסו למחסן ומיכאל ניגש
 אל הדלת הסגורה תמיד שבין המחסן והמטבח והצמיד אליה אוזן, כולו רועד
 מעצבנות וליבו דופק כל כך חזק, עד שעליזה יכלה לשמוע אותו.

בחוף, מעבר לאשנב המסורג והמרושת, פרח לילה סגול. פרחי הדליות
 גדליהכותרת חפפו את קצות עליהם בטיפות הטל המצטברות והדשא הרווי
 התכונן למנוחת לילה — לשירי הערש של הצרצרים וכל יתר החרקים. רק לפני
 כמה ימים אמרה המורה לטבע, שכל החרקים האלה — החרגולים והציקדות
 והחגבים והילקים — מנגנים וריאציות אותו שיר אחד ויחיד — שיר אהבה,
 שבו הם רוצים למשוך אליהם את בני ובנות זוגם מכל המקומות שהם נחבאים
 בהם — בין הקוצים, ליד שרשי העשבים, בין העלים של עצי הפרי. הלילה החם
 והלח מכריח את בעלי החיים האלה לנגן ולנגן שעות על גבי שעות. עד שיבואו
 אליהם בני מינם ובמשותף ידאגו ליצירת הדור הבא. ואחר כך, כשיכבו האורות
 והירח הגדול יתקרב אל הים, ירדו גם השבלולים מעל העמודים והגדירות.
 שהם ישנים עליהם במשך כל היום ויתחילו לנוע — לאט, אך ללא הפסקה,
 כשהם גוררים את נרתיקיהם, בכל המשעולים ובכל שבילי החול. בבוקר תגלה
 עליזה את סימני נדידת הלילה של השבלולים במאות פסים לבנים של ריר
 קרוש, המתמתחים ומצטלבים וחוצים זה את זה כמו רשת צפופה של כבישים
 על המפה, וכמו פלגי הזיעה הזורמים על פניו ועל גופו של מיכאל הדבוק דלת
 ונושרים טיפות טיפות על מרצפת הבטחון. אין רוח עכשיו. עלי העצים קפואים
 כמו בחלום. רק מאחור, מצד המחסן הפתוח, מגיע מדי פעם משב קל, המביא
 אתו את נשימותיהם הכבדות של חפצים ישנים ומאובקים, נשימות שריחן
 אפור־כהה והן מחניקות כמשבים של אבק. כל החפצים במחסן יש להם אותו
 ריח בדיוק, אף על פי שכל אחד מהם יש לו סיפור מיוחד משלו, שסבא היה
 נוהג לספרו לאחר ששיכנעו אותו, כי אי אפשר עוד להחזיק את החפץ בבית
 ומוכרחים להוריד אותו למחסן. אז היה סבא מלטף אותו ונפרד מעליו בסיפור
 ייחוסו וערכו. איזה עולם של חפצים! הי שם ארגוני הקש, שבהם ארז סבא את
 אלפי הספרים שהביא אתו לארץ; ארגזים גדולים, שעליזה יכולה להיכנס אל
 תוכם ולשכב בהם ברווחה. היו כל מיני שולחנות מוזרים, שחורים, עבים וכבדים,
 שרגליהם מגולפות גילופים ופיתוחים. היה שם תרמיל הגב הישן של סבא — משהו
 גדול, ורחב, המכסה לגמרי את גבו של אדם מבוגר. אחר כך נתווספו הצעצועים
 של מיכאל ועליזה, אחרי שיצאו מכלל שימוש, הספרים הראשונים שלו, העגלות
 ומיטות הילדות. מוזר, איך שכל הדברים האלה כאחד אימצו להם את
 הריח המחניק הזה, שהיה פורץ מן המחסן בכל פעם שפתחו את דלתו. אבל
 המחסן, מכיוון שהיה קבור רובו באדמה, היה גם החדר הקריר ביותר בכל

הבית. קריר אפילו יותר מן הסוכה שבגינה, בשעות החמות, כי השמש לא יכלה לחדור אליו בכלל. לריח אפשר היה להתרגל. הוא היה חזק ומחניק רק ברגע הראשון, כשהיה טופח על אברי הנשימה; אחר כך, כשנמצאת בפנים, לא היית חש בו, ואז היה המחסן גן־עדן. גם בגלל צינתו וגם בגלל אוסף החפצים, שאפשר היה לשחק ביניהם במחבואים ואפשר היה לשבת בתוכם ולהיזכר בסיפורים שקשר סבא לכל אחד מהם ולעצום את העינים ולנסות לראות איך היה שם, בגרמניה הרחוקה הזאת, שבה היו האנשים כולם מנומסים וכל כך תרבותיים — והילדים אף פעם לא שכחו להגיד לשום אדם בבקשה ותודה רבה ואף פעם לא יצאו פרוצים מן הבית ולא הסתובבו בגופייה ובמכנסייה־התעמלות ואף פעם לא התחצפו לאבא ולאמא, רק אמרו תמיד כן, אבא, כן, אמא.

אתה משתלט על הילד הזה, אמר אבא מעבר לדלת.

אני רק מנסה לעשות ממנו משהו, אמר סבא. אתה צריך להודות לי על

כך.

על מה? אמר אבא. על שאתה מטמטם אותו? שאתה הורס את בריאותו? אפשר לטמטם רק מטומטמים, אמר סבא, ואתה יודע זאת היטב. מיכאל, תודה לאל, ואולי לא רק לאל, איננו מטומטם. הוא מסוגל לקלוט משהו ולהיות בן־אדם. לשם כך הוא מבקר בבית הספר, ועכשיו יש לו חופש.

בית הספר, נהם סבא. מה הם יעשו ממנו שם? מה הם גותנים לו שם? קרן קיימת ושוב קרן קיימת. חגיגת הביכורים. איזה אבסורד! איזה זיוף! אבל מה יש פה לדבר, אמור לי אתה, מי מהילדים האלה, תלמידי כיתה ח' — יודע לקרוא ולהבין משפט פשוט באנגלית! הלא זה מגוחך — מה שהם עושים שם בבתי הספר האלה! זה לא מצחיק — לא! זה גורא! זוהי שערוריה! לא להתרגז, אבא, התחננה אמא, בבקשה! הרי חם כל כך הערב!

אבל איך אפשר! אמר סבא. הילדים הכי מוכשרים ייהפכו לאידיוטים, אחרי שמונה שנים של לימוד כזה! כל מה שהם רוצים שם לעשות הוא לייצר רובוטים, פועלים, שלא ידעו לחשוב ולא יבינו מה שהם קוראים — ורק יענו אמן על כל שטות שאיזה אוטוריטה מפוקפקת תמכור להם!

אני לא אתווכח אתך על זה, אמר אבא.

אתה — תתווכח — אתי — על זה, אמר סבא. זה באמת מגוחך. אבל אין לי שום וויכוח אתך. אני פשוט לא ארשה שנכדי היחיד יתפתח בדרך זו. מיכאל נועד לדברים חשובים הרבה יותר. אני אציל אותו מן הטימטום הזה ואעשה אותו למה שעליו להיות.

ומה עליו להיות, אם מותר גם לי לדעת?

עליו להיות יורשי, אמר סבא. ואם אינך מבין, אני מוכן להסביר לך, כי יורשי פירושו יורש למשפחה, אשר במשך מאות שנים היתה נושאת של תרבות, אם ידוע לך מה זה. כן, תרבות אדם. הישגי אדם. כל אחד מבני משפחתי, כשהגיע לבגרות, קיבל על עצמו לשאת בו את כל מה שהיה בקודמיו; את כל הידיעות ואת כל הנסיון, את הבקיאות ואת ההבנה, והעיקר — את האבחנה בין הטפל והחשוב, בין הטוב והבינוני, בין היקר והזול. נסה לתאמין לי, שזה באמת

דבר חשוב מאד, כי אדם איננו מסוגל בימי חייו הקצרים להגיע בעצמו לאבחנה המדויקת, אם עליו להתחיל ללמוד הכל מבראשית. כדי לא לבזבז זמן יקר עליו לקבל מקודמיו לפחות את הטעם, לפחות את קנה-המידה. אחרת אין תרבות. אחרת יקרה הגרוע ביותר: הבינוניות והשטחיות תשתלטנה עלינו, על כולנו — כפי שקורה עכשיו — וכל ההישגים, כל הפיסגות שהאדם העפיל עליהן בדורותיו יטבעו מתחת לשיטפון הזה.

אבל אינך יכול להכריח אותו לשאת את המעמסה הזאת! הרים אבא את קולו.

מי מכריח אותו? אני רק מנסה להקנות לו את הבסיס, שמעליו יוכל להחליט החלטה עצמאית, כשהיה מוכן לזה. אני רק מקנה לו את הנתונים שיאפשרו לו להחליט החלטה אמיתית, שקולה, החלטה באור, ולא משהו חפז ורגעי וחסר אחריות, שאחר כך יתחרט עליו — כולנו נתחרט עליו — וגם אתה — כל ימינו. אני חייב לעשות כל מה שביכולתי כדי למנוע את ההרס, את הניתוק, שלא תהיה לו תקנה: מדוע אינך מבין אותי? הרי אינני כופה עליו מאומה, התרגש שוב סבא, ועליוה דימתה, כי דמעות מחלחלות בקולו. איך אני יכול לכפות עליו משהו? הוא יהיה חופשי לנפשו להחליט על דרכו. אבל — שידע לפחות מה הוא מפסיד ואיזו אחריות נוראה הוא נוטל על עצמו, אם חלילה יחשוק בדרך אחרת!

בסדר גמור, אמר אבא, ועליוה, רק עליוה, שמעה איך חזרה אל קולו הנעימה הבוטחת, המנצחת, זו של כתפיו הרחבות וחזוהו הרחב וכפות ידיו הגדולות והטפיחה החזקה על כתפי הנהגים ונקישתו של המברג במקום התורפה של המנועים. נניח שאתה צודק, נניח שאני מסכים אתך בהחלט.

נניח שאתה מסכים אתי בהחלט, חזר סבא בשקט, ולראשונה היו בקולו אי-ביטחון וחשש, למרות המילים, תודה לאל!

אפילו אני בור וריק ממסורת תרבותית ואין בי קני-מידה, אמר אבא, הרי מה היא הגינות עדיין אני יודע, ואתה לא תוכל להתכחש לכך, כי אם אנחנו רוצים להיות הוגנים כלפי הילד הזה — יש לתת לו לטעום גם מן האפשרות השנייה, לפחות מאחת האפשרויות האחרות. צודק או לא?

מה אתה רוצה? אמר, כנראה, סבא מעבר לדלת, רק קולו היה כה נמוך, עד שעליוה היתה צריכה לנחש את המילים לפי נעימת התבוסה, שצילצלה בדבריו בבהירות ובכוודאות של שחר עולה.

דבר קטן מאד — באמת קטן. עכשיו יש לילד חופש ואני זקוק לו במוסך. נניח שיעזור לי קצת — לא הרבה — רק במשך שבועות אחדים. במוסך! חרק סבא. מה הוא יעשה שם, במוסך שלך! איזו ברירה טפשית! טפשית או לא — אבל צודקת!

זה מצחיק! הוא לא ירצה להישאר שם אפילו יום אחד!

בסדר גמור, אמר אבא בנחת. אני אלך לקראתך בעוד ויתור אחד, ואהיה יותר הוגן מן האפיפיר. לא אחייב אותו. אפילו לא אפעיל עליו שום השפעה ושום לחץ עקיף, פשוט נשאל אותו — בכל הכינות והיושר — ויחליט הוא.

שאל אותו! שאל אותו! זעק סבא. הרי זה מגוחך! הרי זה טפשי! הרי זה בלתי-אפשרי! שאל אותו! עכשיו! שאל אותו! וחריקת כסא מוסט לאחור דרכה את גופו של מיכאל ואת גופה של עליזה.
אבל הוא כבר ישן, אמרה אמא.

מיכאל אחז בידה של עליזה והיא התאמצה בכל כוחה לא לפגר אחרי ריצתו הנחפזת במעלה המדריגות. רק כשהגיעו אל חדרם וורקו את עצמם על מיטותיהם, הירשתה לעצמה להשיב את רוחה. אבל רק לשניות אחדות. כי בטרם הספיק מיכאל לקפוץ את שלוש הקפיצות המסורתיות על גבי המזרון, חזר וירד ממיטתו ובא אליה.

שמעת, עליזה? אמר. שמעת? וכבר מזמן ואולי מעולם — לא ראתה אותו עליזה כה עליז וכה נסער. כל הרצינות הזאת, כל האיטיות והקשב שבתנועותיו המהורהרות נשאר שם למטה, בין המחסן ובין דלת המטבח. כאן בחדר היה כתם גדול של ירח על הרצפה ומיכאל הסתובב בתוכו בצעדים מקפצים, חופשיים, ממיטה למיטה, מן השולחן אל הכוננית עמוסת הספרים, אל תיקו ואל החלון הפתוח, שהלילה הכבד הניח על אדנו את חיי הפורחים והמלבלבים.

תלך לעבוד במוסך, מיכאל? שאלה עליזה, בהרבה תמיהה והשתאות, ובקצת גאווה ואושר — מפני שהמוסך היה שלה, בעולמה, ומיכאל היה עד עתה בעולם אחר ורחוק, ולעיתים היתה אומללה בשל כך; אף בשמץ קנאה, כי עכשיו יראה אבא למיכאל, איך הוא ניגש אל המכונות ואל האנשים, ומשהו שהיה כולו ולגמרי שלה כבר לא יהיה כולו ולגמרי שלה, ואולי בכלל לא.

אבא אמר לי, לחש לה מיכאל, כשהוא מנסה לרסן את התלהבותו ולשוות לקולו — (אבל את עליזה לא יוכל להטעות) — לא-איכפתיות בוגרת — אבא אמר לי, שאם אכיר כמו שצריך את המנוע של הווספה, הוא ייתן לי לרכב עליה!

אבל ילדים לא רוכבים על ווספות, אמרה עליזה.
ילדים — לא! אמר מיכאל, ושוב התרחק ממנה, אבל בגיל שבע-עשרה אפשר כבר לקבל רשיון, את יודעת? — ובינתיים אוכל להסתובב בכפר ועל יד המוסך, את חושבת שלא עשיתי זאת כבר?
מתי?

לא מאמינה לי, מה? אז — מיכאל ישב על מיטתה ונעץ בה מבט ארוך. — את יודעת לשמור סוד, תינוקת?
כן, בטח, נכנע העלבון לפני הסקרנות והתשוקה להשתתף בסודו של מיכאל.

להסביר — אבל ההסבר אינו כל כך חשוב. חשובים הרבה יותר הדברים עצמם. אמא אומרת לסבא, מיכאל מדאיג אותי, אבא, ביקרתי בבית הספר שלו, והמורה אמר שהוא מחסיר שיעורים רבים ואיננו לומד. יש ימים שאינו בא בכלל אל בית הספר, והרי הוא יוצא בבוקר מן הבית עם התיק וחוזר בשתיים וחצי, כאילו היה בבית הספר.

אז תשמעי משהו. אבל אוי לך, אם את אומרת מילה אחת למישהו!
 אוי לך ואבוי לך — תזכרי!
 אני נשבעת, מיכאל! בחיי! בחיי אדוני!
 את מכירה את הווספה של ברמן?
 הכחולה?

כן, הכחולה. שלשום הוא שכח להוציא את המפתח, כשנכנס לשלאף-
 שטונדע. החמסין טישטש אותו לגמרי, כנראה. ואני עולה עליה ועושה שלושה
 סיבובים — עד הצרכניה וחזרה.

אבל איך? פיקפקה עליזה, כיוון שידעה, כי מיכאל מסוגל לספר דברים
 שקרו בדמיונו כאילו היו באמת; אבל אף פעם לא גילתה לו שהיא יודעת.
 את לא מאמינה לי? נעלב מיכאל. אז אין לי מה לדבר אתך.

אבל עליזה רצתה כי ימשיך לדבר אתה. ממילא היתה נרגשת מכדי
 להירדם — ושיחות כאלה עם מיכאל היו נדירות ויקרות מאד. על כן אמרה,
 רק חשבתי שאתה לא יודע לרכב.

אל תהיי תינוקת, גיחך מיכאל בעליונות. מה הבעייה? מדליקים ברגל,
 נותנים בנוזן, מכניסים למהלך — ואחר כך זה כמו רכיבה על אופניים. אפילו
 את תוכלי לרכב על ווספה.

ואף אחד לא ראה אותך?

בין שתיים לארבע? מי מסתובב בשעות האלה בכפר? אפילו הכלבים
 כולם ישנים! החזרתי אותה בדיוק לאותו מקום ושלוש על ישראל.
 וזה היה כף, מיכאל? שאלה עליזה ברצינות, כי הרגשותיו של מיכאל
 עניינו אותה הרבה יותר ממעשיו.

לשבת על מנוע עובד — זרח מיכאל והתרחב כמו כתם-הירח על הרצפה —
 את יודעת מה זה? את נותנת סיבוב קטן ביד והוא עובד יותר מהר ומביא אותך
 לאן שאת רוצה. כל הכבישים שטוחים מתחתך — שחורים, ממתניגים, צייתנים
 להביא אותך לאן שאת רוצה — בלי מעצור, בלי סוף — את והמנוע לבדכם
 בעולם. את יודעת מה זה?

וסבא — יודע? לא הספיקה עליזה לעצור את לשונה, ומרוב כעס עליה
 כמעט נשכה אותה, לאחר שביטאה את המילים האלה.

סבא! רטן מיכאל ונחפו לקום מעל מיטתה. האור שהיה שפוך על פניו
 ככה בבת-אחת, כאילו סגר מישהו מתג של חשמל, ושוב ניתכווצו וניתחדרו.
 אף פעם לא דיבר אתה על מה שבינו ובין סבא, ואף פעם לא שאלה אותו.
 ועכשיו ידעה, שלא ידבר אליה יותר. היא התהפכה על צידה והסתכלה בצלליתו
 של מיכאל בתוך כתם הירח. שוב וזה באיטיות, שחוחה, מעבירה עצמה מרגל לרגל,
 עד שטיפס הכתם אל החלון ויצא מן החדר ורק מגורת הלילה הזעירה ראתה
 את טלטלתו של מיכאל במיטתו.

למחרת ובימים הבאים היה גם מיכאל בא הביתה כשידיו שחורות משמן,

אבל עליזה ידעה, כי שעת-הרצון של ההתקרבות לא תחזור עוד. סוכת-הגפנים עמדה ריקה במשך כל היום, ועליזה יכלה להכניס אליה את חברותיה ולעסוק שם באין מפריע בחילופי מפיות מודפסות ותמונות שחקני קולנוע. סבא היה מסוגר במשך שעות רבות בחדרו שלמעלה, ואז התחילה אמא להעלות אליו את ארוחות הערב. רק בערבי שבתות לא וויתר סבא על הסעודה המשפחתית המשותפת, אך עליזה ידעה, כי נוכחותו מכאיבה למיכאל, שהיה מתנהג כאילו הוא אשם במשהו — ואולי גם סבא מרגיש בזה, ואולי טעתה.

אחר כך ימים ולילות והירח קטן וגדל שוב, ועליזה צומחת מהר מאד, כך אומרים כולם. רגליה מתארכות וירכיה מתעגלות, והיא מתביישת כשבגד הים איננו מכסה כהלכה את חזה, המכריזי מדי פעם על קיומו. אחר כך ימים קצרים יותר, פחות אור בשעות הערב ויותר טל, הרבה טל, ופרפרי הלילה כבר עיפים מן הקיץ הארוך ומהביקוש אחרי האור; וגם עצי הפרי, שכבר ניקטפו כולם ואין להם מה לעשות, אלא לחלום בחשאי על הפרחים החדשים ועל האביב הבא. רק עצי-ההדר מחביאים בין עליהם הרחבים והעבים את הבטחת הזהב שהיא הבטחת עתידם והם חוששים לה מן הרוחות החזקות, שעוד מעט תבואנה מן הים. השבלולים כבר חדלו מזמן להתרוצץ בשבילים ודבקו אל צינורות הממטרות ואל עמודי הגדר, ללא תנועה, ימים על ימים, כשעוד העננים מתערבלים מעל לים ואינם יכולים להוריד גשם, אלא רק לכלות את עצמם בין מיטטח המים וכיפת הכחול, בכעס חסר-אונים על עקרותם ואזלת-מימיהם. אחר כך, כשהרוחות מתקררות קצת, והעננים נושאים בהם תיקווה, מגלה עליזה, כשהיא מורידה במקרה שבלול מעל המקום שדבק בו, כי אין חילוון בשבלול, רק הקליפה נותרה שלימה, לבנה וסימטרית, יבשה וצחה ומאובנת ואין בה מאומה מן הבשר הלח והמתנועע — ממש כמו ראשו וידיו של סבא. אך באביב שוב מליאה הגינה כולה שבלולים רעננים, תפוחים ומאוששים מגשמי סוף החורף, ועליזה אינה יודעת, אם אלה אותם השבלולים, או צאצאיהם — ואולי הם בכלל אחרים.

אחר כך שוב יבש בהרים, אבל אנהנו באיזור החוף, ואצלנו מהביל. סבא חדל לרדת לדירה ולחצר, ועליזה מרבה יותר להימצא בחדרו, וממעיטה יותר ויותר לדבר. אפילו אמא הבחינה בשתקנות המזרה, שבאה במקום דברנותה בשגים הקודמות. עליזה איננה מרבה לדבר מפני שהיא מקשיבה. היא מקשיבה לכאבים הקלים ולרחישות העוברים בגופה גלים גלים; היא מקשיבה לקולו של סבא ולצלילים הכמוסים בקולה של אמא, שהיא מנסה להסתיר מתחת לדיבורה השוטף והחם. העולם יש לו דברים כה רבים ולומר ולספר — צריך רק לרצות להקשיב להם בשקט, בדריכות — ולפעמים לעקוב אחריהם, לעקוב ולא להרפות — ואז את עלולה לגלות, שהם מעניינים מאד ומוסיפים לך הרבה-הרבה יותר מן הפיטפוטים של החברות על יחסי החברה והרכילות על המורים ושחקני הקולנוע. לבסוף מסוגלת עליזה לקלוט דברים ולדעת אותם מבלי לשמוע אותם ממש. כלומר — קשה להסביר זאת בדיוק, בעצם היא שומעת את כל הדברים האלה — אבל במציאות איננה צריכה לשמוע אותם,

מפני שאינם נאמרים בטווח שמיעתה, ואולי אינם נאמרים בכלל. באמת קשה להסביר — אבל ההסבר אינו כל כך חשוב. חשובים הרבה יותר הדברים עצמם. אמא אומרת לסבא, מיכאל מדאיג אותי, אבא. ביקרתי בבית הספר שלו, והמורה אמר שהוא מחסיר שיעורים רבים ואיננו לומד. יש ימים שאינו בא בכלל אל בית הספר. והרי הוא יוצא בבוקר מן הבית עם התיק וחוזר בשתיים וחצי, כאילו היה בבית הספר.

או: מיכאל התחיל לחזור הביתה מאוחר בלילה.

או: מיכאל כמעט איננו מדבר אתי בזמן האחרון.

או: אני חוששת מאד שמיכאל משקר, כשאני שואלת אותו איפה הוא מסתובב ומה הוא עושה. אינני יודעת אם אפשר עוד להאמין אפילו למילה אחת שלו.

מיכאל.

וסבא אומר לאמא, את יודעת היטב, כמה לא רציתי שתנשאי לאפריים. חששתי שהוא יביא אתו משהו לא טוב. הרי הוא כל כך שונה מאתנו. אבל אני אהבתי אותו, אומרת אמא, נמשכתי אליו כל-כך — אולי מפני שהוא כל כך שונה מאתנו.

ואחר כך: אולי היית צריך להניח למיכאל. באמת אינני יודעת. אינני יודעת. כל השנים האלה, ששקדת בהן על השכלתו, השפיעו עליו באופן כה מוזר. את יודעת היטב, שהייתי חייב לעשות זאת. לא יכולתי להניח לו ללכת לאיבוד. לא יכולתי להניח לי ללכת לאיבוד. לי ולכל — לכל מה שאני נושא בי, לכל מה שנצבר בי במשך שנים כה רבות. לכל מה שנצבר במשפחתנו. לא יכולתי לתת לכל אלה להתנדף, להיעלם, להימחק. לא יכולתי לאבד את כל זה כמו ידי.

ועכשיו אבד לנו מיכאל, לשנינו, אומרת אמא. גם לך וגם לי. אינני מאמיין, אומר סבא. לא אאמין בזה עד שאמות. הדברים האלה שנתתי לו — שהספקתי לתת לו — הם לא יניחו לו. הוא יחזור. את תראי שיחזור.

הלוואי, נאנחת אמא. הלוואי.

לי אין ברירה, אומר סבא. אני מוכרח להאמין. אם לא אאמין שמיכאל יחזור בזמן, כדי שאספיק להשלים את הכשרתו כדי שיהיה מוכן לקבל את כל העושר הזה שאני חייב להוריש לו — אז אין קיום לשום דבר מן הדברים שעליהם היו חיי מבוססים, ואין טעם לחיי.

כך אומר סבא. ואולי אינו אומר מאומה, ורק הולך ומתייבש, הולך ומצטמק, מיום ליום, משעה לשעה, וראשו הצהוב מזכיר לעליזה אותו ראש מעושן, שראתה פעם בחלון הראווה של חנות אחת בירושלים. ואולי גם אמא איננה אומרת דבר, ורק מביאה לסבא את הארוחות ומשתדלת להיות עליזה ובוטחת בנוכחותו. ואולי גם עליזה לא אמרה אף פעם, כי היא רוצה שסבא יושיב אותה לצידו ויפתח לפניה את הספרים וילמד אותה ויספר לה ויכין אותה

ויעביר לה את כל הדברים החשובים האלה, ההולכים ומתייבשים מאחורי מצחו השקוף ומעלים אבק על מדפי הארון השחור. אף פעם לא אמרה שהיא מעוניינת בזה — עוד אז, כשהיתה יושבת בצילה של סוכת-הגפן ומסתכלת במיכאל ובסבא הרכונים על הספרים, וגם עכשיו, כשהיא מבלה שעות רבות כל כך אצל החלון של סבא ובכורסתו העמוקה. ואם סבא התחיל בכל זאת לנהוג בה כאילו היתה מיכאל — כמעט כאילו היתה מיכאל — הרי זה רק מפני שאין לו ברירה, ומיכאל לא בא.

ואולי, היא איננה יודעת. את המתרחש בתוכה קשה הרבה יותר לדעת. בכל-כולה היא מנסה לעמוד על טיבם של כל שינוי והתפתחות החלים בה; אבל במקרה זה קשה הברור באופן מיוחד, מפני שבגרונה תקועים במשך כל היום רחמים רבים על סבא. — ואולי הם הם הדוחפים אותה אל סבא ואל כורסתו ואל ידיו הדקות ואל ספריו ואל הדברים שבתוכו. אילו יכלה לבודד את הרחמים, אולי היתה יודעת; אבל אי אפשר לבודד אותם, עכשיו, בכל אופן. אי אפשר.

כשאמא תצא מן החדר, והאופק יחצה את כדור השמש באמצע, לשני חלקים שווים, וארון הספרים הגדול יפרח בגוני ארגמן כמו פרח ענקי, הפורץ לחיים בני דקות, ואולי רק בני שניות, תבוא עליזה אל סבא ותשב בכורסה שעל ידו, ותשמע. סבא מספר לה יותר על הספרים מאשר את הספרים. הוא מוציא ספרים ישנים מאד, בעלי כריכות מוזרות ושמות ארוכים-ארוכים ומראה לה קודם כל את החותמת שקוראים לה אכס-ליבריס, זאת אומרת, חותמת המשפחה שרכשה את הספר. ואחר כך הוא מספר לה באיזו שנה נרכש הספר, מי רכש אותו ומה ערכו. עליזה לומדת, שיש לסבא ספרים יקרים מאד, ששוויים עשרות ומאות לירות. ספרים עתיקים, נדירים, שרק טפסים בודדים מהם נותרו עוד בעולם. עליזה משערת, שהארון של סבא על ספריו שווה יותר מן הבית כולו, ואולי אפילו יותר מן המוסך של אבא, על כל המכשירים והמכונות החדשים שהוא מרוצה מהם כל כך, משום שהם המילה האחרונה של המכונאות המודרנית. וזה עוד לא הכל. בתוך הארון, בחלק הסגור על מנעול-פאטנט, בתוך כספת עבת-כתלים, מונחים כמה ספרים שסבא רומז עליהם מדי פעם בחרדת-קודש. קוראים להם במילה שעליזה אינה יכולה לזכור בדיוק — איקונבלים, אינקובלים, או משהו כזה. אבל היא מבינה, שזהו קודש הקודשים, אוצר-האוצרות של הספרייה היקרה הזאת, שמשפחתה טיפחה בכל כוחותיה במשך מאות שנים.

עליזה יודעת, כי מחר יראה לה סבא את הספרים האלה, ואם לא אמר זאת בשפתיו, הרי נשימתו הכבדה משעה לשעה, והזוככותיות, החודרת לעיניו וכובשת אותן פינה אחרי פינה, אומרים לה, כי בעוד שעות לא רבות יפתח סבא את הכספת ויוציא את הספרים האלה ויניח אותם לפניו על השולחן ויספר לה עליהם בקול שבצעם אי אפשר כבר לשמוע אותו. ועליזה יודעת, שהיא חייבת להיות שם ליד סבא, בשעה שיפתח את הכספת. היא חייבת זאת לסבא

יהודה ליב גורדון ועליית ר"מ פינס לארץ-ישראל

(יחס המשורר ליישוב בשנות השבעים)

מאת א. ר. מלאכי

כמה ממאמריו, וביחוד סגנון הרצאתו בפולמוס על "י"ח דבר" שפרסם בכמה גליונות "המגיד" של שנת תרל"א, מראים שהיה לו לר' יחיאל מיכל פינס יחס הערצה ליהודה ליב גורדון, וגם יל"ג כיבד את פינס והתחשב בדיעותיו, והבדילו לטובה מכל סופרי "הלבנון". "צדיק יהגה חכמה, משכיל דורש אלהים, גטע שעשועים בכרם בית ישראל" ואחד מבני העליה המעטים" — בתארים אלה הכתיר המשורר את פינס במכתביו אליו. ויל"ג לא הפריז כלל על המידה, כי אמנם אדם המעלה היה פינס, גדול בתורה ובחכמה, היתה איוז קירבה רוחנית בין גורדון הפרוגרסיבי ופינס השמרני. והיה עוד דבר שאיחד אותם — ענין ישוב ארץ-ישראל, שבשנות השבעים כבר היתה ליל"ג עמדה חיובית אליו, היה מעוניין בעליית פינס לארץ, ובעת שפינס הוצע כמועמד לכהונת סוכן של "מזכרת משה מונטיפיורי" בירושלים המליץ עליו יל"ג לפני ראשי ה"מזכרת" בלונדון ומעוניין היה שימנו אותו למשרה זו.

"מזכרת משה מונטיפיורי" נוסדה בשנת תרל"ד, במלאת תשעים שנה למונטיפיורי, במטרה לתקן את מצב היהודים בארץ-ישראל. יסוד ה"מזכרת" הלהיבה את גורדון, הוא ראה בה "דבר גדול" לטובת "אחינו היושבים על אדמת הקודש", כפי שכתב לידידו המטיף צבי הירש דיינוב¹). באותו מכתב, שנערך בתענית אסתר תרל"ה, יביע גם את צערו על שיהודי רוסיה אינם מבינים את ערך ה"מזכרת", "לא שמו ולא ישימו לב לדבר". על עצמו יאמר במכתבו זה: "אנכי הגיתי בדבר הגדול ובתוצאותיו וכת הדמיון החזק בי בימי עלומי התעורר ויראני בדבר הזה לא רק אבן זכרון לכבוד אדוננו ר' משה מונטיפיורי כי אם אבן שתיה לקומם הסוכה הנופלת — עצם הקיבורת אשר אליה ילוקטו לאחת אחת עצמינו אשר נפזרו לפי שאול ולשבעה ימים, ושבו והיו לבשר אחד וקרם עליהם עור מלמעלה וחיו וקמו על רגליהם בתת ה' את רוח עליהם". כלומר: ראשית גאולת האומה ותקומתה בארצה. המשורר רוצה לראות את עצמו בבחינת אליהו מבשר הגאולה, ובלהט נפשו קרא: "ועליתי וירדתי על הרי ישראל ושופר אל חכי לנבא ולקרוא בקול גדול ולא יסף, קול מפרק ערמות העפר השפוכות

(1) "אגרות יל"ג", כרך א', מכתב ק"ח.

זה אלפי שנה, קול מקומם קריאת עולמים ומשובב שממות ששים ושבעה דורות. אבל להגיע לתכלית זאת צריכים אנחנו לטהר את הארץ ולגרש מתוכה את כל היהודים היושבים שמה, לא תשאר פרסה, ולטאטא במטאטא השמד את קורי העכביש אשר טוו שמה מרבי רגלים אלה ולהעביר רוח צח על הארץ ואיורא דארעא ישראל המחכים אשר עפשו אותו כל הכוללים בחלאתם ובטפשותם. אם כל אלה לא יעשה להם יהיה כל עמלנו לריק ויגיענו לבהלה". בדבריו אלה קיפל המשורר את רעיונותיו על האמונה והתקווה בביאת המשיח ותקומתו המדינית של ישראל בארצו. בהשמטתו למאמרו "בינה לתועי רוח", שפירסם בשנת תרל"א ב"השחר", ובמאמריו "גאולתנו ופדות נפשנו" ו"עזרא ועזרה", שכתב אחרי הפרעות בשנת תרמ"ב, הביע בהם את הרעיון שלפני העלייה לארץ יש להכשיר את הדור לגאולה ויחד עם גאולת הארץ תבוא גם פדות הנפש. על דבריו במכתבו לדיינוב, הוא חוזר גם במכתבו לברנפלד בשנת תרמ"ח², וביתר בהירות. הוא מספר שח. ז. אליישיביץ (חזא"ל) פנה אליו בשם ר' נתן אדלר, הרב הכולל באנגליה, שיחווה את דעתו על מטרת ה"מוכרת", ושיקבל עליו לאסוף נדבות ברוסיה לשם ה"מוכרת", וכן גם ישמיע את דעתו על רי"מ פינס "אם ראוי הוא לאותה אצטלא שימנהו גבאי על מעשה הצדקה הזה". על רי"מ פינס "דיבר טובות", הוא גם התנדב לאסוף כסף לשם ה"מוכרת", אם כי יש בדבר "סכנה מחמת אימת הרשות" ברוסיה, אבל בתנאי שה"מוכרת" לא תעסוק בקטנות ותצמצם את פעולותיה ביסוד מוסדות שיש בהם משום טובת יהודי ארץ-ישראל בלבד, כי-אם ראשי ה"מוכרת" יעשו "דבר גדול ונכבד", שיש בו משום טובת האומה. הוא הציע "לקנות אחוזה באה"ק ולהושיב שם אכרים ויוגבים מבני ישראל באופן שבזמן מן הזמנים תתיה הקולוניא הזאת ללוח של שדרה שממנה תוכל לצמות תחית האומה"... והוא מבטיח: "אז הנני נכון לעבדם בכל לבי ובכל נפשי ובכל מאודי ועתידי אני להסיר מעלי מחלצות אירופה וללבוש אדרת שער וירדתי על ההרים על הרי ישראל ובשופר גדול אתקע" וכו' — אותם הדברים שכתב לדיינוב ועם אותו התנאי לגרש מקודם "מירושלים ומשאר ערי הקודש את כל היהודים היושבים שם" וכו'.

מלבד ר' נתן אדלר פנו גם ראשי ה"מוכרת" ישר ליל"ג לחוות-דעת וגם להשפיע על יהודי פטרבורג שיתנו את ידם ל"מוכרת". הוא, כרבים מנכבדי היהודים ברוסיה, קיבלו לשם זה מכתב מל. עמנואל, מזכיר ה"מוכרת", באמצעות דיינוב. זה עשה תעמולה בעתונים ועורר את יהודי רוסיה להשתתף בנדבותיהם למטרה נעלה זו. באחד ממאמריו "קול קורא לאחיו יהודי רוסיה" ב"חבצלת"³, מסר את מכתביהם של ר' משה יהושע ליב דיסקין מבריסק (שבשנת תרל"ז עלה לירושלים), ר' יעקב אליהו ריבלין מריגא, ר' מתתיהו שטראשון מווילנא, ר' שמואל אליאשברג ממינסק ור' אריה ליב פיינשטיין מבריסק. במכתבים האלה

(2) שם, כרך ב', מכתב שצ"ב.

(3) שנה ה', גליונות 43, 44 (כ"ו מנחם אב, תרל"ה). הוא חתום עליו "הדורש טובת עמו באמת".

שבאו כתשובה על מכתבו של לואיס צמנואל, יביעו את שמחתם על יסוד ה"מזכרת" ומודיעים שכבר אספו, או יאספו, כסף ל"מזכרת", אבל לא הביעו שום חוות-דעת מה לעשות בכסף, או המוסד שיקימו לכבוד מונטיפיורי. את הצעת יל"ג לא הביא דיינוב, אבל רמז לזה אנו מוצאים במאמרו של פרומקין "על דבר ישוב ארץ ישראל" ב"חבצלת". בו יכתוב שקיבל "מכתבים רבים מאנשים אנשי שם בערי רוסיה", וגם מארצות אירופה אחרות, וכולם מלאים תרדה לשמועה שראשי ה"מזכרת" חפצים למסור את הקרן בידי ממוני החלוקה בירושלים. פרומקין מטעים, שיהודי רוסיה מודאגים מזה עוד יותר מיהודי שאר הארצות, כי להם ידוע טיב ממוני החלוקה, ואינם חפצים שכספם שנועד לתקן מה שקילקלו ראשי החלוקה בישוב יגיע לידיהם, ומודיעים שיעצרו בנדבותיהם. גם הצעת יל"ג היתה לפני פרומקין, והוא מזכיר אותה לא בשם המשורר, כי אם בשם נכבדי קהילת פטרבורג. הוא כותב: "...מראש הבינו כי ראשי הועד ימסרו אחרי-כך את הכסף לידי ראשי הכוללים והמחלקים, ואת קורי העכביש אשר ארגו וטוו ראשי הכוללים והמחלקים בערי ארץ-ישראל להנאתם ולטובתם, ולשבר כח צמנו הנאנחים והנאנקים מתגרת ידי שוטיהם במסוה יראת ד' אשר על פניהם, לכן לא החלו לשלוח. כדבריו האחרונים האלה שפטו ראשי נכבדי עדת עיר המלוכה פטרבורג ברוסיה". ממאמרו של פרומקין רואים שיל"ג לא היה יחיד בדרישותיו אלו. במאמרו זה הוא מוסר גם הצעת-סתר של אחד בשם הד"ר פ. מאודיסה, ולפי השערתי (בהערה "לחוקרי תולדות פינסקר", ב"הארץ", תרפ"ב) כיוון להד"ר פינסקר.

כשהוצע פינס למלאכות ה"מזכרת" היו לו כמה מתחרים למשרה זו וגם מתנגדים. פינס ישב אז במוהילב, ואחד מידידיו, אברהם הרכבי⁽⁴⁾, פנה אז לגורדון שישתדל לטובת פינס. מכתב-תשובתו של יל"ג נמצא בידי, ואני מוסר בזה מעצם כתב-ידו של המשורר:

בע"ה, בשעה האחרונה לשנת תרל"ו, ספ"ב.

כבוד הרב הנכבד וכו' מהר"א הארקאזוי נ"י, במאהילעוו ע"נ⁽⁵⁾

דניעפער.

מכתבו אשר שלח אלי למאריענבאד לא מצאני עוד שמה כי הושב אלי לפ"ב⁽⁶⁾ ואני אז בדרך. וזה כימים אחדים שבתי הגה ומצאתי מכתבים

(4) שנה ו', גליון 18-19 (י' אדר, תרל"ו).

(5) השוה את המובאה ממכתבו של יל"ג לדינוב, שהובא למעלה. קרוב לוודאי שדינוב מסר לפרומקין את תוכן מכתבי יל"ג אליו ואל חזא"ל. באחד העתונים קראתי מכתב שני של יל"ג בדבר ה"מזכרת" ופינס, שפרסם יצחק יעקב הירשביין, חתנו של דינוב, אבל לא השגתי עתה.

(6) הוא הסופר וחובב-ציון הידוע בכינויו "יתרא הישראלי". בשנות התשעים התיישב הרכבי בייקטרינוסלב, והיה מעסקני חובבי ציון שם יחד עם רמ"מ מיידנסקי ואוסישקין. (ראה מכתביו מייקטרינוסלב ב"המליץ" שנה ל"ד, גליון 61 (י"ח אדר שני, תרנ"ד) על נשפי ספרות של חובבי ציון שסודרו עליידי מיידאניק ואוסישקין). ראה גם מאמרו "זקנים שבדור" (על יובל השבעים של רמ"מ מיידאנסקי, "המליץ" שנה ל"ה, גליון 42, י' אדר, תרנ"ה).

(7) על גהר.

(8) לפטרבורג.

וספרים, חמרים, ויהיו לי כל הימים האלה לימי תשובה; וברגע האחרון מימי תשובה אלה הנני להשיב גם לכבודו לבלי תבוא עלי השנה החדשה וגזלת העני בבית.

אמנם כן, כי ראשי החברה⁹ בלונדון שמו פניהם גם אלי להיות להם מעירי ומארצי לעזור, אפס כי שמתי לפנים שאלות אחדות אשר עליהן לא היה להם להשיב ותנאים אשר לא יכלו למלא, או נערת חצני מן הדבר הזה ואמרתי: בתוך עמי אנכי יושב, ומן אז והלאה אין לי משא ומתן עמהם עוד. ומצד זה יראה כבודו כי לא אנכי האיש אשר ישלח ואשר ילך למו.

בגוף הדבר אין ספק כי הרב ר' מיכל פינס, אשר גברא רבא כר"מ שטראשון מעיד עליו ואשר ידעתי גם אני פנים בפנים בכל מדותיו וכשרונותיו המצוינים, ראוי ונכון למלאכות נכבדה כזאת; ובעיני יפלא מדוע לא שם הר"ר שטראשון בעצמו פניו אל ראשי החברה בלונדון, הלא כשמן תורק שמו נודע גם לאחינו באנגליה ואחרי דבריו לא ישנו וידמו להם איש כהר"ר פינס, אשר ישית ידו על שני הקצות ויפשר בין שני הצדדים, כי אם ידרשו למו איש עושה רצונם בשכר, ככל אשר יורוהו. למו עצתו. אפס כי באחת לבי נוקפי, והוא כי אחינו בלונדון אינם מבקשים כמו שקראתי בחפוי באחד ממה"ע לבי¹⁰, מדי עברי בדרך לשוב הביתה.

ועוד על ענין אחד אעיר את כבודו. בהיותי בקארלסבאד שוחחתי בדבר הזה את הרב ד"ר גראץ (בעל קורות הימים לבי¹¹) אשר היה בעצמו לפני שנתים¹²) ימים באה"ק ועיניו ראו ולבבו התבונן אל כל התהפוכות והשערוריות אשר עם ה' בית ישראל עושים שמה, וכתב כל זה על ספר והציע גם את דעתו ועצתו איך לתקן הדבר, והוציא כל זה בחוברת מיוחדת¹³); ודבריו דברי פי חכם מעיד מן הראיה, וראויים לסמוך עליהם. ועל פי עצתו אין לנו להתחיל בתקנת הכוללים על אדמת הקדש כי אם פה בחו"ל, להקים תנאים אחרים אשר על פיהם יאספו ויתחלקו; ודבריו

(9) „מזכרת משה מונטיפיורי“.

(10) באחד ממכתבי העתים לבני ישראל, ב"המגיד" שנה כ', גליון 20 (ר"ח סיון, תרל"ו), באה מודעה זו: „החברה להקמת מזכרת נצח על שם השר משה מונטיפיורי לטובת אחבי באה"ק, מודיעה בזה ברבים כי דרוש לה איש עתי (agent) שישים עין תחת פקודת החברה, על כל הדברים אשר ברצונה לייסד ולכוון באה"ק, וזה הוא: לקנות קרקעות לעבודת האדמה, לבנות בתי מושב, לכונן חברת גמילת חסד לתמוך בידי אלה החפצים לעבוד האדמה או לעשות מסחר וקנין או ענינים אחרים אשר תראה החברה היותר דרושים להפץ הטבת מצב אחבי שם. איש עתי הנ"ל, על פניו יצאו ויבואו כל הנ"ל תחת פקודת החברה, והוא מוכרח להיות איש יהודי היודע לשונות עברית ואשכנזית, והיתרון יתן לאיש היודע גם שפת ערבית וענגליש. שכרו לשנה ישיג סך 200 לירא שטרלינג מלבד הוצאות הדרך. כל המוכשר לזה ותפץ להקדיש זמנו לענין הנ"ל יפנה אל סופר החברה“.

(11) לבני ישראל.

(12) צריך להיות לפני ארבע שנה, כי גרץ ביקר את ארץ-ישראל בשנת תרל"ב.

(13) „דענקשריפט איבער די צושטענדע דער יודישען געמיינדע אין פאלעסטינא אונז

בעזאנדערס אין יערוואלעם (אלס מאָנסקריפט געדרוקט)“, נכתב בחודש אייר תרל"ב —

רבים ואין לי כעת פנאי להעריכם לפני כבודו; ואחרי אשר כבודו משתתף בדבר הזה בלי ספק ראה גם את מחברת הד"ר גראץ; ולדעתי מן הראוי היה להעתיקה ללה"ק" (בהסכמות גדולי דורנו¹⁵) ולשלחה לכל קהלות ישראל, לקיים את דבריה בכל תוקף, כי ממנה תוצאות חיים לאחינו האובדים בעיר הקדש בירושלים.

היום פנה, כלתה השנה, ועמה גם מכתבי, כי בראש השנה לא נתנה רשות לכתוב רק למלאכי השרת, וע"כ עמו הסליחה על כי אקצר. והנני מברכו בחיים ושלום לראשית השנה המתחדשת עלינו, ויהי נא לבו נכון בטוח כי מכבדו ומוקירו אנכי בכל זמן ועידן.

יהודה ליב גארדאן¹⁶

גם במכתבו זה אנו רואים את התענינותו הרבה של יל"ג בישוב ודאגתו לתיקונו, ובהיפגשו עם גרץ נשא ונתן עמו בענייני הישוב, ואף הציע לתרגם את מחברתו לעברית ולהפיצה בעם, "כי ממנה תוצאות חיים לאחינו האובדים בעיר הקודש בירושלים". ויל"ג היה אז היחיד להעריך את חשיבות מחברתו של גרץ ולהעיר על תועלת הצעותיו של ההיסטוריון הגדול לתיקון הישוב. במכתבו זה אנו רואים גם את יחס הכבוד שהרגיש לפינס, בהעידו שהוא "ראוי ונכון למלאכות נכבדה כזאת". הוא לא השתמט מעשות לטובתו אבל מכיוון שלא נענה מראשי "המוכרת" על הצעותיו ודרישותיו, במכתביו שבהם גם דיבר בשבחו של פינס, נפסק המשא ומתן בינו וביניהם, וחשב שהוא לא יעשה תושיה. בכל אופן, היה יל"ג היחיד בין משכילי הדור ברוסיה שנקט בימים ההם עמדה לישוב והתעניין בגורלו. בכלל עמדו יל"ג ופינס באותן השנים בחליפת-מכתבים. בידי נמצא מכתב אחד של יל"ג לפינס משנת 1878 — תשובה בדבר

מאי 1872, והתומים: ד"ר גרעץ פרופיסור, ברעסלוי; אשר לוי סוחר, פולצין, פארמן; מ. גוטשאלק-לוי, סוחר, ברלין. את המחברת חזר והדפיס יוסף מייזל בסוף ספרו הגרמני על גרץ (ברלין 1917).

14) ללשון הקודש.

15) על מחברתו של גרץ הוגב בשעת הופעתה ב"נייצייט" הוינאי בשלילה על יהודי ירושלים. כמילואים לזה יצא גם מ. גוטשאלקלוי במאמר ב"נייצייט", שבו ביקר קשה את יהודי ירושלים וזה הביא לידי מחאות נגדו. ראה מכתבו של בנימין זאב הלוי ספיר ב"הלבנון" שנה ט', גליון ז' (ז' תשרי, תרל"ג). גם לונץ יצא להציל את כבוד ירושלים שחולל בידי גרץ, בשני מאמרים "שפת אמת" ו"עוד דברים אחדים על תלונות הד"ר גרץ", בעברי אנכי" שנה י', גליונות ז', י"א (כ"ד חשוון; כ"ב כסלו, תרל"ד). במחאה רשמית נגד גרץ יצאו חכמי הספרדים בירושלים במאמר "קול מעה"ק ירושלים ת"ו". בחתימת אברהם אשכנזי (חכם באשי), משה בן וינשטי (פקיד בירושלים), יעקב וואלירו (גבאי עניים בירושלים), רפאל פאניזל, "המגיד" שנה י"ז, הוספה לגליון 3 (ט"ז טבת, תרל"ג). (המאמר נדפס שוב מתוך כתבי-יד שהיה בידי שפ"ר בספרו של מייזל על גרץ ה"ניל". גם האשכנזים יצאו נגד גרץ מפני שהוא וגוטשאלקלוי הציעו או את יסוד בית-היתומים בירושלים. הקנאים הוציאו כתבי-חרם "להט החרב" נגד בית היתומים. גוטשאלקלוי פירסם מאמר "לא בחרב ולא בתנית" "המגיד" שנה י"ז, הוספה לגליון 16 (כ"ו ניסן, תרל"ג). ראה גם מכתבו הגלוי של גוטשאלקלוי לר' אליהו מאני, הרב לעדת הספרדים בחברון, "חבצלת" שנה ג', גליון 25 (כ"ח ניסן, תרל"ג).

16) כך חתום גורדון על כמה ממכתביו (ראה מכתבו לחז"ס, "אגרות יל"ג" כרך א, אגרת ק"י).

עניין ציבורי וגם חוות-דעתו על "ילדי רוחי" של פינס. ואני מוסרו בזה :

כבוד הרב הגדול המפורסם, צדיק יתגה חכמה, משכיל דורש אלהים, נטע שעשועים בכרם בית ישראל מהרי"מ פינס נ"י במאהילעוו ע"נ דניעפר. את מכתבך מיום 18 דעקאבר מסרו לי ביום ה' ה' יאנואר, יען כי לא פרטת על גבי האגרת את מקום משכני, ובעל כרחי התמצתי את תשובתי אחרי אשר שאלתך באה אלי חמץ שעברו עליו שני שבועות. והנה בגוף ענין השאלה שאלוני גם אחרים מערי המדינה¹⁶ א) כי גם שם נפל קול הברה כזה; אבל אנחנו בזה לא שמענו מזה, ולא עוד אלא שאחרי הדרישה במיניסטרום, הבטיחו לנו שאין בדבר ממש. הן אמת ידעתי מכבר שפקידי הממשלה העוסקים בשאלת היהודים עומדים עתה על הפרק לקחת את ספרי זכרונות החיים והמתים מאת הרבנים ולתתם ביד פקידי העיר, ובגלל זה המה עוסקים עתה בדיני נשואין וגרושין ובהלכות שנוי שמות בני ישראל, וגם ידעתי כי ראש הישיבה מבקש לו אנשים חכמים ונבונים דבר אשר ידרש לו את הפרקים האלה באר היטב ויתיר לו ספקותיו, אבל לאסוף רבנים ודיפוטאטן לא עלה על לב¹⁷ והנה לפי שעה טרוד אנכי ולא אוכל לצאת הרבה ולהרחיב החקירה בדבר, וכשאפנה אחקור ואת אשר אעלה במצודתי לא אמנע להעלותו על שלחנו.

את מחברותיו "ילדי רוחי" אשר הואיל בטובו לשלוח לנו ע"י ה' כהן¹⁸ קבלתי בזמנם. את אשר לקומיטיט¹⁹ מסרתי אל הקומיטיט, ובעד העקו' אשר שלח לי לעצמי הנני מחזיק לו טובה. והנה לא אוכל לפנות ולענות לו בפרט על כל דבריו יען שבעל מעשה אנכי, והעוסק במעשה פטור מן המדרש, וסיפא לא ספרא. אבל בדרך כלל אומר שאין ספק שכל חקירותיו נאמרו בכונה טובה ואחרי העיון ושקול הדעת, וגם מעין בקרת חפשית נראית בהם; אפס כי האספקלריא אשר הוא מביט דרך בה על החיים מלטשת שקערורית ועל כן יפלו כל מבטיו לנקודה קטנה ולא יראה אל סביביו מן הנקודה וחוצה. בכל חקירותיו ודרישותיו איננו יוצא מתוך ד' אמותיו, ובכל משאו ומתנו חפץ הוא לבנות לישראל עולם בפני עצמו, ובזה הוא מהלך נגד החיים ומסופק אנכי אם ראויים והגונים כל דבריו לקבל צורה מעולם העשיה.

16 א) ראה מכתבו למחותנו הזקן, "אגרות יל"ג", כרך א'.
 17) אמנם פרחו אז שמועות בדבר אסיפת רבנים מטעם הממשלה שהתקיימה כעבור שנה, בשנת תרל"ט, בפטרבורג. ב"הקול" שנה ג', תרל"ח, פירסם ליליענבלום את מאמרו "פתח תקוה" בכמה המשכים, שבו נגע בכמה בעיות שהיו צריכות לעלות לדיון באסיפת הרבנים, אם הממשלה תקרא, וגם בענייני המטריקות שהכניסו מבוכה בכמה קהילות. ממכתבו של יל"ג נראה שפינס פנה אליו בנידון זה. ראה גם מאמרו של מרדכי בן הלל הכהן : "רעד הרבנים בשנת תרל"ט" ב"מערב עד ערב" חלק א', עמודים 264-280.
 18) מרדכי בן הלל הכהן. בנידון זה, ראה סיפורו של מרדכי בן הלל הכהן ב"זכרונות נשכחים", בספרו הנ"ל חלק א' עמודים 154-155.
 19) של "חברת מפיצי השכלה" בפטרבורג. המחברת השנייה של הספר הוקדשה ל"חברת מפיצי השכלה".

בעד מנחתו הנכבדה אשר שלח לי אנא אילוניתא דוכרנייתא במאי אפרע ליה? עוד נמצא תחת ידי קונטרס שירי "קוצו של יו"ד" אשר הדפסתי זה לא כביר; אותו אנכי שולח לכבודך היום ע"י שתי וערב. ידעתי כי תרגז עלי על כל הדברים הנאמרים שם ואולי תשוב תביא אותי במשפט עמך ותאמר כי לא ידעתי דבר בקורות ישראל²⁰) ומה גם בפסקי דינים — אבל גערת חכם כמוך טובה משירים ותשבחות של אחרים. וסוף סוף תורתנו בעלת מקצועות הרבה; איש איש יעסוק במה שלבו חפץ, ויגלה את האמת הנגלית לו לפי טבע ברייתו.

בשולי מכתבך חתום עוד אחד אשר לא ידעתי קרוא את שם משפחתו; אנא פקוד נא אותו לשלום בשמי ושם באזוני את אשר דברתי בראשית מכתבי זה. והיה זה שלום לכל הדורש טוב לעמו ומבקש שלום לישראל.

כחפץ מכבדו ומוקירו
י. ל. גארדאן.

יום ג' 10 דעקאבר 78. ספ"ב²¹).

נ. ב. כי תוסיף לכתוב אלי תוסיף ע"ג²² האגרת. — — —

אני מביא בזה עוד מכתב אחד של יל"ג לפינס, אם כי כבר בא בדפוס, אבל הוא נדפס בעתון בלתי מצוי ובלתי ידוע כיום. וחשיבות לו גם מצד תכנו וייחסו של יל"ג לבן-יהודה ולתחית השפה. וחובה להציל את המכתב ולפרסמו מחדש לבל ידח מכלל אגרות יל"ג. המכתב נתפרסם על-ידי המנוח ר' פינחס מרדכי גרייבסקי ז"ל, שהיה מזכירו של פינס, בירחון "קדימה" של גרשון רוזנצווייג, שנה א', חוברת ה' (מאי, 1899) עמודים 236-237 (גם שני מכתבי יל"ג, שמתפרסמים במאמר זה בפעם הראשונה מכתבי-ידו של המשורר, מסר לי המנוח רפ"מ גרייבסקי ז"ל).

ספ"ג²³ א), יום ה' ב' דר"ח אדר, תרמ"ו²⁴).

כבוד ידידי הנכבד, אחד מבני העליה המעטים בימינו, הר"ר י"מ פינעס נ"י, ירבו כמותו בקרב עמנו!

מכתבך הנכבד והעלים שהיו רצופים בתוכו קבלתי זה ימים אחדים ולא פניתי עד כה לענות לך מפני שהשעה היתה דוחקתני; ואתה כרחום סלח לי.

לא ידעתי מי הגיד לך כי אני הוא כותב המאמר "חבת ירושלים"²⁵ (בהמליץ²⁶) אכן מכיון שהוגד לך לא אכחד כי באמת אני כתבתיו לפי

20 רמו לדבריו במאמרו "מחזה מול מחזה" ב"המגיד" לשנת תרל"א.
21 סט. פטרבורג. נראה שטעה בתאריך, כי מכתבו של פינס נכתב ב' 18 בדקבר, ואולי צריך להיות 10 ביאנואר.
22 על גבי.
23 א) סט. פטרבורג.
24 מתוכן המכתב נראה שנכתב בשנת תרמ"ג, השנה בה יצא ספרו של בן-יהודה שיל"ג מדבר עליו במכתב.
25 על "ירושלים" כרך א' של לונץ.
26 שנה י"ח, גליון 46 (ב' טבת, תרמ"ג).

שספרו של הר"ר לונץ מצא חן בעיני מאד בתוכנו ובסגנונו ובנימוסו. קורא אני כמעט כל מה שהספרות החדשה מוציאה בלה"ק וכל דין לא הניין לי כי ע"פ" (רוב בוסר המה; ועל כן במצאי ביניהם תאנה בכורה שנתבשלה כל צרכה ונותנת טעם לשבח למה לא אברך עליה ברכה הראויה? והנה בהמליץ קצרתי וספרתי רק מקצת שבחו של הס' "ירושלים" אבל במה"ע החדשי "וואסכאד" היוצא בזה בלשון המדינה הארכתי לדבר בו. אבל לכם בא"י לשון רוסיא למה?

כפי שאני לומד מן המעט אשר היה לפני גם ספרו של הר"ר "בן-יהודה" (1) הוא מן הפירות הטובים הראויים לברכה. המחבר בין יבין את אשר לפניו ועושה מעשהו בתבונה ובהשכל, באמונה ובישרת לבב עמו. גם בתוכן הספר גם בסגנונו נראה השתדלות גדולה ויתירה להתקרב אל השלמות האפשרית, ומובטחני שלא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן ומה גם אחרי שאתה הוא המנצח והעומד על גבו. ואין שום ספק שספר כזה הוא דבר בעתו ונצרך מאד לשעה שאנחנו עומדים בה וירבו הקופצים עליו, ומי יתן והביאוהו בחורי ישראל בחדריהם ובישיבותיהם ללמוד ידיעת האה"ק על בוריה. והנה אתה קורא אלי להיות גם אני למסייע בדבר מצוה במעשה הצדקה ולמצוא איש אשר יחזיק בידי המחבר בהוצאות הדרושות לפתוח המפות, נכון אנכי לעשות הדבר הזה ולהשתדל בכל מה שאוכל, אבל צריך אני להקדים ולאמר כי אולי לא ידעת שלא כימים הראשונים הימים האלה לי. אני אינני עומד על יד המיצינאטים אשר לנו ואינני מוליך ומביא עוד את המזלג בידם להכות בסיר הבשר ולהעלות לאיש אשר אחד או מנה אחת אפים. איש בודד במועדו אנכי עתה ואת ראשי אלפי ישראל אינני רואה בלתי אם לעתים רחוקות וכרצון המקרה: ועל כן הדבר תלוי בזמן ובמקרה אבל כשיגיע המקרה לידי לא אחמיצנו, ולכן טוב שתמהר להודיעני כמה בערך יעלה מחיר הכנת המפה בלייפציג, למען דעתי לאיזה מן העשירים אפנה אם צריך לזה עשיר מופלג או די לנו בחריף ובקי, ולמען דעת המתנדב עד כמה פתח יפתח את ידו וכן אם לא יכבד ממך לשלוח לי מעט מעט את עלי הספר הנדפסים למען ירבו לנגד עיני וקראתי בהם ואוכל לדבר עליהם לעת מוצא באחד מכה"ע" (2) ואולי יעמוד גם מזה להמחבר רוח והצלה פורתא.

הערותיך בדבר שמוש המלות טריה וגביש אינן חדשות. גם גיזיניוס גם פירסט גם כל המעתיקים החדשים מעתיקים את המלות ההן בהוראה זאת. אפס בשמוש המלה טריה יש כעין הבדל דק מן הדק, שלפיהם טריה הוא דבר שלא נתיבש ולא נתעפש ולא נתקלקל מזקן; אבל

(26) על-פי.

(27) "ארץ ישראל".

(28) מכתבי העתים. אמנם כתב יל"ג על הספר (עוד לפני הופעתו) ב"המליץ" 1883

גליון 27 (את דבריו הביא בן-יהודה בהקדמת ספרו).

לפי המכוון בספרו של הר"ר בן־יהודה, ביצה שלא נתבשלה יש מבטא אחר בל' חז"ל והיא ביצה חיה. והנה לא אעיר מאומה על תכן הדברים בשני העלים הראשונים לפי שידיעתי בגבולות אה"ק היא ידיעה מתה קנויה מפי ספרים בלתי בעלי חיים, ואתם קונים לכם את הידיעה היקרה הזאת מפי חיים מדברים וקרוב אליכם הדבר: אבל בסגנון הלשון ארשה לי להעיר דברים מועטים שלא ישרו בעיני, אולי יסכים המחבר אתי להסירם מספרו במה שביא. צד ג': מן גיא הריבוי גאיות ולא גאות. צד י': ב' פעמים ובצבץ בהוראת קוי האור והצבעים הנזרקים לאחור. אנחנו למדנו להשתמש בל' בצבוץ על בליטת איזה דבר ממשי אבל לא על דברים שלא ביד יוקחו שבליטתם ובצבוצם אינם אלא דמיונות; ומוטב היה לו לכתוב בל' מליצה "מתנוססים" או "מתנוצצים" במי הים וכדומה. צד י"א: "נכבתה" הוא טעות גמור; הפעל ככה אין לו נפעל וגם אינו צריך לו לפי שהוא עומד. צד י"ג: לא ידעתי מה זה ודפלה ואולי צ"ל ודפנה בנון.

ועתה היה שלום אתה וכל הגלויים אליך. שאלה נא בשמי שלום ירושלים, ושלום כל האנשים בעלי הדעה השלמה אשר בקרבה. יוסיף ה' עליהם כהנה וכהנה למען תבנה ותכונן בתחלה "ירושלים של מעלה" ואז אולי יבוא היום אשר יזכו בנינו אחרינו לראות גם בבנינה של "ירושלים של מטה". ואתה דע כי חמודות אתה לי תמיד ונפשך יקרה בעיני גם עתה...

והנני מכבדך ומוקיר שמך
י"ל גאָרדאָן.

גם מכתבו של יל"ג לבן־יהודה, מן אסרו חג של שבועות תרמ"ג²⁹, ערוך בחלקו לפינס — הערות להערותיו של פינס על ספרו "משלי יהודה". יל"ג כותב: "ועתה אדבר על ידך דבר גם לידידנו הנכבד להרי"מ פינס על דבר הציונים אשר שם לו על ספרי משלי יהודה. מן הרשימות הקטנות והמחוקות ששלחת לי (שלא מדעתו) רחב לבי לראות כי יקרו דברי בעיניו ולבו ישית לדעתם ולהגיהם, וזה לי האות כי לדעתו נמצא במ דבר ותועלת". על כמה מהערותיו הודה לו יל"ג ועל כמה — השיב, אבל הוא אומר: "הרואה הר"ר פינס כי דבריו יקרו לי ומועילים הרבה לעבודתי ועל כן אם יש לפניו המשך רשימות וציונים והגהות כאלה יואיל נא לשלחם לי ואת הטוב מהם אקבל". יל"ג מסיים את מכתבו: "ואזני תמיד קשובות לדבר פיכם כי מציון תצא לי תורה ודבר ה' מירושלים; ואתמול בתפילתי נצטערתי משנה צער על שגלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו, אשר שם יושבים עתה חכמי לב כאלה משיבי טעם בשפתנו".

(29) "אגרות יל"ג" כרך ב', אגרת רל"ב.

ר' זכריה פרנקל ובעיית הלאומיות היהודית

מאת ד"ר דוד רודבסקי

תנועת הריפורמה בישראל

תנועת הריפורמה התעוררה בגרמניה בתחילת המאה התשע עשרה. כשנישחררו היהודים מהגיטו וטעמו טעם חיים בעולם הרחב, נאלצו רבים מהם למעט את דמותם האמיתית ולחפות על זיהותם היהודית. סיסמה חדשה נשמעה בפי הדור ההוא, „נהייה כגויים בית ישראל“. רבים נהרו שכורי חירות לאגן הטבילה והתבוללו לחלוטין. או קמה תנועת הריפורמה, ומטרתה היתה לסגל את היהדות לרוח הזמן ולמהלך החיים המודרניים, כאמצעי לחסום את זרם העריקה מן היהדות. חלוצי התנועה, ישראל יעקובסון, מאיר ביר, אביו של המוסיקאי היהודי המפורסם, אדוארד קליי וסייעתם, היו רובם ככולם חילוניים, ורק מעטים מהם שירתו בקדש. מגמתם היתה להנהיג תיקונים חיצוניים ואסתטיים בתפילות בבתי-הכנסת, כגון קיצור התפילות על ידי השמטת הפיוטים ואי-אילו תפילות אחרות שלפי דעתם לא הלמו את רוח הזמן. הריפורמים הכניסו גם תפילות ודרשה רגילה בשבת בלשון הארץ המדוברת, ותיקנו את טקס הקונפירמציה, וכדומה, למען שפר את התפילות בציבור. את השינויים האלה הנהיגו באופן פרגמטי, ולא לפי תכנית עיונית או פילוסופית מסוימת. לא עלה בידי החילוניים לעשות אחרת, כי חסרות היו להם הידיעות הדרושות ביהדות.

בשנות הארבעים למאה האחרונה, בדור השני לריפורמים, קמו בריפורמה רבנים מן הטיפוס החדש, שמלבד חינוך יסודי בהלכה, רכשו להם השכלה כללית באוניברסיטות לפי הדגם החדש. אמת-הבוזן שלהם ביהדות היתה השיטה הבקורתית היהודית החדשה שהתחילה בתנועת חכמת ישראל בגרמניה, ביוזמתו של צונץ. הרבנים האלה ניסחו עבור היהדות הריפורמית גישה אידיאולוגית עצמאית. מעניינת היא העובדה, שאף אותם הריפורמים שדחו את התלמוד, היו מביאים ראיות ממנו כדי לבצר את עמדתם. בין הריפורמים היו בעלי דעות קיצוניות כמו גיגרי, הולדהיים, שמואל הירש, איינהורן ואחרים — אך היתה ביניהם גם כת מתונים שהתנגדה לגישה הרדיקלית של חבריהם לדעה. בראש כת המתונים עמד רבי זכריה פרנקל (1801—1875), אבי האסכולה ההיסטורית, אשר ממנה התפתחה המפלגה השמרנית ביהדות אמריקה.

הלאומיות היהודית

בוויכוחו עם הד"ר גוטהולד סולמון, מטיף ההיכל הריפורמי בהמבורג וחבריו לדעה, מתח עליהם פרנקל ביקורת על שהעזו להשמיט מסידורם את

התפילות השייכות לשיבת ציון. שאלה זו נעשתה לבעייה המורה וסוערת בין החרדים ובין המחודשים. האמונה בביאת המשיח מבית דוד היתה נעוצה בתודעה היהודית מיום גלות ישראל מאדמתו, והיא הוהירה את שמי הגלות החשכים במשך מאות שנים של סבל ולחץ. תיקווה זו עודדה בעם את הכח והרצון לחיות, ולכן סירב לוותר עליה. בתקופת האמנציפציה, שהיתה תקופת התבוללות, היו היהודים מכל הזרמים זהירים מאד בשאלה זו, ורבים היו כופרים במידות שונות בלאומיות היהודית, מתוך חשש שמא יחשדו בהם שכניהם בנאמנות כפולה, שהיתה עלולה לעכב את גאולת האמנציפציה ולהשפיע לרעה על מאבק היהודים לשוויון זכויות בגרמניה ובארצות אחרות. הגרמנים מצידם היו מסבירים את מושג הלאומיות כהומוגיניות בכל אורחות החיים; הן בשפה, בתרבות ואף בדת. ברצותם לטשטש את ההבדלים ביניהם ובין אחיהם הגרמנים, היו הריפורמים מוותרים על לאומיותם היהודית ובמקומה קבלו את "תורת התעודות" הידועה, על יסוד המאמר התלמודי, "צדקה עשה הקב"ה לישראל, שפיזרם בין האומות" (פסחים פו, ע"ב), וגרסו שהיהודים גלו מארצם ונפוצו בכל הארצות לא כעונש על חטאיהם אלא למען היות "אור לגויים" (יש' מב; ו) וללמד את העמים את המונותאיזם המוסרי הטהור. פרנקל הסתייג מתורה זו לחלוטין, ואף טיפל לא מעט בבעיית שיבת ציון, למרות האשליות שהיו כרוכו בתתיקוות האמנציפציה. פרנקל יצא בגלוי כנגד דעות המתקנים וקבע שהתיקווה שאי-שם בתבל תיוסד מדינה יהודית עצמאית, אינה שוללת את האהבה והכבוד שהיהודי הגרמני רוחש למולדתו, ואינה צריכה לעורר חשד שהיהודים אינם קשורים לארצם, ושהם רוצים לערוק משם. התיקווה הזאת מוכיחה ש"למרות עונינו ולחצינו במשך הדורות לא התייאשנו מן התיקווה לתחייה לאומית. מחשבה זו נעלה הרבה מן השיעבוד וההסתגלות לתנאים המביאים לידי קוסמופוליטיזם שטחי וחסר-טעם"¹⁾.

על דרישתו של המטיף הריפורמי סולמון שפרנקל יישב את השקפתו זו עם מטרות האמנציפציה, השיב פרנקל בדברים אלה: הנה היוונים באוסטריה משתתפים בגלוי בתנועת החירות של אחיהם, נגד ממשלת תורכיה ואין איש מערער על כך ומאשימם באי-נאמנות לבית ההאסבורגים, ופרנקל שאל: אם ככה הוא, מדוע נמנע מלקחת חלק בבנין ארץ אבותינו בשביל אלה מאחינו הסובלים בסרדיניה או ברוסיה הצארית והצוררת, ובארצות גלות אחרות? בשביל יהודי פרוסיה ויתר מדינות גרמניה, שבהן חיים היהודים חיי שוויון או קרוב לשוויון עם יתר האזרחים, אין שאלה של ארץ עצמאית משלהם קיימת בכלל, ביחוד כאשר ישנם סיכויים טובים להשגת אזרחות מלאה בארץ מולדתם. אך גם בגרמניה, אם המצב יורע כפי שהיה בשנים שלאחר כשלון נפוליאון באירופה, יהיו יהודי המולדת ניצרכים לארץ משלהם. לפי התנאים הקיימים רואים היהודים את עצמם כאזרחי גרמניה לכל דבר, והם שונים מן הפרוטסטנטים והקאתולים אך בדתם

1) Literaturblatt des Orients (1842) p. 363.

ולא בזכויותיהם האזרחיות. מפני טעם זה, העיר פרנקל, סירבו יהודי פרוסיה לקבל את הזכויות הלאומיות המיוחדות אשר הציע להם המלך פרידריך וויליאם השני מפרוסיה, בעלותו על כסא מלכותו בשנת 1840, במקום שוויון גמור. בתנאים אלה, הדגיש פרנקל, כשיהודי מוצא לו מולדת (Vaterland) המתייחסת אליו כאל בן, הוא חייב לוותר על לאומיותו היהודית. הלא היהודי דורש מגרמניה שתעניק לו את הזכות הזאת, וכשהוא מקבלה, מתחסלת לאומיותו היהודית מאליה, כי מעיקרה נכפתה עליו מבחויץ².

מדברי פרנקל אלה אפשר לראות עד כמה היה נבוך בדיעותיו על היחס בין לאומיות ישראל לזו של גרמניה, ויתכן מאד שדיבר בצורה זו, מפני שניזחר לא להזיק לשאיפות לשוויון זכויות בימיו, בשנות הארבעים למאה האחרונה, כשהמאבק לאמנציפציה בגרמניה ובאירופה המרכזית הגיע למרום שיאו. קשה להאמין שפרנקל לא ראה שום צד חיובי בלאומיות ישראל מבחינת הרגש הפנימי שהעם טפח במשך הדורות. מעניין ביותר שכבר בשנת 1805 העיר אחד מאוהדי הריפורמה באוסטריה, הרב אהרון חורין (1766-1844), על הנחיצות להקים מרכז רוחני בארץ האבות³, אף שרעיון זה לא נוסח בבחירות עד סוף המאה האחרונה, כשיצא אחד העם (1856-1927) בדעה זו⁴. את דבריו של פרנקל אפשר להבין רק במסגרת זמנו ותקופתו.

פרנקל לא הבחין, כפי שאנו רגילים לעשות כיום, בדרך כלל, בין המושג לאום, במובן הפוליטי, ובין המושג במובן התרבותי, המובע במלה Nationality אשר מוצאה מהשם Nationalite בצרפתית, שיש לתרגמו במלה האנגלית "people". לפי הגדרה זו, מהווה עם ישראל בתפוצות Nationality הדומה לסקוטים ולוולשים באנגליה, המהווים חלק מהאומה (Nation) הבריטית שהינה גוש מדיני. ככה הם גם הקבוצים הלשוניים בשווייצריה, שכל אחד מהם הוא עם (people), כלומר חטיבה תרבותית הנכללת באומה (Nation) השווייצארית, שהיא איגוד פוליטי ומדיני.

אין שום סתירה בין שני הקיבוצים האלה, בין האיגוד התרבותי או האתני מצד אחד והפוליטי מצד שני, כפי שאין שום סתירה בין השתייכות משפחתית ומדינית, ואין שום מניעה ליגלית או מוסרית ליהודי להיות בן נאמן גם לעמו במובן הדתי והתרבותי, ומאידך להיות נאמן גם ללאומיות מולדתו במובן מדיני. אין רגליים להשערתו של ברנפלד⁵ שדיעותיו הלאומיות של פרנקל

(2) כנראה שהליברלי היהודי הידוע, גבריאל ריסר התבטא בגלוי לב ובהגיון יותר מפרנקל. הוא לא ראה קשר בין המאבק לאמנציפציה ובין לאומיות ישראל, אלא אמר שמפני שהיהודים הגרמנים ויתרו בדרך כלל על לאומיותם היהודית אין שום נימוק לתפילותיהם לשיבת ציון. מאידך גיסא הרגיש שאין שום סתירה בין תפילה זו ובין הלאומיות הגרמנית. כל זמן שהגרמני הוא אזרח ארצו, הוא חייב להיות נאמן אך ורק לגרמניה, אך אם רוצה הוא להמיר את אזרחותו באחרת, הרשות בידו לעשות כן ולהעביר את נאמנותו לארץ החדשה.

(3) אהרון חורין, באחד ממכתביו ב"ציר נאמן", פראג, 1830, דף 14.

(4) במאמרו "לא זה הדרך, על פרשת דרכים", כרך א', ברלין יודישער פערלאג 1921.

(5) ברנפלד, תולדות הרפורמציון בישראל; חרשא 1908, דף 169.

היו דתיות בלבד. מתנגדו הריפורמי של פרנקל, סולמון, מוכן היה להסכים מפני השלום, לצימצום רעיון הגאולה בדי' אמותיו של סדר התפילות, ולא היה מתנגש עם פרנקל על שאלה זו לולא היה האחרון מתכוון להגשמת רעיון הגאולה. ראשי הרבנים הריפורמיים, גייגר והולדהיים, לא היו מסכימים לפשרה זו, מפני שזו סתרה את דיעותיהם על „טיהור“ הדת מהלאומיות היהודית, שלפי דעתם, כבר עבר זמנה; אך סולמון לא היה קיצוני בניגודו ללאומיות היהודית כהולדהיים וכגייגר. בהשקפתו הלאומית של פרנקל אפשר למצוא את גרעין הציונות כפי שנתפתחה באירופה המערבית ובאמריקה במאה העשרים. גם בנידון זה פילס לו דרך אמצעית, בין הרעיון של קיבוץ גלויות, כלומר התיישבות העם כולו במדינה היהודית, מצד אחד, ובין הכפירה הלאומית הכללית של הריפורמים מצד שני. בדבריו על המדינה היהודית העצמאית, הציע פרנקל שאותו חלק של האומה הנענה והסובל בארצות מגוריו יתיישב בארץ-ישראל ושיתר היהודים ישארו בארצות מולדותיהם. במובן זה אפשר גם לחשוב את פרנקל כמחייב הגולה.

שאלת התיקוה הלאומית הועלתה על הפרק בוועידה של הרבנים הריפורמיים השנייה בגרמניה שהתקיימה בפראנקפורט (1845). הוועידה דחתה את דעותיו של פרנקל וקיבלה החלטה „שהרעיון המשיחי במובנו הרחוני האוניברסלי יובלט בסדר התפילות, אך הבקשות לשוב לארץ אבותינו או לבנין מדינה יהודית תושמטנה מתפילותנו“.

בעיית השפה העברית

בעייה יסודית בוועידה הזאת היתה מקומה של השפה העברית בתפילות. לשאלה זו היו צלילים לאומיים. השאלה נוסחה, עוד בוועידה הקודמת בברונשוויג, בשני חלקים, כלדהלן: אם הלשון העברית, בתפילות הציבור, חובה היא לפי הדין, או שאינה חובה, ועד כמה צריך להחזיק בה בימים אלה בקהילות ישראל בגרמניה? הוועידה הקודמת מינתה ועד לעיין בשאלה זו, והוועד השיב כי אין חיוב אובייקטיבי להשאיר את השפה העברית בכל התפילות, ואף רוב חכמי התלמוד מסכימים לכך. לעומת זה, מכיר הוועד שיש צורך סובייקטיבי מצד חלק גדול של הציבור היהודי בגרמניה להשתמש בשפה העברית בתפילה, ולכן מציע הוועד להשאיר את הלשון העברית בקטעים מסוימים בתפילות הציבור ואלו הן: ברכו, פרשת שמע ושלושת הברכות הראשונות והאחרונות של העמידה, ובקריאת התורה. בשאר התפילות, אמר הוועד, אפשר להתפלל בלשון המדוברת.

6) הוועידה הראשונה נתכנסה בשנת 1844 בברונשוויג, ביוזמתו של לודוויג פליפסון, מייסדו של שבועון גרמנייהודי, למען חזק את תנועת המתקנים על ידי יסוד איגוד רבנים מוסמך ומוכר שיעבד תכנית אחידה בשביל הקהילות הליברליות. פרנקל לא השתתף בוועידה הראשונה ולא חשבו שיבוא גם לשנייה מפני שביקר חריפות את הקודמת. אך הוא בא, בקחתו להשפיע במתינותו על הוועידה ולרסן אותה מלכת בדרכי המתקנים הקיצוניים כגייגר וסייעתו שעמדו בראשה.

7) Protokele und Aktenstücke der zweiten Rabbinerversammlung, Frankfurt Am Main 1845, s. 18.

ויכוח סוער התלקח בין פרנקל ותומכיו ובין מתנגדיו. שבראשם עמד אברהם גייגר. גייגר הדגיש שאין היהדות דת לאומית, אלא אוניברסלית, ולכן אינה נזקקת לשפה לאומית, ולא עוד, אלא הוויתור על השפה העברית תמעיט את הבידול בין היהודים בגרמניה ובין רוב האומה. צו השעה הוא לשנות את לשון התפילה בבית הכנסת, מכיוון שרוב המתפללים אינם מבינים אותה, ואף אלה המבינים עברית פחות או יותר עשויים להתכוון יותר לתפילה בלשון הדיבור. תפילה בגרמנית מעוררת במתפלל היהודי הגרמני כוונה ורגש יותר עמוקים מתפילה בעברית. אין הדת תלויה בשפה. העברית אינה גם השפה הבלעדית והמיוחדת בתפילות ישראל, כי הרי השתמשו בתפילת הקדיש ובעוד כמה תפילות בארמית, ובתחינות גם באידיש. עיקר התפילות אינה השפה אלא האידיאלים הנשגבים הכרוכים בהן, וחכמינו גרסו "שמע, בכל לשון שאתה שומע" (ברכות יג, ע"א). גם השולחן ערוך אומר: "יכול להתפלל בכל לשון שירצה, והני מלי בציבור, אבל יחיד לא יתפלל אלא בלשון הקודש" (ארו"ח קא: ד) ובספר חסידים כתוב בפירוש "טוב שיתפלל באותו לשון שהוא מבין" (סעיף תקפח). ועוד: "טוב לו לאדם שיתפלל ויקרא את שמע הברכות בלשון שמבין בו משיתפלל בלשון הקודש ואינו מבין בו" (סעיף תשפ"ה). אין השפה מקדשת את התפילה אלא להפך. אם נשתמש בגרמנית כשפת התפילה, תתקדש גם שפה זו במשך הזמן. מבחינת חיזוק אשיות הדת חייבים אנו להתפלל בלשון המובנת לכלל.

פרנקל סתר את דברי גייגר בטענתו שלפי דעתו, השפה העברית היא לבושה של היהדות הנותנת לה דמות מוחשית, והיא אינה כדברי גייגר רק ענין לאומי, אלא אחת מעמודי התווך של הדת, כי בשפה זו נוצרו והובעו ערכי הרוח ביהדות, התנ"ך ועוד מקורות דתיים, ולכן מקדשת העברית את התפילה ומלהיבה את המתפלל. ישנם כמה מובנים למלה העברית המקורית שאי אפשר לתרגמה בדייקנות מספיקה ללשון אחרת, כגון המושג "אדוני". מותר לאמור כמה תפילות גם בשפה המובנת אבל את רוב התפילות צריך להתפלל בעברית. סכנה צפויה גם לשפה וגם ליהדות, שאם יוציאו את הלשון העברית מבית הכנסת תצומצם גם בחינוך היהודי, והיא תשכח מישראל, כפי שכבר קרה ביהדות האלכסנדרונית בימי פילון (בערך שנת 50 למנינם), כשהיוונית תפסה את מקום העברית. פילון עצמו⁸ פנה לתרגום השבעים ולא למקור העברי בשביל ביאוריו האליגוריים ומפני כך הגיע לסירוסים מגוחכים⁹, שגרמו כמעט לביטול המצוות המעשיות. האווירה היוונית השפיעה במידה רבה כל כך על פילון, שגישת הפילוסופיה היוונית קבעה את גישתו לתנ"ך, בניגוד לחכמינו שחקרו את הפילוסופיה לאור

(8) זכריה פרנקל, דרכי המשנה דף 21.

(9) למשל פילון מתרגם את המבטא, "תקבר בשיבה טובה" (בר' טו, טו) במובן: "יכלכלוך" וכי. ראה גם את מאמרו של יעקב גורוב ב"הדאר", כרך 43, פס. 12, דף 192 ואילך.

התנ"ך. קל מאד, אמר פרנקל, לשלול ערך או מנהג מסויים ולהגיד שאין היהדות תלויה בו, אך אם ינקטו הריפורמים בשיטה זו, יפשיטו מהיהדות את צורתה עד שתשרד ממנה אמונה בלבד. ליהדות ערטילאית כזו אי-אפשר להתקיים. הלשון העברית, השבת והמועדים הם הם הערכים הנצחיים ביהדות והם מקשרים את העם בכל ארצות פיזוריו. לשון הקודש מקרבת ומאחדת את הדור הקיים גם לדורות עברו, ולכן אסור לנו לוותר עליה.

אחרי דיון ממושך הצביעה הוועידה על הבעייה הכללית שנתחלקה לחלקים. כל המשתתפים, הסכימו פה אחד, שלעת עתה כדאי (Rathsam) להשתמש בלשון העברית בתפילות מפני טעמים סובייקטיביים, כלומר מפני רגשי הקהל. על השאלה אם השפה העברית נחוצה בתפילות מבחינה אובייקטיבית, כלומר מפני טעמים חיצוניים ולא מפני רגשי העם, דהיינו מפני חיווק הדת, השיב הרוב בשלילה, בהצבעה של חמישה עשר נגד שלושה עשר. על השאלה בדבר התפילות שחייבים להתפלל בעברית הצביעו שמונה עשר נגד שנים עשר לקבל את הדו"ח של הוועד. פרנקל לא השתתף בהצבעה. כמחאה להחלטות הוועידה יצאו פרנקל וחברו לדעה. ל. שוט, את האסיפה. במכתב שפירסם בעתונות וגם שלח לוועידה אחרי עזבו אותה, הסביר פרנקל שאינו יכול לשתף פעולה עם איגוד שרובו עובר על אחד מן היסודות החיוביים של ההיסטוריה.

ככה הניח פרנקל את חותמו הלאומי על האסכולה ההיסטורית שייסד, ואשר ממנה צמחה המפלגה השמרנית באמריקה. האחרונה תמכה תמיד גם בציונות וגם בשפה העברית, כעיקרים לאומיים ודתיים. מבין השמרנים יצאו כמה מנהיגים לשתי התנועות — הציונית והעברית.

מותו של סבא הרמן

(סוף מעמוד 26)

ולמשפחתה ולספרים ולמה שבתוכם. ועל כן היא כובשת את הזוועה שמעורר בה הצהוב הזה, הדבוק לזוויות פיו של סבא, ואת הפחד שמטילה עליה הזכוכיתיות שבעיניו, ואת האימה שמביא בה בטחונו המחודש, כי מיכאל נמצא בבית ורק אבא אינו מניח לו לעלות. היא יודעת — אחר כך הם יחזרו ויציצו בחלומות, בהזיות, במראות, ואולי זו תהיה לה מורשתו של סבא; אבל עכשיו אסור להניח להם להשתלט עליה. אסור. מפני שסבא מאמין, מאמין, מאמין שמיכאל יעלה בכל רגע ועליו לפתוח לפניו את הכספת כל עוד יש בו כוח לפתחה.

סבא מתאמץ. בכל גופו המאובן, בשפתיו המתעוותות, בידיו הרועדות, שנואשו כבר מן היכולת להשתלט על מנגנון-הפתיחה. עד שעליזה רוצה לומר לו, שאין צורך, שענינה רואות כי הכספת פתוחה — פתוחה וריקה; עד שעליזה רוצה להגיד לו, כי הצדק היה אתו, וכי מיכאל באמת היה בחדר. אבל אין כבר עם מי לדבר.

מחורש לחורש

מימי מיבצע סיני בשנת 1956, היו שהתחילו מתנבאים לשיפור יחסים בין ברית המועצות וישראל במהרה בקרוב.

לדאבון הלב, אין לה לנוואה זו על מה שתסמוך, לעת עתה. האזהרה שלא להיות יותר מדי אופטימיים חלה גם על ישראל, וכמה טעמים לדבר. יתר על כן, נטיות שנתגלו במוסקבה בזמן שנאצר היה מצליח והולך ב"מהירות רבה מדי — פגו עתה, כי שהוא טרוד ומוטרד מצדדים שונים ומפלגת "אלי-בעת" שבסוריה ועיראק מוקיעה את נטיותיו הפאשיסטיות.

הגל הסואן של רדיפות ונגישות דתיות-תרבותיות-לאומיות העובר עכ"שיו על יהדות רוסיה, והדיו בקרב הציבור היהודי בישראל ובתפוצות — דיים כשלעצמם כדי לפזר אשליות על שיפור יחסים בין רוסיה וישראל, כנ"ל. לא תיתכן שום "הפרדת אינ" טרסים" בנידון זה: אין קברניטי ישראל יכולים להחשות בנידון גורלם של שלושת מיליוני יהודי רוסיה, במחיר הסברת-פנים מצד נציגי ברית המועצות כלפי נציגיה של מדינת היהודים. ב-23 באוקטובר הופיעו ב"ועדה השלישית של אר"ם נציגי ישראלי והביעו את דאגת ממשלתו נוכח ה"הפלייה הדתית-תרבותית-לאומית הנ"הוגה כלפי יהודי ארץ גדולה אחת". עם שלא נקב בשם הארץ הגדולה הזאת, קפץ נציגה של ברית המועצות כנשוד נחש והשיב בחריפות בלתי-מצוייה. יוכל היות שגרמה לכך הור פעתה, יום קודם, של נציגת ארה"ב באותה ועדה, מרת וארנר-דיק, והא-שמותיה על נושא זה, אם כי גם היא לא קראה בשם ארץ מסוימת, אלא רק תבעה פירסום הצהרה נגד אי" סובלנות דתית. אך יוכל היות גם כן, שהרוסים מרגישים ויודעים, כי גם בישראל וגם בארצות הברית עולה בציבור היהודי גל של התמרמרות, ההולך ומתעצם, והוא מכוון נגד ה-

פולמוס מצער

כשחזרה שרת החוץ הישראלית לארץ מפתחת עצרת אר"ם הנוכחית, אמרה לכתבים: "הכל נהנים מן האוירה הנוחה השוררת בעצרת, והכל מקווים להתפתחויות חיוביות, אך כל אחד מוצא לנכון להזהיר שלא להיות יותר מדי אופטימיים!". כללו של דבר, אנו רשאים לחזור ולקבוע מה שקבענו (בחוברת "בצרון" ער"ה, תשכ"ד) ש"המלחמה הקרה" עדיין שרירה ו"קיימת, כאז כן עתה, וכל מה שנשתנה בתחום זה היא ההכרה שבגברה, שיש למנוע הפיכתה ל"מלחמה חמה".

כל מי שמקבל הנחה זו, אי אפשר לו שיתלה תקוות יתרות ב"אוירה הנוחה" לגבי יחסה של ברית-המועצות לישראל, שהרי מדיניות החוץ הסובייטית עדיין פועלת במגמת "כדאשתקד" ועדיין היא פרו-ערבית מוחלטת כש"היתה. העובדה שאין הערבים מאוחדים, ושהם נלחמים זה בזה בכמה חזיתות היא נימוק נוסף לקיים ידידות עמהם, שהרי כל אחד מהיריבים זקוק לנשק ולתמיכה דיפלומטית וכו'. נמצא ש-אפשר ואפשר לתמוך בנאצר המסוכסך עם שכניו ושקוע במלחמת תימן, ו"אפשר לתמוך גם בחוסיין ולמכור לו נשק, אחרי כינון היחסים עמו; אפשר לשלוח ציוד לסורים הנלחמים לצד העירקים במולא אל-ברוזאני הכורדי, ואף לסייע לכורדים, במאבקם נגד העיראקים והסורים כאחד. בו בזמן אפשר להוסיף ולרכוש ידידותם של הערבים בעניין שבו כולם מאוחדים, בשנאתם לישראל.

אולם משלוחי נשק לחוד ואדיבות דיפלומטית לחוד. בזמן ביקורה ב"אר"ם נפגשה שרת-החוץ הישראלית עם מר גרומיקו והשיחה אתה היתה ל"דברי חוגים ישראליים, ידידותית. שרת-החוץ אמרה אח"כ, שנידונו ע"י ייני יחסי ברית המועצות וישראל, ושהם נידונו "בנחת וברוח טובה". מכיוון שהיתה זו שיחה ראשונה שלהם

האינטרסים של יהודי ברית המועצות. אהרון ורגליס הוא עורכו של „סובייטיש היימלאנד“, שמיום ייסודו שם, כמוכן, את הדגש ב„סובייטיש“, ואם נקרא להשיב למקטרגים ב„ליטוראטורנאיה גאזיטה“, ודאי הגיעה זעקת המחאה עד לחלונות הגבוהים. המחאות והקטרוגים אסור שייפסקו עד שהממשלה הסובייטית תשנה את הקו העיוני לדת ישראל לערכי היהדות, ללשון העברית והאידיש ולתרבות ה־יהודית. מדרך זו אין לסור, עד אשר ירווח לבני ישראל באותה ארץ גדולה ורחבה.

הצהרת האתיקאן ופשרה

הטיוטה של הצהרת מועצת ה־ואתיקאן בעניין יחס הכנסיה ליהודים שחברה על ידי החשמן ביא וש־תוכנה נודע ברבים באמצע אוקטובר, נעשתה עניין לכתבות נרחבות ב־„ג.י. טיימס“ ובשאר עתונים, ואף להכתשות מטעם דוברי האתיקאן. שגמסרו לכתבים ישראלים. האמת היא, שאף כי ההצהרה היא עדיין ב־גדר טיוטה — אין ספק שתובא בפני מועצת האתיקאן בשנה הבאה, ולכ־ש־תאושר — יהא כוחה יפה גם לגבי נציגי שאר כנסיות נוצריות, שיקבלו ודאי ככתבה וכרוחה, שהיא רוח ה־מאנית ביסודה, ודאי שהצהרה זו באה באיחור גדול מדי, אבל אין ספק שיש בה משום מיפנה ביחסו של האתיקאן כלפי היהודים. החשמן ביא הוא האחראי העיקרי לניסוחה של תעודה זו, המכונה: „על העמדה הקא־תולית כלפי שאינם־נוצרים ובמיוחד — כלפי היהודים“. אבל ברור, כי היא נכתבה בהשראתו של האפיפור הקודם יוחנן הכ־ג. ביא הוא נשיא „המוכירות למען קידום האחדות הנוצרית“, ש־הקדיש הרבה מחשבה ליחס הכנסייה ליהודים, החשמן ביא הישיש, שהוא ממוצא גרמני, תהה במיוחד על אשמת צליבת ישו, שתלו ביהודים כל שונ־איהם של ישראל, והיא החמורה ש־ב־האשמות שטפלו על היהודים באלפים השנים האחרונות.

הטיוטה של ההצהרה, כפי שהיא מנוסחת על־ידי החשמן ביא קובעת: „מקורה של הנצרות הוא ביהדות וספר התנ״ך קדוש לשתי האמונות. אסור לנוצרים לשכוח, שישו ובני

התעללות במיעוט היהודי ב„אותה ארץ גדולה“, שחוקתה מבטיחה את מלוא הזכויות לכל הלאומים והמיעוטים. הפולמוס בין נציגי ישראל ונציגי ברית המועצות הוא מצער, ומצער עוד יותר היא הנעימה התוקפנית והתקיפה שבחר בה הנציג הסובייטי בויכוח עם נציגו של עם ישראל. אין זה חידוש, שמוסקבה כופרת בכותה של מדינה זרה להתערב ב„ענייניה ה־פנימיים“, אך חריפות התשובה וני־סוחה יש בהם כדי לאלף, אין זה חידוש שהרוסים מסרבים להגיב ל־פניות מנהיגים יהודיים בארה״ב ו־באירופה בנידון האמור, אך ההסבר שניתן בשם כרושצ'וב, כי הלה אינו משיב למוחים, מפני שהם „ידועים כבעלי יחס עיון לברית המועצות“ — אף הוא כשלעצמו מאלף, ואם גם לא־משכנע.

הדרך הנכונה

אך עם כל הצער והרוגז שגורם פולמוס זה, הדרך שבה הולכים קברניטי ישראל ואף מנהיגי יהדות־התפוצות היא הדרך היחידה שאפשר לילך בה ולכן גם הדרך הנכונה. הכעס והחרון של הנציגים הסובייטים אינם ראויים לתגובה אחרת מאשר: „אתה זועם יופיטר, משמע שאינך צודק“, התגור־בות בעתונות הסובייטית הגדולה (בפעם הראשונה קוראים יהודי ברית המועצות בדנים כהווייתם בעתונות הרשמית) מוכיחות, כי למחאות יש הן. המאמר ב„איזבסטיה“, שפורסם ב־21 באוקטובר, ושבט טען אחד ה־עורכים, כי לא על יהדותם גשפטים ה„פושעים הכלכליים היהודיים, כי אם על פשעיהם“, וכי העלילות של העתונות היהודית הבורגנית במערב — אין להן שחר ואין לכבדן בתשובה, מראה, כי הנושא ראוי למאמר ראשי לפי שיקול דעתו של העורך. ההערכה הזאת מפריכה את ההנחה, ש„אין ה־בעיה היהודית קיימת בברית־המועצות כלל ועיקר...“ על בעיה שאינה קיימת במציאות אין טעם להתווכח במאמר ראשי. הוא הדין בנוגע ל־מאמרו של ורגליס ב„ליטוראטורנאיה גאזיטה“, שבו טען, כי יהודי רוסיה „לא ישונו לגיטו של ימי הביניים, כפי שרוצה העתונות הריאקציונית במערב, הטוענת שהיא באה להגן על

נוצרי "המתורבת" באירופה השדודה. ואילו נוסחו של האפיפיור יוחנן הוא נוסחו של איש הלב והרגש, שפנה למשלחת קודמת של הארגון היהודי הנ"ל בלשון של יוסף המתודע אל אחיו ושל מי שגרס כלפי האדם והעם היהודי — "אחינו אתה!"

מה בין פיוס לבין יוחנן

בלי שנאבה להפליג הרחק לתחום ההשערות על העבר ועל מה שעשוי היה לקרות ולא קרה, יורשה לנו לומר, ללא כל כוונה של קינטור או פגיעה בכבוד והאתיקאן, שאילו היה יוחנן הכ"ג משמש בכהונה הרגוה של האפיפיור בשנות הוועה והשוואה, היה נוקט עמדה אחרת כלפי השמדת ה" המונים היהודיים משנקט פיוס הי"ב והרבה יהודים היו ניצולים מכף מרצחים, אם כתוצאה מסיוע ישיר ועקיף מטעם הכנסייה הקאתולית ו" כוהניה, ואם כתוצאה מסיוע ישיר על ידי מליוני מאמינים השרים לפקודתה. בזאת אין אנו מבקשים לסתור את דברי האומרים, כי גם פיוס הי"ב עשה כמה מעשי הצלה ונתן מחסה לעשרות יהודים, ובוודאי שאין אנו מתעלמים ממעשי ההצלה למאות ו" לאלפים שנעשו בידי כוהני דת ומא" מינים קאתוליים, ראשי בתי מנזר ו" מוסדות אחרים, במערב אירופה ש" עמדו ליחידים יהודים בשעת צרה, יתר על כן, אנו מוכנים להבליט, כי מבחינה יחסית עשו הללו הרבה יותר משעשו כוהני הדת הפרוטסטאנטיים בגרמניה, שהתעלמו לגמרי מאסונו של בית ישראל, חוץ מאחדים (כגון כוהן הדת גרובר מברלין) שהיו בבחינת יוצא מהכלל המעיד על הכלל כולו. אולם העושים והמעשים לא באו לפי הוראה מלמעלה. הכנסייה הקאתולית בכללותה, וראשה פיוס הי"ב, לא יצאו בגלוי נגד "הפתרון הסופי" נגד מדיניות השמדת היהודים של היטלר. אמנם, אפשר שצעדים כאלה היו נח" שבים בעיני ראשי השלטון הנאצי באירופה כמרידה במלכות הפאשיזם הרומאי וההיטלריזם הברלינאי, דבר שרבים מגדולי הכנסייה היו חוששים לעשותו, בשל התוצאות העלולות לבוא, ואולי גם לא היו מוכנים לע" שותו מתוך מגמת השותפות המדומה "נגד הסכנה הקומוניסטית". אבל אם

משפחתו וכמה מאבות הכנסייה היו יהודים. אשמת צליבתו של ישו — היא אשמת האנושות כולה יותר מאשר אשמת היהודים. הכנסייה הקאתולית מגנה את האנטישמיות שבעבר וש" בהווה, חיבה מתמדת נודעת ליהודים מטעם הכנסייה, הנוקטת עמדה של גינוי מוחלט כלפי כל שונאיהם, מב" זיהם ורודפיהם".

אם ההצהרה תאושר במושב הבא של המועצה, בשנת 1964, יוכנסו שינויים ניכרים לא רק בנוסח התפילות הקאתוליות אלא גם במערכת החינוך ובספרי הלימוד הקאתוליים בעולם כולו. תיקון יסודי ראשון בכיוון זה עשה האפיפיור יוחנן המנוח, בהשמיטו את מלת הגנאי מהנוסח הישן האומר: "הבה נתפלל למען היהודים והבוגדניים". קדם לו האפיפיור פיוס הי"ב, שהכניס תיקון קטן לתפילה זו ("הבה נתפלל למען היהודים הנלתי" מאחזינים"). להלן נראה שבהבדלי תיקון אלה, תיקונה של מלה אחת, נעוצים הבדלי גישה, שיסודם כנראה בהבדלי אופי כבהבדלי השקפה יסודיים ומהם תוצאות להבדלי יחס עצום מים בשעות מבחן ומסה — כלפי העם היהודי וסבלותיו וכלפי חובות הכנסייה והמאמינים, בין בשעת חירום ובין בכל שעה.

על השקפתו של יוחנן הכ"ג חזר זה לא כבר האפיפיור הנוכחי פאול השטי, בראיון שנתן למנהיגי "המגבית היהודית המאוחדת", שמשלחתם נמ" צאה ברומא, בדרך לישראל, באמרו להם: "הלא אל אחד לכולנו וספר תנ"ך אחד", ובשבחו את מפעל העזרה היהודי. דבריו אלה ועמדתו החיובית, כנראה, לגבי טיטת ההצהרה הנ"ל ש" תובא לפני מועצת והאתיקאן, נוונים מקום לתקוה, כי האפיפיור הנוכחי ימשיך בקו החדש, האנושי והנאצל, שהחל בו האפיפיור יוחנן המנוח, לא רק לגבי עם ישראל אלא לגבי ה" אנושות כולה.

לשון אחר: נוסח ישן הוא נוסח ההולם את ימי הביניים החשוכים וסמל השנאה הקיבוצית, נוסח פיוס הי"ב הוא נוסח השנאה הכבושה ו" ההתנכרות הגמורה, ואם גם נימוסית, ההולם את התקופה שלפני היטלוי ובשעתו, והמבטא את העמידה מנגד הקיבוצית של רוב בני העולם ה"

הוא מעיקרו: שמא לא הורה הלכה אלא משום שיהודי היה, והלא באמת היה יהודי הכואב את כאב אחיו. ואילו סוציאליסט נאמן כנורמאן תומאס נשאר דבק בהשקפתו הפא-ציפיסטית עד גמירא. הרבה דרכים למלאך-המוות והרבה פנים לשטן הבא להרדים מצפונו של אדם, ויש שהוא מתעטף באיצטלא של אהבת השלום ושל נציג המצפון הטהור בעצמו.

לכן קשה כל כך לעשות חשבונן של השנים המרות הזן אפילו לגבי אלה שהיו בחוץ, כל שכן לגבי אלה שהיו באירופה, מבית. ומוזרות עד לטירוף הן לעתים המסקנות שעלולים להגיע אליהן, לאחר-מעשה, סוציולוגים ר' מנתחי ניתוחים חריפי מוחין, מסוגה של חנה ארנדט, או אפילו מסוגו של ראול הילברג, אותו פרופיסור, שעל חקירותיו בנתה ארנדט חלק ניכר מהנחותיה ומסקנותיה יוצאות-הדופן. אך אם הילברג שם את הדגש בהדגשת שיתוף הפעולה המלא בהשמדת הר' יהודים באירופה מצד התעשייה, הצבא והפקידות הגרמניים ושיתוף הפעולה הסביל של החברה הגרמנית, והביע, אגב אורחא, פליאה על „פאסיביות מפליאה“ של היהודים עצמם (הוא לא נתנסה באותו מעמד) ועל שיתוף-הפעולה הצייתני של „המועצות ה-יהודיות“ — באה חנה ארנדט והפכה את הסדר של מחקר זה, בהבליטה את משגות היהודים, כמעט לפי הכלל ה-ידוע: לא הרוצח אשם כי הנרצח! שנאתה של חנה ארנדט לצינונות מקל-קלת את השורה, כמובן, וכן גם גי-שתה האכזיבנית-סוציאליסטית הנבובה, היא מגיעה לידי המסקנה המזורה, שאיכמאן, אף שהוא חייב מיתה, אינו אלא „בורג קטן בגלגלי המכונה“, והיא בדיוק הטענה, שטען הצורך במשך כל ימי משפטו, בטפלו כזבים על כזבים מתוך המגמה הברורה ל-הינצל מהתלייה. אין חנה ארנדט רואה, מה שראה למשל, היסטוריון כטרור-רופר, שביקר קשות את ספרה, וקבע כי אמנם נתגלה איכמאן ב-משפט כיצור חסר-אפי ונטול כושר מחשבה, אך גם כמארגן יעיל ביותר ובעל דחיפה להאמין ולפעול ללא כל מעצור אנושי — שתי תכונות שהן גרמניות מאד, ושצירופן הפך את הגרמנים לבעייה לכל עמי העולם.“

מדיניות מציאותית“ היא יתרון לגבי מדינאי, „קור-מוג“ הוא יתרון לגבי מציבאי וגמישות דיפלומטית“ היא יתרון לגבי שגריר של מלכותא ד-ארעא, מה יתרון בהם ומה הצדקה להם לגבי ראשה הרוחני של כנסייה, המבקשת לייצג את מלכותא דרקייעא בשם דת האהבה והרחמים?

יש הטוענים, כי האפיפיור היה „שבו למעשה בידי היטלר“, ויש המספרים, כי אותו רשע אף הכין פקודה להשליך את האפיפיור לבית-כלא, וכי הימלר הוא ששידלו להימנע מצעד זה. אבל סוף-סוף גם הנתונים בסכנות אינם רשאים להשלים עם מעשיהם של רוצחי ילדים בכבשני-הגז, אלא אם כן הם מחליטים לצמצם את פעולתם והשפעתם בתחומי ה-מועיל והיעיל בלבד שבעולם הזה. לשון אחר: הנאמן לצו המוסר האלוהי והמצפון הדתי — איך אפשר לו ש-יתעלם מהצו: „אל תעמוד על דם רעך“?

קשר השתיקה

אכן קשר השתיקה בשנים זוהן, השחורות משחור, לא היה קשר של רועה רוחני אחד, או של חוג אחד, של מעמד אחד או של אומה אחת. הוא ירד כמסך עשן כבד על פני אירופה כולה והתפשט הרחק מעבר לימים ולאוק-ינוסים. מחוץ לתחומי אירופה היו שלא האמינו במתרחש, אך רבו מאלה אותם שלא רצו להאמין, מטעמים של נוחות ומטעמים של סירוב לוסיח את הדעת מן „הצרכים הישירים“ של המאמץ המלחמתי. היו שראו כאן ב-עסק ביש זה של רדיפת היהודים ב-אירופה גורם מפריע העלול להעיב את שמי הבדלנות האמריקנית. אפילו אדם אציל-רוח כמשורר רוברט פרוסט טוען באחד ממכתביו לידידו היהודי אונטרמאיר (חליפת מכתבים רבת עניין שנפרסמה אך עתה) כי הוא אינו מקבל דעתם של הקוראיט את אמריקה לצאת למלחמה נגד היטלר, שהיא בסופו של דבר, „מלחמת הר' יהודים“, עם שחשב תמיד כי אנשים-אחים הם. ואם גם אונטרמאיר דעתו אחרת היא, „משמע, כי יש ז'בר-מה המפריד ביניהם, בכל זאת“. אם תמצא לומר: אינשטיין גדול הפאציפיסטים, שהתיר את המלחמה בנאצים, חשוד גם

ללא גזענות

גם מי שסבור שאסור להתעלם מקיומן של תכונות גרמניות מסוימות, שיש בהן סכנה לדימוקרטיה הגרמנית ולשכניה של גרמניה כאחד, או ל"שכחן, אינו חייב לנהות אחרי השקפות גזעניות. בנידון זה ודאי שהדין עם מר ד. בן גוריון המתנגד לגישה כוללנית שוללת ועוינת כלפי עם שלם. מלבד מה שאין הדבר מוצדק מבחינה יהודית ואנושית, הרי ישנם חסידי אומות העולם גם בין בני העם הגרמני, שאין להתעלם מקיומם. שנים מהם הזכרנו לעיל, החשמן ביא מזה וכוהן-הדת הפרוטסטאנטי גרובר מזה. אם תמצא לומר, החשמן ביא רואה חוב קדוש לעצמו לעשות משהו מיוחד למען שינוי יחסה של הכנסייה הקתולית לעם היהודי לא רק משום שהוא בן ארץ אשכנז אלא דווקא משום שהוא בן ארץ זו. כוהן הדת גרובר טוען נגד מיעוט העשייה של הכמורה הקתולית (וגם הפרוטסטאנטית) מתוך הצדקה של אדם אמיץ ואיש-מוסר שנהג אחרת וסיכן לא פעם את חייו למען הצלת יהודים. אבל כשקם סופר גרמני צעיר כרויף הוכהוט ומחבר מחזה בשם "ממלא המקום", שבו מופיע האפיפיור פיוס ה"ב בנושא האשם העיקרי וגיבורו — ישועי צעיר ההולך מרצון למשרפות אושוויץ מכריז: "אפיפיור כזה הוא פושע!" — אתה שואל את עצמך, אם הדראמה הזאת היא פרי הרגשת אשמה קמאית של צעיר שהיה ילד בימי הזוועה ההיטלראית, או פרי שנאה עיוורת לכנסייה הקתולית ורצון להטיל על כנסייה זו את מלוא כובד האחריות לחטא הכבד של העם כולו? הקהל בגרמניה, המקבל בהתלהבות מחזה זה, התלהבותו מניין היא באה? — האם מתוך נקיפת מצפון על אותם מעשי-רצח המוגזמים של שליטים הגרמניים, קלגסיהם ועוזריהם, בימי המלחמה, או מתוך החדווה, שטוף סוף מצאו את האשם האמיתי בכל אותן התקלות המשפירות פני גרמניה" עד היום הזה? — והלא גם כיום רבים באותה ארץ, שאינם חובבים לא את הכנסייה הקתולית ולא את האפיפיור. בפתחה לדרמה מאשים הוכהוט את האפיפיור פיוס ה"ב, שבשנת 1933, כשהת-

נגדות להיטלר עוד היתה אפשרית, לא קרא את המאמינים הקאתוליים בגרמניה ובעולם להתנגד לנאצים ולעלייתם לשלטון. אך מה בדבר הנצרות בכללותה? מה בדבר הכנסייה הלוותראנית-פרוטסטאנטית, שמאמיניה הם רוב מניין בגרמניה ושכמעט כל כוהניה אצוריצו אל הדגל הנאצי בשם הפטריוטיזם הפרוסי, בהחליפם את הינדנבורג בהיטלר ואת בעלי "קובעי הפלדה" בגודי ה"א.ס.א." וה"ס.ס."? האם משום שכנסייתם אינה בנייה בתבנית פירמידה ואין "ממלא מקום" עומד בראשה — הם פטורים? והלא השפעתם שלהם היתה יותר גדולה על אילי-התעשייה הגרמניים, על ראשי הצבא (רייכסוהר) ועל המנגנון הפקידותי, באיזה כיוון פעלו הללו? אימתי מיחו? מה עשו למען הצלת היהודים? — מטעם זה ומטעמים אחרים יש להתייחס למחזה כשל רולף הוכהוט יחס של "כבדהו וחשדהו".

"ממלא המקום" ופכנת המגיפה המחזה "ממלא המקום" הפך ל- מאורע תיאטרלי באירופה לא משום שהוא כתוב באמנות כתיבה עליונה אלא מכוח מיצוייה של הדרמטיות העלילתית שבמשבר המוסרי. הוא עורר סערת ויכוחים ושימש סיבה להפגנות. בארה"ב הסתלק בילי רוז מלהיות המפיק של המחזה לאחר התערבות מצד ברנארד ברוך לפי בקשת החשמן ספלמן. הבמאי הצרפתי ז'אן פירר מלוויל (שאינו קאתולי) עומד לביים סרט הבנוי על מחזהו של הוכהוט בשם "ממלא המקום". הלה אמר זה לא כבר שידוע לו, כי "המחזה מאשים את פיוס ה"ב בשיתוף פעולה עם הנאצים", אבל ידוע לו גם-כן אל נכון, כי "פיוס ה"ב הת- ייחס באהדה מיוחדת לגרמנים (מומן היותו נציג האפיפיור ברומא. כחשמן פאצ'לי) ולאטליה הפאשיסטית", לכן ברצונו ליצור סרט המעיד על האמת בלי לסטות מהעובדות ההיסטוריות. ברור שהעניין כולו טעון חומר-נפץ רב, וגם בגרמניה גופה — תועלתו מוטלת בספק מבחינה חינוכית. ספק הוא אם יחנך את הנוער הגרמני ל- אהבת היהודים או — לשנאת הקתוליות. צא וראה כמה קשה לתנך לאהבה וכמה קל לתנך לשנאה; כמה

שרוב הנוער הגרמני רוצה ב"גרמניה אחרת", אבל גם הוסיפו: "עדיין רחוקים אנו מקיום המושג של "גרמניה אחרת". במלים אחרות: עדיין אין המצוי דומה לרצוי... ודאי שאין לפקוד עוון אבות על בנים. אבל גם סליחה לפושעים אינה במקומה, על כל פנים — בדור זה, שבו, כפי שהתבטא מחנך גרמני אחד. "אין כמעט משפחה גרמנית, שאין שלד מקרקש באחד מארונותיה".

כשאנו קוראים עתה על משפטיהם של פושעי מלחמה נאציים בשטוט-גארט ובשאר מקומות אנו מבינים יותר לרוחה של האשה השכולה, ה"מבקשת מבית הדין: "אי אקדח ל"הרוג את רוצח ילדי?" מאשר לרוחם של המבקשים למעט דמותה של סכנת הניאו-נאציזם בגרמניה, ולא בגרמניה בלבד. קיימא לן: חידקים אינם נע"מים לחלוטין כשוך המגיפה, אלא הם נחלשים לשעה ומסתתרים בחורים, ובסדקים. הגוף הבריא של האנושות, אם חפץ חיים הוא, מוטב לו, כי יתגונן מפניהם בעודם בחולשתם. אם יתעלם מהם לעת כזאת — בנפשו הוא.

יצחק עברי

דורות עברו וכמה דם יהודי נשפך כמים עד שנתעורר האפיפיור יוחנן הכ"ג וגמר אומר למחוק את ביטוי השנאה והכזב מאותה תפילה "למען היהודים". באירופה שנתרוקנה מ"יהודיה עדיין נתקלים השוויידיים ב"עצם הימים האלה בתופעות של שנאה ובחידושן של תנועות ניאו-נאציות. נשיא ההסתדרות הציונית בארה"ב, ד"ר נוסבאום, חזר בימים אלה מ"גרמניה וסיפר, שרבים חדלו שם "להתבייש בעברם הנאצי" ושוב אינם רואים בו מכשול בהתקדמותם ה"עסקית והמקצועית.

אך המתנגד לגזענות אינו מוכרח לצדד בסלחנות שלא במקומה וביחסי אחווה וריעות, שאין השעה כשרה להם. אלה מאתנו שצידדו בזכות ה"שילומים ואמרו לפני עשר שנים "שילומים — כן, יחסים דיפלומטיים — לא", זולו בכוחה של אמירת "הן" אחת, הגוררת אחריה אמירת "הן" רבות. אולם אם השילומים היו צו והכרח, התפייסות והתידדות אינן לא זה ולא זה, אחד מפליטי המחנות בישראל השתתף זה לא כבר נ'פגישה עם צעירים גרמניים מתקדמים, ה"רוצים ביחסים תקינים וידידותיים עם ישראל, והם אמרו לו: נכון הדבר

יחזקאל קויפמן ז"ל

וידידו המקורבים ביותר צבי ויסלבסקי ויום טוב הלמן ז"ל). באוניברסיטה של ברן השתלם בפילוסופיה ובלשונות שם והוכתר בה בשנת 1918 בתואר ד"ר ל"פילוסופיה. הוא עלה לארץ מברלין בשנת 1928 ושימש מורה בבית הספר הריאלי בחיפה. בשנת 1929 הצטרף לסגל האקדמי של האוניברסיטה העברית כפרופסור ל"מקרא. באותן השנים חיבר את ספריו ה"מונומנטליים "גולה ונכר" ו"תולדות ה"אמונה הישראלית".

מלבד המאמר של ד"ר גלאצר, בראש החוברת הנוכחית, יבואו בחוברת הבא מאמרי הערכה על המנחם ופעלו.

ביום ד', כ"א תשרי (הושענא רבה), נפטר החכם והחוקר העברי המפורסם, פרופ' יחזקאל קויפמן לאחר מחלה ממושכה. בן 73 היה במותו.

פרופ' קויפמן נולד בדונוביץ (ליד קאמיניץ-סודולסק). האב היה סוחר אריגים ויהודי חרד. קויפמן למד ב"חדר". לאחר שרכש ידיעות עמוקות בתלמוד ובפוסקים, ואף בספרות העברית החדשה, נתקבל כתלמיד בישיבת אודיסה והיה מתלמידיו הנבחרים של רב צעיר, ראש הישיבה. הוא המשיך בלימודיו בבית מדרשו של הבארון דוד גינצבורג למדעי המזרח בטטרבורג, (בין חבריו היו, יב"ל"ה, נשיא מדינת ישראל, זלמן שזר, ברוך קרוא ויהושע גוטמן,

בנת יבות המשפט

מאת ד"ר י. ק. מיקלישנבקי

א. מפעלו המחקרי של פלמיאל דיקשטיין

כתבי הפרופסור דייקן (הידוע יותר בשמו הקודם דיקשטיין) המופיעים במידה גדושה זה שנים רבות זה אחר זה הם מנכסי צאן-ברזל של הספרות המשפטית העברית שנתחדשה בדורותינו. המחבר הוא בעל מלאכה אחת ולה הוא מתמסר בכל כוחו וכשרונו. גדולה ידיעתו, וגדולה הבנתו והסברתו. אשר על כן כשאתה קורא בחיבוריו של דייקן, הן בחידושי הן בחזרותיו על הידוע, אתה נהנה מדבריו. שכן אפילו הנושן לובש אצלו לפחות צורה לשונית חדישה וגם היא מוסיפה נופך מיוחד לאותה גתת-רוח של בן ישראל הרואה את משפט ישראל בהתנערותו והתרעננותו.

אמרגו שהמחבר הוא בעל מלאכה אחת. ואולם מלאכה זו מתפלגת ומסתעפת לתחומים מרובים, לאפיקים רחוקים זה מזה, למקצועות, עניינים וסוגיות מסוגיות שונות. כל אחת מרשויות המשפט היא בעצם רשות בפני עצמה המחייבת מומחיות של בעל מקצוע. ואילו הפרופסור דייקן שולט בכל גתיות המשפט ומכמניו. היקפיות זו ניכרת לא רק בכלל פרונו של מחברו, אלא גם בכל ספר מספריו, היינו: העניינים תדיר מוצעים אצלו ומארים מהחל ועד כלה לכל צדדיהם, העיונים והמעשיים, ההיסטוריים והעכשויים.

סגולותיו כחוקר אתה מוצא גם בכרך הגידון העוסק בדיני עונשין „בישראל ובעמים, בעבר ובהווה“*. זהו חלק חמישי בסידרת כרכים גדושים, אשר תחילתה ב-1938 וסיומה בראשית שנות השישים — ככה שנה של עבודה, כ-1500 עמוד! זהו הישג מחקרי גדול, שאין לו רע בספרותנו המשפטית. ואמנם פרס ישראל שניתן למחבר בשנת 1957 כבר עדות היא למקומו המיוחד בשטח זה.

הספר דן ב„שיתוף בעבירה ושיתוף באחריות“, הבעיה נוגעת מקרוב לעצם מהותו של רעיון החטא ועונשו ומשמעותו הליגאלית. העונש למי? ברור, לחוטא. אבל לא תמיד קל להגדיר ולקבוע בדיוק מי הוא בעצם אחראי למעשה עבירה מסויים ולהצביע עליו לאמר: הוא ולא אחר. יש ועבירה אחת נעשית בידי כמה עבריינים, פעמים בהשתתפות שווה, פעמים בדרגות שונות; יש וזה מבצע וזה מסייע, או שיש בידו למנוע ואינו מונע. מי נענש ומהי מידת העונשין לגבי זה ולגבי זה? ואפילו במקרה של עבריין אחד ומסויים נשאלה השאלה: האם אחריות כולו אישית, או שהיא מקיפה גם אחרים, כגון בני משפחה, בני שבט, בני ארץ? אכן העקרון של איש בחטאו יענש הנראה לנו כל-כך פשוט, הגיוני ואוניברסאלי, מעולם לא נתקבל ולא בוצע במילואו במערכת המשפטית של עמים ומדינות עלי אדמות. היו זמנים והיו ארצות, אשר דווקא מתוך דאגה לצדק מוחלט היו גורסים ונוקטים בהיפוכו של העקרון האמור, היינו שהעבריין אינו יצור עומד

* דיני עונשין, בישראל ובעמים, בעבר ובהווה, חלק חמישי. שיתוף בעבירה ושיתוף באחריות. מאת פלמיאל דייקן (דיקשטיין), עמ' 141-1206, תלאביב 1959.

ברשות עצמו כי אם „עצם מעצמיה ובשר מבשרה“ של הסביבה וחטאו אינו נקרא אפוא על שמו בלבד אלא גם על שם משפחתו או שבטו; לא אחריות אינדיווידואלית כאן, כי אם אחריות קיבוצית. לאמר: כל בני הסביבה ערכים זה בזה, לטובה ולרעה. השקפה זו אינה חולקת על עצם ההנחה שמי שחטא הוא נענש, אלא שהיא מרחיבה את המושג של „חוטא“. החברה המולידה מתוכה חוטאים היא עצמה בגדר חוטאת, והיא עצמה ראויה לעונש. התוצאה היא שאבות נענשים על פשעי בניהם, בנים — על פשעי אבותיהם, ובכלל קרובים ושכנים על פשעי קרוביהם ושכניהם, וכו'.

ברי שזהו היגיון עקלתון וצדק פרימיטיבי. במשפט הפרטי, נשתחרר מהם העולם הנאור זה מכבר; כיום הנה הכלל האוניברסאלי הוא: „הנפש החוטאת — היא תמות“. ברם במשפט הפומבי והבינלאומי עדיין נוהגים תכופות בתוככי עמי התרבות לפי העיקרון של אחריות קולקטיבית. חוטאים, למשל, שרי המדינה ומצביאה והאחריות מוטלת על כל העם כולו, אנשים ונשים וטף; הם הם הנענשים והסובלים מאמצעי תגמול בעד חטאים שלא חטאו.

כזה הוא בערך הרקע הרעיוני שעליו מתרוממים והולכים לפני הקורא דיוניו של המחבר כסידורם ובטוב טעם. כבר בשמות הקולעים של תריסר הפרקים ניכרת העריכה המחכימה והמאלפת של הסוגייה הגידונה, ואלה הם: יחיד ורבים באחריות; יסוד התורשה בעבריינות ובעונשין; היסוד הקיבוצי והאישי בעבריינות ובעונשין; אחריות האומות ונציגיהן; עונשין קיבוציים; אחריות פלילית של גופים משפטיים; שיתוף וסיוע בעבירה; שידול והסתה; חיפוי והתעלמות; קשר פלילי; אגודים למטרות אסורות. ובתוך כל פרק מעורבים ומשתלבים בדעת ובהשכל ישן וחדש, משלנו ומשלהם: חוקי התורה ומשפטי ההלכה; תורת הנביאים ודרכי אומות העולם; דיני אדם ודיני שמים; דיונים אקדימיים ופסקי דינים ממעשים בכל יום; פקודות מנדאטוריות ופקודות ישראליות. ועל הכל שוררת השיטה הסינטיטית, שעניינה אמת משפטית בתהדורות ובת-זמננו גם יחד. ובת-זמננו משמע ממש עד היום בו כתב המחבר את ספרו, היינו שנות החמשים האחרונות. עידכון ואקטואליות אלה מוסיפים טעם לשבח לעבודת המדוייקת של דייקן.

הספר כולל שפע של עניינים ובני עניינים, אשר הכול, כאמור, ערוך ומוגש בבהירות ופשטות שזה לכל נפש, ובלבוש לשוני וטרמינולוגי, אשר בדיונים כאלה עלול הוא לצאת מעורפל ומסובך, והוא שקוף וצלול ביותר. אין פילפול סרק, אין סטייה ואין מלל של מה-יבך, אלא הדברים באים לצורך העניין ללא יתר וללא נטול. הרי שנוסף על סגולותיו המהותיות של הספר, יש כאן לפנינו הדגמה יפה לחיבור ספרים בתורת המחשבה המשפטית מצד הצורה, ההבעה והעריכה. מופיעים בו ביטויים משפטיים קולעים ומוצלחים, מהם מחידושיו של המחבר עצמו מהם מתוך הפירסומים הרשמיים — חוקות, פקודות, פסקי דין — ושאינם רשמיים ההולכים ומתרבים במדינה החדשה. בסוף כל פרק ופרק ניתן „סיכום“ המוסר בסעיפים ממצים את תוכן הדיונים והמסקנות והוא מהווה סיוע רב למי שמבקש להתמצא כהלכה במשנתו של המחבר.

קולעים גם הפתגמים והאמרות הבאים בראש כל פרק ופרק והם מעמידים מיד את המעיין על טיב הסוגייה הגידונה. פתגמים אלה שאובים ממקורות של כל עם ולשון: משלנו — מקרא, דברי חז"ל, פוסקים וכו'; ומשלהם — משפט רומי, משפטי עמים בדורותינו, מסמכים מדיניים ובינלאומיים, פולקלור אוניברסאלי, וכדומה. לבסוף הערות מספר.

בדבר היסוד הקיבוצי בעבריינות פותח המחבר כדרכו את עינו בהשקפות קדומות ומרחיב את הדיבור על הסניגוריה שניסה אברהם אבינו ללמד על עיר סדום לפני הפיכתה. טענת אברהם מבוססת על האפשרות שנמצאים בעיר מספר של צדיקים. מכאן מסיק מחברנו „שאין מקום להבחין בתוך סדום עצמה בין צדיקים לרשעים, להשחית את הרעים

להציל הטובים, אלא הברירה: להשחית את העיר כולה או להניח אותה כולה. רעיון של הבחנה אישית ועונש אישי לא עלה על הדעת. הויכוח נסב רק על השאלה — מה מספר הצדיקים הנחונן כזי שבזכותם תינצל כל העיר... זה ברור, שהעיר כולה צריכה להישמר בגלל רוב הרשעים שבה, או שהיא צריכה כולה להישאר על תילה בגלל הצדיקים המועטים היושבים בה..."

נמצא שגם בהשקפת הצדק של אברהם עדיין גובר הרעיון של אחריות קולקטיבית ועונש קולקטיבי.

תימא, כיצד אפשר להוציא מסקנה כזו נוכח דבריו המפורשים של אברהם: "חלילה לך מלעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע". הלא זהו הגדרה נמרצה והכרה שלמה בעיקרון של הרשעה והענשה אינדיבידואלית! אלא שאברהם עוד מרחיב את הרעיון וטוען שבזכות הטובים יש להמתיק את הדין גם עם הרעים. וכביכול מסכים על ידו, אם כן היכן כאן גמול קיבוצי על חפים מפשע?

אשר לטענת המחבר ש"מתוך הדרושה רק נראה שלא היו עשרה צדיקים, כדי להציל את העיר, ויתכן שהיו תשעה צדיקים" (והם ניספו), זה רק מוכיח שאין בכוחם של פחות מעשרה להגן על העיר כולה, אבל מגיין לו שגם הם עצמם לא יימלטו? אדרבא הם היו ניצלים ונמלטים כשם שלמשל נוח ומשפחתו ניצלו בשעתם מן המבול. וכבר רש"י מעיר ואומר: "על פחות לא ביקש; אמר דור המבול היו ח', נוח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם", אבל הצילו את עצמם. אכן בהמשך הדברים מסופר שלוט ומשפחתו נמלטו מסדום, סימן שלא היה שם אף אחד יותר הראוי להינצל. והצלת לוט כשלעצמה תוכיח שמי שלא היה ראוי לעונש הוזהר ונמלט בעוד מועד. המחבר כותב: "אמנם אנחנו יודעים שלוט ובנותיו נמלטו, אבל זה נעשה אפשר רק ליוצאים מן העיר לפני ההפיכה". ודאי שזוהי הדרך היחידה להציל את שאינם רשעים — להודיעם ולאפשר להם לצאת לפני בואה של הפורענות — איך אפשר אחרת? ...

דבר אחריותו של המסייע לדבר עבירה מביא המחבר את הפסק הבא של בית משפט ישראלי:

"שרשרת של בני אדם מכרו זה לזה כוהל מתילי, המזיק לבריאות ועשוי אפילו להמית. בעל החנות של יין מכר אותו לצרכן, ששתה אותו ונתעורר. הוא האשים את בעל החנות בחבלה חמורה, ואת אחד האנשים, שדרכו עבר הכוהל — בסיוע לעבירה זו. בית המשפט הפלילי מצא שבעל החנות לא ידע, שהכוהל מתילי הוא... ומכר בתום לב ככוהל נקי, ועל כן זוכה מאשמה זו. המסייע ידע, שהכוהל מתילי ומסוכן ומכר אותו בתור כוהל נקי במחיר גבוה ועשה כל העיסקה כדי להרויח. אבל בית המשפט לא יכול היה להרשיע אותו בסיוע לעבירה שלא היתה קיימת...". סתם ולא פירש. מדוע לא היתה קיימת, הלא הוא מכר כוהל שידע עליו שהוא מרעיל בתור כוהל שאינו מזיק? ואילו בעל החנות עצמו היה שותה ממנו ונתעורר גם או היה המסייע פטור? בכלל תימא על המחבר שעבר בשתיקה על העניין של גורם בנוזקין לפי דיני ישראל. על עניין זה ישנו חומר רב, עיוני ופסקני, בספרות ההלכה וכדאי היה להביאו בחשבון בדיונו על שיתוף וסיוע בעבירה.

בפרק הדין על "שידול והסתה" ניטשטשו התחומים בין שולח ומסית, בשעה שקיים הבדל יסודי ביניהם במושג ובדין. ראשית המושג של שליחות חל על כל פעולה מן הפעולות שאדם עושה בשם חברו, ואילו הסתה אינה שייכת אלא למעשה חטא. בשליחות רצון השולח הוא שהשליח יעשה את שליחותו במקום השולח ולמענו ואפילו בשליחות לעבירה מעוניין השולח אך ורק בגוף המעשה ולא בתכונתו העבריינית. ואילו בהסתה עניינו של המסית הוא דווקא בצד הפלילי של המעשה וכל כונתו שהמוסת יעשה את החטא מצד עצמו ולא כשלוחו של המסית. המסית חוטא ומחטיא; השולח רק משתמש בשלוחו כדי לבצע את חטאו הוא (כלומר של השולח). גוסס של שליחות הוא בנוכח:

צא ועשה לי כך וכך, צא וקדש לי אישה, צא והרוג את הנפש; וכדומה. גוסס של מסית הוא בגוף ראשון: נלך ונעבוד אלהים אחרים, וכדומה. מכאן חילוקי דינים הפוכים זה מזה: בשליחות לדבר עבירה השולח פטור אף אם בוצעה העבירה על-ידי השליח; בהסתה המסית חייב אפילו אם החטא לא בוצע על-ידי המוסת, וכל שכן אם בוצע. לפי המחבר המסית לעבודה זרה הוא רק יוצא מן הכלל; הכלל הוא אין שליח לדבר עבירה. לדעתנו היחס של שניהם אינו של כלל ויוצא, אלא הם שני מושגים שונים מכל וכל, ואין כאן המקום להאריך.

ב. עיונים במשפט המשווה

המחבר הוא עורך-דין לפי מקצועו ותלמיד-חכם לפי חינוכו. יש והוא כורך חכמתו ותורתו וגורסן ביחד, כלומר משתמש בהשכלתו המשפטנית בעיוני ההלכיים, ומסתייע בחינוכו התורני במחקריו המשפטניים, ומתוך גישת-גומלין זו עולה אמנם בידו לנתח ניתוח נאה וקולע כמה סוגיות משפטיות משלנו ומשלםם ולהוציא מסקנות מאלפות ומעניינות מאד מבחינה השחאיתית. כן סבור המחבר ש"ספרו ישמש למופת להוכיח כי אין לנו צורך לחקות את אומות העולם בחקיקת חוקים ישרים וצודקים במדינת ישראל, וכי לפני אלפי שנים כבר ידענו איך להגן על זכויות האדם". רעיון נאה ונכון והכוונה רצויה. השאלה היא רק אם אי-אפשר היה לבאר בנושאים יותר מתאימים מאלה שבספר להוכחה נעלה זו. אבל לא זה העיקר. העיקר הוא עצם הערך המחקרי הטמון בדיונים כעין אלה ובתרומתם למחשבה המשפטנית בכלל ולמשפטנות העברית בפרט. אם כי כמה מן הדברים שהמחבר דן בהם כבר דשו בו רבים וכן שלמים, הרי יש בדיוניו משהו חדש ומקורי הנובע מאותה ההשכלה וההכשרה של בעל מקצוע זקן ורגיל.

שלושה חלקים לספר: השחאות; מעט מתולדותי וזכרונותי; פרפראות. סיכום של חלק ראשון ניתן גם באנגלית. עירוב פרשיות זה של תוכן ושל לשון ריח שעטנו עולה ממנו ואינו לשבתו של הספר. מכל מקום עיקרו של החיבור וכוחו של המחבר הוא בפרק המשפטי בשם "השחאות", ואלה נושאים אחדים לדוגמה: התפתחות המשפט העברי בקו מקביל למשפט אומות העולם (כעין פתיחה לעיקרו של הספר בכלל); חוקים יסודיים ופרוצדורה; בדין בעל הבור שחייב בנוקי אדם ופטור במיתתו; הערות והארות בדין שור ולא אדם; הכמנה; גרמא וגרמי בנייקין; נשים פסולות לעדות ולכל משרה ממשלתית; שבעות; ועוד.

הדברים כתובים בנוסח של שקלאוטריא. המחבר שואל ומשיב; מציע דיעות משלו ומביא דיעות של אחרים, פעם דוחן, פעם מקבלן; מצטט מקורות עתיקים וחדשים, ותוך כדי דיון מתבררים העניינים ומתלבנים בין שהמעייין יסכים בין שיתלוק על מסקנותיו של המחבר, אשר כמעט תמיד הן נועזות ומקוריות. וכיון שהדברים הם שבמשא-ומתן יש ויש להשיב או להעיר כמעט על כל עמוד ועמוד. במיוחד ניתן חומר להתנצחות הלכית-משפטנית העמודים המוקדשים לסוגיית בעל הבור הפטור במיתת אדם וחייב בנוקיו. דין זה לכאורה תמוה מאד, וכבר ניסו אחרים לנמקו באופנים שונים ועדיין לא נתישבה לנזק מיוחד על דין אחר שדוגמתו בקומון-לאוה של האנגליים. לפי הקומון-לאוה אם המויק גרם למיתת הניוק אין לירשי המת שום דין ודברים נגד המויק. משום שאנו התמיהה כראוי. והנה לדעת מחברנו "הטעם האמיתי של הדין הזה המבחין בין מיתה אומרים שאין התובע קיים, ויורשיו אין להם שום קניין כסף בחיי אביהם. אמנם, אביהם

* השחאות בין דיני ישראל ודיני ארצות הברית, זכרונות, פרפראות, מאת יצחק אייזיק אלון, תל-אביב-ניו-יורק 1961; עמ' 145, 67.

אבד להם לרגלי פשיעת המזיק, אבל אין אנו אומדים חיי אדם במושג דולרים וסנטימ, וזהו ההפרש בין נזק למיתה: אם הניזק רק הוזק, אוי הוא התובע ויכול לגבות נזק, צער, ריפוי, שבת ולפעמים גם בושת, אבל כשהוא מת אין לאחרים כל זכות לטעון כי במיתת המת גרם להם המזיק איזה הפסד מבחינת ממון.

על "טעם אמיתי" זה כבר הגיבו בשעתם, כשהמחבר פירסם את הדברים ב"בצרון", יודעי דבר ואמרו שלא רק שאינו האמיתי אלא שהוא היפוכו של האמת. המחבר מביא את השגותיהם של יריביו כלשונם על מנת לדחותן ולעמוד על שלו. לדעתנו קרובה אמנם תפיסתו של מר אלון אל האמת, אלא במקום לחפש אסמכתא ב"קומון-לאו"א" מן הראוי להסתמך על נימוקים הלכיים עד כמה שאפשר.

ההלכה מבחינה באופן גמרין בין דיני נפשות לדיני ממונות, ונטייתה תדיר למנוע בנידון זה במידת האפשרות איזה עירוב-פרשיות שהוא. למשל, הכלל של "קם ליה בדרבא מיניה", שאין לו ריע, עד כמה שידוע לנו, בשום משפט אחר בעולם, והוא באמת מוזר בקיצוניותו (שכן, למשל, גנב במחחרת ששיבר את הכלים פטור לשלם, מפני שאותה שעה בר-קטלא הוא), יסודו ושורשו, לעניות דעתו של כותב הטורים, במגמה זאת להפריד פירווד גמור דיני ממונות מדיני נפשות. אשר על כן אם נפל אדם לתוך הבור ומת הרי המקרה הוא כבר בגדר דיני נפשות וחייב מצד דיני ממונות מסתלק ממיילא. תדע, רק בבהמה מבדילה ההלכה בין שור שוטה או סומא לבין שור פיקח — במיתת הראשון חייב בעל הבור, במיתת השני, והדבר קרה ביום ולא בלילה, פטור, "שזה כמו אונס, מפני שדרך הבהמה לראות ולסור מן המכשולות" (רמב"ם, נזקי ממון, פ"ב, ט"ז), ואילו במיתת אדם בעל הבור פטור מתשלומים בכל אופן "אפילו היה סומא או שנפל בלילה" (שם). סימן שהפטור נובע בעיקרו מצד הנפשות שבדבר והרעיון של "איבעי ליה לעיוני ומזול" הוא רק טעם הגיוני נוסף.

אמנם למעשה אין בעל הבור נידון בנפשו, אבל ההורג בשוגג גם כן אינו נידון בנפשו ובכל זאת הוא פטור ממון. לשון אחרת: כשם שחייבי מיתות שוגגים פטורים מתשלומים כך חייבי מיתות גורמים פטורים. כי סוף-סוף, אם כי מבחינה טרמינולוגית שוגג וגורם שונים זה מזה, הרי מבחינה מהותית גורם גם כן שוגג (והשוה כתובות לה, ע"א). לפיכך אף בעבד כנעני שנפל ומת פטור בעל הבור מתשלומים, שגם מיתת עבד היא בגדר דיני נפשות לכל דבר. ואמנם אלה שהתקיפו את מר אלון טענו שכל הסברתו מיוסדת על ההנחה שחיייו של אדם אינם נישומים בדמים, והנה "גם עבד אם נפל בבור ומת אין בעל הבור חייב, אף-על-פי שעבד ודאי קניין כספו של הבעל". מר אלון מתרץ את הקושיא בתירוץ נאה — העבד הוא קניין כספו של הבעל רק בחייו ולא לאחר מיתתו — אבל ללא צורך. כי האמת נראית לנו במה שאמרנו — במשפט הפילי העברי מיתת עבד נידונה בתורת דיני נפשות בדיוק כמו זו של בן-חורין, והממית, מיד, שוגג או גורם, פטור על כן מתשלומי ממון.

ועוד: לא מצינו בכל התורה כולה תשלום נזק במיתת אדם. ואין להקשות מדמי ולדות, שכן הללו אינם בתורת נפשות כל עיקר. ואין להקשות משור מועד שהרג אדם, שגם אז אין הבעל משלם תשלומי נזק, כי אם כופר, שהוא "פדיון נפשו ככל אשר יושח עליו" ולא כפי ההפסד הכספי שבנזק. ויפה מסביר מחברנו למה מטילה התורה על בעל השור לשלם כופר ולא על בעל הבור, וכן אין להקשות משלושים שקלים בשור נגח שהמית עבד, שגם זה אינו בגדר נזק אלא קנס לגבי כל עבד "בין שהוא שוה אלה וזו בין שאינו שוה אלא דינר". ולאמיתו של דבר גם תשלום זה עניינו כופר נפשו של בעל השור שגרם למיתת העבד, אלא שנקבע סכום אחד לכל עבד, כדי למנוע הערכת כופר לפי שחיו הכספי של העבד הנהוג.

ממאמרו של הד"ר סאיר וכסטן בראש הכרך על "הספר והסופר" אנו למדים שאך בימי העמידה התמסר מר אלון ביתר שאת ללימוד גמ"ת והיה לומד על מנת ללמד.

לשבתו של המחבר יש לומר על כן שבדרך כלל הוא מדייק בהבאת טכסטים והבאת הלכות שהוא דן בהם. אולם פה ושם נכשל הוא בטעויות מחוסר בדיקה הגונה במקורות. בטעם המובא למעלה בנוזקי בור אומר המחבר ש"אם הנופל רק הנוק, אזי הוא התובע ויכול לגבות נזק, צער, רפוי, שבת, ולפעמים גם בושת". וטעות הוא, תשלומי ארבעה דברים אלה קיימים אך ורק בחובל בחבירו, כלומר נזקי אדם באדם. בשאר נזקין חייב המזיק רק משום נזק.

בדבר הכלל "קים ליה בדרכא מיניה" מעיר המחבר בעמוד 71: "כאן אנו נתקלים בדוגמא בולטת, שלפעמים החוטא נשכר, ואם הגנב היה פיקח היה מכוון לגנוב דחוקא בשבת ולגרור את הגניבה החוצה באופן שהגניבה וההוצאה באין כאחד, ואז יטען שאינו מחוייב להשיב את הגניבה הואיל שחילל את השבת, שהוא דין סקילה; ואין בית דין יכול לענשו בעד חילול שבת מפני שלא קבל התראה, וכי". ולא היא. פיקחות זו לא תועיל לו לגנב, כי כל עוד שהגניבה בעין חייב הגנב להשיבה לבעליו ואינו יכול לפטור עצמו בטענה שהוא מתחייב בנפשו (ראה רמב"ם הלכות גניבה ג', ב'; טור ש"ע שני"א; ועוד).

ועוד כותב שם המחבר: "אם המית את הנערה שאנס, שאינו משלם את החמישים כסף לאבי הנערה אחרי שהוא נידון בנפשו". גם זו טעות. אין הוא פטור מתשלומים אלא אם כן שני העונשים באים כאחד. ואילו במקרה המוצע הם באים זה אחר זה: הקנס של חמישים כסף הוא בגלל מעשה האונס ועונש מוות בעד מעשה הרצח. מכל מקום תיתי לו לר' יצחק אייזיק אלון על מנחתו הנאה לבית היוצר של המשפט המשוה.

ספרים וסופרים

המשורר כמבקר

היא בעוכרי היצירה הספרותית בישראל, וכי על האידיש לרשת מקומה ולהביא בזה פורקן לעם ולמדינה. במאמר בשם "לוחם קם" עושה י. גלאטשטיין חשבון עם ק. כצנלסון, מחבר "המשבר של העברית החדשה", ששתי הוצאות ספרים ("ציקא" בניו יורק ו"יידבייד" בבואנוס אירס) טרחו ביתח (בחינת "עלי יגיא צדיק את ראשו") להוציא את חיבורו בן 120 העמודים באידיש, והוא קובץ מאמרים שנכתבו בעברית למצן הרע"י ויון — של השלטת האידיש בישראל ובמדינת ישראל במקום הלשון העברית. גלאטשטיין אינו מתפעל מן ההקדמה התועמלנית של מוציא המהדורה באידיש — האומרים: "יגיעו דבריו המרעישים של ק. כצנלסון גם אל הקהל החשוב של קוראי-אידיש!" — והוא רואה רעיונותיו של זה ככעקרים ואולי גם כמסוכנים". הוא מבחין מיד, שאם אותו סניגור חדש שקם לאידיש מכיר לשון זו מילדותו אינו בקי בספרות האידיש החדשה ואין אהבה ללשון בלי אהבה ל-

בהוצאת י. ל. פרץ" בתל אביב הופיע עכשיו קובץ מסות ורשימות מאת יעקב גלאטשטיין, בשם: "מיט מיינע פארנאגבי-כער", שהוא אוסף דברים שפירסם בעתון בסידרה "אין תוך גענומען", בשנים 1958 — 1962. בספר המחזיק 555 עמודים הוא דן כמבקר בבעיות ספרות ושירה ובדמויות טופ"רים ומשוררים, כפי שהן מצטיירות לו מיצירותיהם. עם שרוב הדברים נסבו כאן על משוררים וסופרים באידיש, הם דנים לא בתחום זה בלבד אלא בנופי בעיות של כתיבה המנסרות בעולמנו היהודי. המחבר, שהוא מבקר חריף ושנון, נפנה במיוחד ליצירות של משוררים וסופרים חרשים הכותבים באידיש, באמריקה בישראל, ובשאר ארצות. ניתן לומר, שהוא ראשון לעוקבים אחרי כל ניצן חדש של יצירה שירתית באידיש — בישראל ובעולם. אהבתו לאידיש אינה מקלקלת את השורה במקום שיוצא-דופן, ספרותי או מדיני, נעשה שופר לרעיון המשונה, כי הלשון העברית

טחת". אך דא עקא שגמישותו המדינית וה- דיפלומאטית הגדולה של אותו משורר אינה עולה בקנה אחד עם כשרונו הפיוטי המוגבל ועם טיב חרוזיו, אף שזכה בשעתו לקבל את "מיסדר לנין", שעדיין הוא מחזיק בו ובאחד משיריו הוא "פורפו ללבבו".

הדיין היסודי והמקיף ביותר בספר מסות ורשימות זה מוקדש למוריס רוזנפלד, שהוא מעין שיבה אל המשורר הידוע והכרה במלוא חשיבותו לדורו ולשירת האידיש באמריקה. גם המסות על המבקר שמואל ניגר מצטיינות במיצוי העיקר והבהלטה אותה אמונה עזה שבלבו של ניגר, כי "המבקר הוא אמן". הוא מביא הבאות מספרו "ביקורת ומבקרים" ומסיק, כי ספר זה יותר משהוא ואי למבור קרים הוא ראי למבקר בעצמו, והוא גם "הספר השלם ביותר שחיבר ניגר" — לדעת י. ג., החולק על גישתו של ניגר לשלום אש ועל נאמנותו לאש עד סוף ימיו, שהיתה בבחינת אהבת נעורים, ושלא פגה גם בימים שבהם הלך אש לרעות בשדות זרים.

במסתו "הקורא והמשורר" מעיר י. ג. כי כל מבקר צריך שיהא לו טעם טוב ושידע להביע את דבר טעמו הטוב בצורה יוצרת. אם הוא נוסך בסחוף בלב של הקורא כדאם בעל טעם טוב ואם הוא יודע להקנות מטעמו הטוב לקורא, הריהו אישיות יוצרת בתחומו שליו.

בהגדרתו זו הוא מעיד על עצמו, מדעת או שלא מדעת, שאין הוא חולק על דעתו של ניגר "שהמבקר הוא אמן", כלומר: הוא צריך להיות אמן. במה דברים אמורים? — כשרטט של שירה מרטט בדברי ביקרתו. או: אין לך מטה ביקורתית טובה אלא אם כן אתה שומע מעליה את משק כנפיו של שר של שירה.

כלום חייב הקורא להסכים לכל דעותיו של מבקר, ולו גם המחונן, השנון והחרף שבמבקרים? — בין לשבח ובין לגנאי — החייב הוא לקבל את דינו לגבי כל מבקר ללא יוצא מהכלל? — ודאי שלא. אך די לו לקורא שיתבשם מריחם של הנאמרים ורשימות הביקורת, המסות והניתוחים, שנתברכו בשפעת לשון וסגנון, בטעם מעולה ובחריפות של ניתוח, באמרות שנוניות ומיכתמים של יעקב גלאטשטיין איש ה"פרוזה, שרשונה נוגעת ונוגעת בתחומי חברתה — השירה.

יצחק עברי

ספרות. גלאטשטיין מרגיש שמאבקו של ק. כצנלסון הוא לא כל כך בעד האידיש אלא ובעיקר נגד העברית החדשה, ובקראו לילד בשמו הנכון הריהו מכריז, שאינו נוכח להיגרר אחרי סיסמאותיו הסנסאציוניות של זה.

אולם, בבלובי שירתם של עשרה משוררי אידיש שבישראל שהביאו אתם לארץ "צידה לגאולה" — הוא רואה "הוכחה וזכותה של אידיש, שאינה עושה לשון אחת בין שאר לשונות של גלויות, אלא "שיר מזמור עברי מיוחד, שנעשה כולו יהודי בגולה של מזרח-מערב אירופה".

גלאטשטיין דן ברשימותיו על בעיות שירה, כגון על "בהירות בשירה" (נגד תביר עתו לבהירות של מלך ראויטש), על הבנה בשירה ("מבינות"); ועל צמצומו של חוג קוראיהם של דברי שירה בכל הלשונות ומסתייע בדברי המשורר האמריקני ג'ון צ'יארדי, שהמשורר "כותב בעצם על עצמו, לעצמו ועל עצם פנימיותו". ג. מוסיף: "ודאי נתחנך לכסות בצעיף את הרעיון, שהמשורר האמיתי כותב בשביל עצמו בלבד, ואם נמצאים אנשים המוכנים לקרוא את שיריו משום שהוא מבטא באורח פיוטי משהו המדבר אל לבם, הרי זה מזלו שליו". ג. סבור, כי אם המשורר יושב וכותב ביחידות, הריהו מוכרח, בכל זאת, לכתוב למישהו ובשביל מישהו, אף אם מישהו זה אינו אלא אשלייה ואינו נראה לעין המשורר. אפילו הוא כותב בשביל עצמו — הרי "הוא עצמו", כקורא, הוא כבר בבחינת בא אל המוכן, לאחר שהמשורר כבר זיקק וערך את החומר הגולמי במלים ובשורות. המשורר חייב גם כן "להשתייך מבחינה היסטורית", ויצירותיו צריכות להיות ני- תנות "להאסף אל אבותיו", עם שנחוף שיישמע קולו העצמי והמיוחד.

אחת הרשימות הבולטות של י. ג. בתחום ביקורת השירה דנה ב"שיריו של משה שולשטיין", משורר אידי בפאריס. שהיה קודם קושר כתרם לראשו של סטאלין, חזר בתשובה ונעשה למקונן על אבן סופרי אידיש שברוסיה, ואף חרז חרוזים בשבחה של ארץ ישראל ובשבחם של לוחמי מלחמת העצמאות הישראלית. אמנם, בדור של מהור- מה ומבוכה זה אין המשורר הזה יחיד בקפיצותיו ממתנה למתנה ומארץ נכספת של הצדק הסוציאלי המוחלט לארץ המוב-

לחקר בעיות הנפש בישראל

הבריאות הממשלתית. היא עוקבת מתוך הסתכלות חברתית רחבה אחרי דרך צמיחתה של הפסיכיאטריה הישראלית, על רקעה האידיאולוגי והחברתי, ועל כל המכשולים שארבו לה בדרכה. גם בדברי ש. באומץ, מנהל התחנה לבריאות הנפש בירושלים, ימצא הקורא חומר מאלף על משימותיה ושירותיה הטיפוסיים של תחנה ישראלית, ועל השקפת-העולם הכללית המספקת לה מסגרת תיאורטית לעבודתה המעשית. מאמרים אלה מוסרים גם מקצת מרוח המסירות האישית הבלתי-יגילה הדרושה מצוות העובדים בארץ למען שיקום בריאות הנפש של העם אחרי זורות של טילטולים ורדיפות.

פסיכיאטריסטים יהודי היושב בניו-יורק, מרטימר אוסטו, מנסה לתרות על משמעות תן הפסיכולוגיה של החיות ההיכרות והזרות שהוא ורבים מיהודי הגולה הבאים לראות בתקומת ישראל שותפים לה. המאמר כתוב על רקע פסיכואנליטי מובהק והוא מקיף תופעות המצויות אצל אנשים חולים ותקינים גם יחד. שני פסיכולוגים ישראלים, י. שגן וא. וייס, דנים בפרוטרוט על מצבה והדרישות להתפתחותה של הפסיכולוגיה הקלינית בארץ, מאמר המניח יסודות לחינוך פסיכולוגי מתקדם והכשרת מומחים מקרב בני-הארץ. בהגשמת תכנית זו לא יפול החינוך הפסיכולוגי במדינה משום מוסד אקדימאי בעולם ויש לקחת שהגשמה זו לא תיאחר לבוא.

בין המאמרים בקובץ ראוייה לתשומת לב מיוחדת עבודתו החשובה של ר. פילכס, הפסיכולוג הראשי בבית-החולים תל-השומר. במחקר מדעי זהיר ומדויק ד"ר פילכס מתחקה על התפתחותו ותכונותיו של ציור היד אצל ילדים המופרעים בסכיזופרניה בהשוואה לילדים תקינים. כבר

(א)

יש לקדם בברכה את הופעתו של דו-שנתון בישראל בעריכתו הראשית של פרופ' צבי ויניק המוקדש לחקר בריאות הנפש וכל הבעיות הפסיכולוגיות והחברתיות הכרוכות בה*. בחוברת הראשונה משתקפת הפעילות הענפה המתרחשת בקרב קהל המומחים במדינה, ומוצגים בה כל המקצועות שחלק להם בבריאות הנפש: פסיכיאטר, ריאה, פסיכולוגיה, סוציאולוגיה, אנתרופולוגיה ועבודה סוציאלית. שיתוף בין מקצועי זה הנהוג בארץ הוא בניגוד לשיטת הבידול המקצועי השורר עדיין במוסדות רבים באירופה ובארה"ב ושהם נאבקים על תיקונה. כיום מתפשטת ההכרה ששיטת הבידול הוא בעוכרה של הקידמה המדעית והחברתית כאחת ותוצאות שליליות לה בפרט לגבי מדינת ישראל המוגבלת בכוחות האדם שלה. שיתוף-פעולה בין-מקצועי כבר נשא פירות הראויים לשמם לקראת פתרון סבך בעיותיה של מדינת-ישראל בתחום בריאות הנפש. כתב-עת פסיכיאטרי זה הוא עדות לכך.

בעיותיה המיוחדות של המדינה, כגון קליטתן ומיזוגן של גלויות עמו, הן משמשות נושא מרכזי של קבוצת מאמרים אחת בחוברת זו. דין הוא שכתב-עת זה ישמש לא רק במה לחוקרים בארץ לפרסם בה את תוצאות מחקריהם ורישומי חווייתיהם, אלא שעליו לשקף גם את נסיונם במצב חברתי שהוא יחיד במינו בעולם, ואולי בהיסטוריה כולה. למאמרים מסוג זה שייכת מסתה של גברת פליס פלגי, מנהלת מחלקת האנתרופולוגיה של משרד

* The Israel Annals of Psychiatry and Related Disciplines. Vol. 1, 1963, No. 1, 171 pp.

כל עבודתם היומיומית. סכנה אורבת לה לחברת המדענים הישראלית, ובמיוחד בתחום הפסיכולוגיה התלויה מאין כמוה בכוח ההבעה, שהיא הולכת ויוצרת שניות לשונית בארץ בין חיימדע וחייתרבות כלליים. מצב מדאיב זה, שאותותיו כבר מבצבצים בחוגי-האקדמאיים ולא דחוקא בתחום מדעיהטבע, כרוכות בו תוצאות פסיכולוגיות שליליות ביותר, הן לגבי שכבות-העם הרחבות הרואות באנשים אלה כצמרת האינטליגנציה הלאומית, והן לגבי המדענים ותפיסת-עצמם בתוך החברה הישראלית. על אף כל החישובים שהניעו את עורכי כתבי-העת לבחור בשפה האנגלית, הרי אפשר היה לנקוט בשיטת סיכומים או תרגומים לאנגלית על יד המקור העברי, שיטה שלא היתה פוגעת במגמתה החינוכית-הישראלית של החוברת, והיתה גם מספקת את אלה הרוצים לראות את דבריהם בשפה בין-לאומית.

ניכר גם שמחברים אחדים התאמצו מאמץ-יתר בכדי לחבר את דבריהם לועזית על אף מספר שיבושי-הלשון ושגיאות-הסגנון שנפלו בהם. שיטה חדל-שונית זו שבחרו בה העורכים כופה על החוקר לכתוב אנגלית אפילו אם איננו שולט בשפה זו שליטה גמורה (ולגודל התמיהה יש בחוברת דברים גם בצרפתית, אך לא בעברית). חוברת הפסיכיאטריה הישראלית, אם תשמור על רמה מקצועית גבוהה, תיקנה לעצמה מקום נכבד בין כתבי-העת הפסיכיאטריים המפורסמים. אולם יש להביע גם את המשאלה שפגם גדול זה — שיש בו גם משום פגיעה לאומית-תרבותית חמורה — של זלזול בלשון העברית, יתוקן בחוברת הבאות.

שלמה סינגר

פסיכולוג במחלקת הפסיכיאטריה של בית הספר לרפואה על שם אלברט איינשטיין, ניו-יורק

שנים שמשתמשת הפסיכולוגיה באמצעי-ציור כדי לעמוד על גילויים פסיכולוגיים מסויים מימ, בפרט על דימוי-הגוף (body-image) של האדם. יש במחקר זה משום קביעה מדוייקת של ציור-היד אצל הילד בפרט, ומשום העמקת תפיסתנו של דימוי-הגוף ושלבי-התהוותו — או התפוררותו — בכלל. ניתן גם לציין שמחקר זה, המהווה תרומה מדעית שיש להתחשב אתה, הוא המחקר היחיד המופיע בחוברת. הקורא בודאי יצפה להרחבת גבולו של פירסום המחקרים בכתב-עת זה בחוברות הבאות. הוזכר כאן בחיוב ענין שיתוף-הפעולה הבין-מקצועי בשטח בריאות הנפש. במאמר גוקב חודר פרופ' קארל פראנקשטיין מהאוניברסיטה העברית למהותה של בעייה שכל העובד במסגרת של מכון או בית-חולים גדול רגיש לה, והיא ששיטת השיתוף כשל-עצמה איננה מבטיחה טיפול מעולה בחולה, והיא עלולה להביא גם לידי חוסר אחריות לגבו. פיצול התפקידים שהוא מנת-חלקו של שיתוף בין-מקצועי, לעתים הוא גורם ליחס של חוסר אחריות כלפי מצבו הכללי של החולה על כל בחינותיו. פרופ' פראנקשטיין מציין ששיטת-עבודה מסוימת איננה תחליף ליחס הוגן ואתראי לחולה וצרכיו הכלליים כיצור אנושי.

(ב)

חוברת בכורה זו השיגה רמה מדעית ומקצועית שאיננה נופלת ממיטב כתבי-העת הפסיכיאטריים בעולם. אך קשה שלא לתמוה תמיהה רבה על כך, שהאחראים לדבר בחרו בשפה האנגלית כשפתה הבל-עזית של החוברת הנושאת על עטיפתה את שמה ש מדינת ישראל. אם כתבי-העת נועד למלא תפקיד חינוכי בהתפתחות המדעים והשירותים בבריאות הנפש במדינת ישראל, הרי חובה על חברת המומחים בארץ ליטול חלק בטיפוח אוצרותיה המדעיים של הלשון העברית שבה מתנהלת

בשדה ספר

לדמותו של מדינאי יהודי

תרומותיו בשדה ההיסטוריה. הפרופ' נוינס הוא חוקר מגוסה היודע איך לעבד חומר מקורי. כבעל מקצוע מומחה עלה בידו להוציא מתחת ידו ביוגרפיה המקנה לקורא מושג ברור על אישיותו ופעולותיו של הרברט ליהמן. כהיסטוריון מובהק הוא מתאר את האיש בתוך מסגרת התקופה שבה פעל. הוא מדגיש את השפעת הסביבה עליו ומראה איך באו כשרונותיו של ליהמן לידי גילוי ואיך הצליח גם להאציל מאישיותו על מהלך התנועה הדמוקרטית, על האנשים שאתם עבד. נוינס מפרש ומסביר את השקפתו על השאלות החשובות העומדות על הפרק בתנועה הדמוקרטית ועל העניינים המדיניים וכן גם חלקו בפתרון הבעיות של מדינה וחברה.

הרברט ליהמן היה נצר משפחה יהודית אריסטוקרטית שבאה הנה מבאוואריה, ר- התיישבה במונטגומרי, אלבמה, שנים מספר לפני פרוץ מלחמת האזרחים. ככל תושבי הדרום בעת ההיא צידדה משפחתו ב- קונפדרציה ותמכה בה. כעבור שנים אחדות העתיקה המשפחה את דירתה לניו-יורק ושם נולד הרברט ליהמן. את חינוכו הכללי קיבל ליהמן בבית-ספר פרטי, כנהוג אצל האמידים בזמן ההוא, ובסיימו את חוק לימודיו בבית-ספר זה המשיך בלימודיו ב- מכללת קולומביה. בזמן שהוריו שקדו על חינוכם הכללי של הבנים, שלחו את בניהם גם לבית-ספר של יום ראשון שעל יד היכל „עמנואל“ לשם חנוכם היהודי. בסיימו את קולומביה נכנס הרברט ליהמן לעולם ה- מסחר והתעשייה. כשרונותיו הטבעיים ו- אישיותו עמדו לו והוא הצליח בעסקיו. בעודו צעיר התעניין הרברט ליהמן ב-

הרברט ליהמן, המדינאי והעסקן הצבורי הצטיין בפעולותיו הרבות וקנה לו שם בעד מסירותו ויושר לבו. כחבר פעיל ואחד המנהיגים של המפלגה הדמוקרטית הוא התפרסם בזכות השקפתו הליברליות וכלוחם לצדק וליושר. את תכונתו זו הוא גם הראה כסגן-מושל וכמושל מדינת ניו-יורק וכחבר הסינאט של ארצות-הברית. לא לחינם אומרים, שלולא מוצאו היהודי יתכן והיה מועמד של הדמוקרטים כנשיא ארצות-הברית והיה בלי-ספק נבחר למשרה זו. הרברט ליהמן לא הצטמצם רק בדי אמות המפלגה ובעבודתו הפוליטית, הוא גם קנה לו שם כעסקן צבורי והיה פעיל במוסדות צדקה. עוד בצעירותו היה אחד מעמודי התווך של ה-„סיטלמנט“ ברחוב הנרי, שבראשו עמדה ליליאן וואלה, אחד ממייסדי ה-„דושינגט“, פעיל במגבית היהודית ה- מאוחדת, תומך בסמינר היהודי התיאולוגי ובכמה מוסדות חסד, צדקה וחינוך אחרים. הרברט ליהמן מילא את תפקידו בהצלחה באונגר"א, ואף על פי שלא היה ציוני מימיו, נתן את ידו לתקומת מדינת ישראל. כשהזמין אותו בן-גוריון בשנת 1949 לבקר את מדינת ישראל קיבל את ההזמנה ו- החלהב ממראה עיניו בארץ.

את תולדות חייו ואת פעולותיו מתאר בביוגרפיה מפורטת אלן נוינס, ההיסטוריון אשר קנה לו שם במחקריו בתולדות ארצות-הברית ואשר זכה פעמים בפרס פוליצר על

Herbert H. Lehman and His Era, by Allan Nevins, Charles Scribner's Sons, 456 pp. New York 1963.

על קוצו של יוד מהשקפותיו הליבראליות. הרברט ליהמן הגיע לגבורות, פרש מ־הסינאט, אבל עדיין הוא פעיל ומשמיע את דעתו מפעם בפעם על שאלות מדיניות לאומיות ויהודיות.

הפרופ' גוינס ראוי לשבח על ספרו זה, אך חבל שהוא ראה את הרברט ליהמן יותר מדי כ„נושא היסטורי“, ולא שם לב לחומר אישי, כמו שיחות עם אנשים הקרובים אליו, למכתבים וכו'. לוא עשה כן היה הספר שווה לכל גפש ויותר מעניין. כמרכן הזניח הפרופ' גוינס את יהדותו של הרברט ליהמן, זאת אומרת את השקפותיו על היהדות, את פעולותיו למען היהודים באשר הם ואת עמדתו ל־בעיות העם היהודי בימינו. על נושאים אלה נוגע הד"ר גוינס כלאחר־יד. נקווה שיכתב עוד ספר על הרברט ליהמן כיהודי, בחינה שהיא חשובה מאד לצבור היהודי בארצות־הברית, ויהודי כמו הרברט ליהמן ראוי לספר כעין זה. ל. שפאל

עבודה ציבורית ומדינית והסתפח למפלגה הדמוקרטית. פרופ' גוינס מדגיש את עבודתו בזמן הבחירות למושל המדינה, שאז נבחר אל סמיט למושל המדינה. כשזובלט היה מועמד למושל היה הרברט ליהמן סגנו, וכשהראשון נבחר כעבור שנים אחדות ל־נשיא ארצות־הברית נבחר ליהמן מושל מדינת ניו־יורק. בשנים שכיהן באלבני רכש לו שם טוב בגלל פשטותו ויושר לבו, ואת תכונותיו אלו הוקירו תומכיו ומתנגדיו כ־אחד. אף חברי המפלגה הרפובליקנית ש־התנגדו לתכניתו ולשיטתו, העריצו אותו בשל אומץ לבו. שנותיו הפוליטיות האחר־רוגת בילה הרברט ליהמן בוואשינגטון כ־חבר הסינאט של ארצות־הברית. גם שם נלחם בעד הצדק והיושר ובעד עקרונותיו הליבראליים. בייחוד הראה ליהמן אומץ־לב במלחמתו נגד הסינאטור מיקארטי ד־סיעתו. מעולם לא היה פשרן ולכן תמיד עמד מנגד ולא מצא לו מקורבים בין ה־הסינאטורים. כולם ידעו שלא יותר אפילו

על שנים שהלכו

א.

א. אלמוני

הרבה ספרים הניח אחריו אליהו חיים שפס, הוא א. אלמי : שירים וסיפורי עם, מסות פלוסופיות ומחקרים בדתות המזרח, ספרי הומור ומאמרים ספרותיים, רשימות פולקלור וזכרונות — וכולם טבועים ברוחו ובהלך גפשו המיוחדים, שאמונה וכפירה, חיוב החיים ושלילתם, אידיאליות ופיכחון — שימשו בהם בערבוביה.

לפי דרכו היה אדם מחפש אחרי אחיזה נאמנה בחיים ובערכי רוח. בחיפושיו אלה גילה מקוריות של תפיסה ותגובה לחזיונות עולם ונצח, כשרון, תבונה ואהבת האמת. היה בו מאיש הריגיסאנס צמא־הדעת הנושא עיניו למרחקי עתים ומחוזי־רוח מופלגים והתחרר לגלות עולמות ותורות נעלמים. הוא טייל בגני חכמת המזרח וכתב על

„הפילוסופיה והשירה הסינית“, „דברי בודאה“ ב„דרכי האלים“ ומסות רבות על גדולי הוגי הדעות שמלפנים ובודורנו. טודות המוות, החיים שמעבר לחיים, העסיקו את רוחו, שקע במסתורין ודרך כפירה דתית הגיע לאמונה בהשארת הנפש. אדם מפוכח, המכיר במציאות ורואה אותה בעיני בשר, חזה, או דימה לחזות, מחונת שלא מעלמא הדין, פעם גילה את אזני שראה את י. ל. פרץ (שבילדותו ובנעוריו היה מבאי ביתו והסופר־האמן היה פטרונו ומורה דרכו ב־ספרות) בטיילו ב„טיימס סקוור“, ראהו ברורות ורץ לקראתו — עד שנעלם ה־חיזיון, דמותו של פרץ, כ„קצף על פני מים“.

ספקן־מאמין היה אלמי באמונות ודעות. בנעוריו כרך את הציונות והאנארכיזם ועשה אותם כריכה אחת (מעין צירוף

היה חכם איש רואה עול ועמל ומחשה. הוא נטל על שכמו תפקיד "מוכיח בשער" ומילאוהו באמונה. הוא יצא ב"תוכחת מגולה" נגד תנועות, מוסדות ואישים, שעשו, לפי דעתו, תורתם פלסתר. ביחוד עברו תחת שבט בקורתו התנועה ה"ציונית והתנועה העברית והאישים שעמדו בראשה. בנידון זה הגדיש את הסאה, אלא שלשבתו ייאמר, שלא היה רק נאה מבקר, כי אם גם נותן ידו לכל מפעלי התקומה ותחיית העם. הוא היה זמן־מה חבר ועד הפועל של ההסתדרות העברית באמריקה והשתתף ביסוד "אחי־עבר" ומפלגת "מדינת היהודים". במשך מספר שנים עשה הרבה גם למען הפצת ה"בצרון".

יליד העיירה סמוטריטש עברו עליו ימי בחורותיו במלחמה, מהפכה, פוגרומים ו-גודים — עד שהגיע לארצות־הברית, דרך קנדה, בשנת 1923. את ימי הנוצות האלה תיאר בספרו האידי: "מלחמה ומהפכה". הוא גילה הלוט מעל מעשי הודון של המשטר הקומוניסטי במאמריו בעתונות ה"עברית והאידיה, במאמרים ובמכתבים אל המערכת. לעתים קרובות התריע על "עולות" ותקלות בחיי ישראל, ומי יודע כמה עשרות, אם לא מאות מכתבים משלו, מתגלגלים עדיין בתיקי מערכות עתונינו.

" בספר מלחמה ומהפכה" מספר חכם ש" בימי המהפכה והפוגרומים, בפרוע פרעות בישראל, נלחם ברוצחים ולא פעם ראה את המוות נגד עיניו. גזירת הגורל היא, שמת כשם שהיה חי : רב את ריב החלש עם התקיף ממנו. בתחנת רכבת תחתית אחת ראה שני אנשים נצים, והוא ניגש אל האחד ואמר בנוסח הכתוב : רשע, למה תכה רעך ? הלה הגחית עליו מהלומות, שמת מהן. בן 77 היה במותו וכוחו עדיין צמו.

שלום לעפרו !

ח. לייב

מקורי של "יהדות ואנושיות" ; בבגרותו השיף ל"מזרחנות", לזיקה אל תרבות ותורת המזרח, והפניית עורף למערב ולתרבותו, אולם כל הימים היה נאמן לרעיון של תקומת ישראל ושיבת ציון. את ההתבוללות שגא שגאת-מוות. שגאתו זו נבעה מחוש עממי־לאומי בריא, אף שאלמי נימקה נימוק אסתטי, כי ראה בטמיעה הכהיית זיוו של האדם היהודי (אף המוסר צמח לפי דעתו מן הרגש האסתטי של האדם).

אלמי היה בין הסופרים טובי הטעם הראשונים בראשית שנות השלושים שהצביע על תעותי הקומוניזם, כשרבים מאמני העט היהודים סוגדים לו ומקטירים לו קטורת. הוא הכיר באופיו הריאקציוני של המשטר הסטאליני וקרא לסופרי השמאל לפקוח את עיניהם ולקרוע מעליהם את קורי־הכזב שגאחו בהם.

סופר גלוי־לב היה אלמי, פיקח־תמים. בזכרונותיו התגלה כולו כמו־שהוא, ללא כחל וללא סרק. הוא שראה במוות פדות לחיי אדם ("רעיון המוות ממלאני לעתים קרובות שמחה") — נפשו נקרעה לגורים כשעלה הכורת על יהדות מורת אירופה. ומאז הלך לקראת החידלון כאל גואל אחרון.

ב.

מ. חכם

ל"רחוב היהודי" בניו־יורק אבד במותו הטראגי של משה חכם (גינור) טיפוס מיוחד במינו, וכחן ופולמוסון. איש שיחה היה ודן על כל עניין, בין יהודי ובין כללי, על־פי השקפה מדינית־לאומית, "משלו" ובוחנו לאור האמת שבלבבו, אמת "מוחלטת", שהיא, אגב, "פרטית" בהחלט... ומכיוון שראה את אמיתותיו כוודאיות, ודעותיו כבנויות על אדני השכל וההגיון "מתוייבי המציאות", הגיב תגובות חותכות וגמרצות להתרחשויות השעה ול"בעיות ה"עולם". בכל אסיפה, מסיבה ופגישת חברים היה מראשי המדברים, או המתנצחים, כי לא

יעקב צור בעצרת הקרן הקיימת לישראל

באמצע חשון התקיימה בניו־יורק עצרת מפוארת של הקרן הקיימת לישראל בהשתתפותם של מנהיגי ציבור, אירגונים ומוסדות חשובים ונציגי קהילות רבות בתפוצת אמריקה.

העצרת שימשה הפגנה רבת־רושם למען פיתוחה של מדינת ישראל והצטיינה ברוח ההתלהבות ששרר בה. הלבבות נפתחו לקראת המשימה הגדולה — יישוב שממות הגליל לאחר המאמצים שהושקעו בהתייאת הנגב, אין תפקיד חיוני יותר למדינת ישראל מריכוז כח יהודי בהרי הגליל, בעמקיו ומישוריו, שיהיו גם שרשרת־מגן על גבולות סוריה והלבנון, וגם כח כלכלי חשוב. לפי התכנית שאושרה על־ידי מדינת ישראל יעובדו בגליל מיליון דונם אדמה ויבנו ארבעים מושבות ושבעה מרכזים עירוניים.

יעקב צור, יושב־ראש מועצת המנהלים של הקרן הקיימת לישראל ויו"ר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית, בא לעצרת מישראל וגלל את פרשת התכנית הרחבה, שביצועה בשלביה הראשונים יעלה בסכום של 11 מיליון דולאר. בין האורחים החשובים שנשאו את דברם בעצרת היו: הסינאטור היוברט ה. הומפרי; פריינקלין דיליינו רוזוולט, סגן־שר למסחר; מיכאל קומי שגריר ישראל באו"ם; אב"ר המן, שגריר ישראל בחאשינגטון; ד"ר מאכס נוסבוים, נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה; אלברט שיף, נשיא הקרן הקיימת לישראל באמריקה, ועוד.

משתה לכבוד ד"ר עמנואל ניומן — ליובלו השבעים

ביום ג' בערב, 26 בנובמבר, יתקיים במלון הילטון המשתה השנתי של ההסתדרות הציונית באמריקה למלאת 70 שנה להחלטת האו"ם על ייסודה של מדינת ישראל. השנה יערך המשתה לכבודו של ד"ר עמנואל ניומן, נשיא־הכבוד של ההסתדרות הציונית, יושב־ראש האגף ה'

אמריקני של הסוכנות היהודית ונשיא היתאחדות העולמית של הציונים הכלליים.

ד"ר אבא הלל סילבר, שמילא תפקיד מכריע בימי החלטת האו"ם, ישמש שר־המשקים במשתה. אישים ידועי שם בציבור היהודי ובמדינה יעריכו את פעלו של ד"ר ניומן, שלמעלה מיובל שנים נתן ממירצו ומכשרונותיו הגדולים לציונות, לבנין מדינת ישראל ולמפעלי חינוך ותרבות, תקומה ותחייה.

אלברט שיף, נשיא הקרן הקיימת לישראל באמריקה, הוא יושב־ראש הוועד המיוחד לתרומות. מוריס ויינברג, סגן־נשיא־כבוד של ההסתדרות ומו"ל ה"טאג-מארגנץ" זשורנאל", הוא הגזבר,

זלמן שזר — נשיא הכבוד של הברית העברית העולמית

נשיאה של מדינת ישראל, זלמן שזר, הסכים לשמש נשיא־כבוד של הברית העברית העולמית. ד"ר ישראל גולדשטיין גבחר לנשיאה. ד"ר גולדשטיין הוא נשיא לשעבר של ההסתדרות הציונית באמריקה, הקונגרס היהודי וחבר הסוכנות היהודית. יושב־ראש ההנהלה הוא פרופ' אריה טארטקובר ויושב־ראש הוועד הפועל — השופט העליון פרופ' משה זילברג.

לשנת 1963-4 אומרת הברית להרחיב תכנית־פעולתה שתכלול: א. אירגון (הקמת מועצות ארציות לעברית בארצות ובקהילות הגדולות בשיתוף נציגות ישראל; שיגור שליחים לתפוצות ישראל ועוד); ב. הנחלת הלשון העברית (הקמתם של אולפנים, "טורים עבריים" בעתונות היהודית); ג. פעולות בין הגווער ובין הנשים; ד. הפצת הספר העברי; ה. פירסומים (יומן קולי; הוצאתן של חוברות בעברית קלה ומנוקדת ועוד). (ועוד).

"הגות ודמות" ליום טוב הלמן

אוסף כתביו של יום טוב הלמן, מאמרים

על גוסטאב מאקמאן

להערתו על גוסטאב מאקמאן, במאמר: „מאה שנה להצפירה“ (ב„בצרון“ חוברת טבת-שבט), אני רוצה להזכיר שהוא מתכרה של פואימה אנטי-חסידית באידיית, בשם „די געוהיימיטע פון יענער וועלט אָדער דער תקיעת-כף“, שנדפסה בשנת 1815 בחארשה. נ. אויסלגור הקדיש לה פרק במאמרו „וואַרשעווער מחברים אין די 50 ער און 60-ער יאָרן“ ב„ביבלאָלאָגישער זאַמל-בוך“, בעריכת י. ליברברג, כרך א', ע' 182-180.

על סופרי „הצפירה“ החיים אתנו כיום, שהזכרתי בפרק הראשון של מאמרי זה, יש להוסיף גם את ש. יודסון בניו-יורק, שאת עבודתו הספרותית התחיל בשנת 1896 ב„הצפירה“ בחתימת ש. דאטשקין. א. ר. מ.

ברכות השנה מעברי פילדלפיה

במודעת הברכה של נאמני התנועה העברית בפילדלפיה נשמטו לצערנו שמות המברכים דלהלן:
אברהם הרצברג, מאיר לחין, אליעזר קארף חיים קרעפ, טרינטון ויצחק ראזין.
כמרכן נצטרפו למברכים: אליהו בעלער, הרב מתתיהו ברקוביץ, צפורה קלמן, ד"ר דוב ויינריב, יוסף יענוש ויצחק לודר.
במקום השם הוירש (שמואל), צ"ל: הוירשי.

תיקוני טעויות

באגרת רב צעיר אל ד"ר שמעון ראבי דוביץ, בחוברת אבאלול, תשכ"ג, בעמוד 171, שורה ח', במקום „מאמרך נאה ויאה ואומן אתה הקונה בשבת כלי“, צ"ל — בשבת. באותו עמוד, בהערה 4, במקום „ספר חיים“, צ"ל — „ספר החיים“.
בהערה לעיר „ירושלים“, מאת חיים גראדה, עמ' 180, במקום „תרגומיו של ש. מלצר“, צ"ל — תרגומו.
במאמר „שלמה דמשק ברשימותיו“ מאת חיים ליף, עמ' 206 שורה ו', במקום „הוא התערב בין בני החבורה עד שהיתה לאחד מהם“, צ"ל — שהיה.

ומסות בספרות ובחינוך, יצא בספר בשם „הגות ודמות“, בראש הספר באו מאמרי תולדה והערכה מאת י. גוטמן, ב. קרוא, א. ר. מלאכי (י"ט הלמן בתקופתו ה-אמריקאית) וי. מהלמן. המדורים בספר הם: מדור לדור, ציונים, מקרא ומועד, כיצד מחנכים, לרוח היום, במדור האחרון באו מאמרים מענייני הזמן ולפי עדותה של אלמנת המנוח, חיה הלמן, שטיפלה ב-הוצאת הספר, „הרשימות שנבחרו — כולן מן התקופה הארץ-ישראלית — הן לא רק מבעד להלך-נפשו של בעלי ז"ל ולחזיותיו, אלא גם זכרון ועדות לימים שבהם נכתבו הרשימות ולמאורעות שעליהם מדובר בהן“.

מיכאל לופטמאן ז"ל

בכ"א תשרי (הושענה רבה) נפטר בניו-יורק עורך-הדין היהודי, סגן-נשיא של ה-„בצרון“, מיכאל לופטמאן.

המנוח נולד ברומניה לפני ע"ג שנה וקיבל שם חינוך יהודי וכללי יסודי. ב-יאנואר, בשנת 1935, קיבל רשות להופיע כעורך-דין בבית-המשפט העליון של ארצות-הברית. בשנת 1955 זכה לעמדה זו בבית המשפט הגבוה של פורטוריקה.
מר לופטמאן היה אדם צנוע ונעים הליכות וידיד מסור ל„בצרון“. במשך עשרים שנה שימש יועץ משפטי לירחון, ובט"ו השנים האחרונות כיהן בו כסגן-נשיא.
שלום לעפרו!

י. קלינוב ז"ל

בגיל של 73 נפטר בארץ-ישראל העתונאי היהודי, ישעיהו קלינוב. המנוח נולד בעיר גולובנסק ברוסיה. הוא התחיל להשתתף בעתונות העברית והרוסית לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. אחר המהפכה והמלחמה התיישב בברלין, היה כתבם של עתונים אידיים בווארשה ובניו-יורק והשתתף בעריכת ה„אָנזוסייט“. בשנת 1933 בא לארץ-ישראל והיה לעורך האחראי של „הארץ“. לאחר יסודה של מדינת ישראל עמד בראש שירות המודיעין של מיניסטריון הפנים בישראל. שלום לעפרו!

חותם „בצרון“ — החתם את ידיך על הירחון העברי
 באמריקה וסייע בכיצור ספרותנו העברית כתפוצות!

<p>Greetings from... LINCOLN FOODS, Inc. 1 Newbury St. Lawrence, Mass.</p>	<p>Greetings from... FEDERAL BOILER CO. Inc. Midland Park, N. J.</p>	<p>Greetings from... WHITE GLASS CO. 315 Eau Claire St. Eau Claire, Wisc.</p>
<p>Greetings from... WIENER'S STORES 2610 McKinney Ave.</p>	<p>Greetings from... R O X Y Cleaners — Dyers 1078 Broadway Albany, N. Y.</p>	<p>Greetings From... RUSS BENDER Beauty Shop 4014 No. Newhall St. Milwaukee, Wisc.</p>
<p>Greetings from... GETZ JEWELRY STORES Seventh & Vine Sts.</p>	<p>Greetings from... O L U M S of Binghamton, Inc. 114 Clinton St.</p>	<p>Greetings from... Dr. HARRY WECHSLER 737 Park Ave. New York City</p>
<p>Greetings from... CHECKER CAB CO. 2124 St. Marys Ave.</p>	<p>STEINBERG & DUBIN Memorials, Inc. 245 E. Houston St. New York, N. Y.</p>	<p>Morris Letter Service 519 Center St.</p>
<p>Vermilion County ABSTRACT CO. 22 W. Main St. Danville, Ill.</p>	<p>Tenth Street Hardware 620 Tenth St.</p>	<p>KENIN & POSNER 16 Court St. Brooklyn, N. Y.</p>

Published Monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor. Annual Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1963, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

Kosher Caribbean Cruise

11 DAYS • 4 PORTS
SAILS JAN. 6, 1964

Aboard luxury liner
TSS OLYMPIA
fully air conditioned
and stabilized

\$275 up

The only West Indies cruise
of the '64 season in which the
Dietary Laws will be strictly
observed!

Every luxury, every conven-
ience . . . finest continental
cuisine and service.

Write or call:

ATLAS VACATION SERVICE
101 West 47 St. N. Y. 36, N. Y.
Telephone: JUdson 2-1545

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy
taking. Tastes like delicious choc-
olate, and gives thorough relief
gently and comfortably. Ex-Lax
is America's biggest selling lax-
ative—used for over 50 years.

Buy the Economy 89c size
Save as much as 55c

Also available in 39c and 18c sizes
When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

Chanukah Greetings

TIKVA RECORDS

ORDER NOW Special Record:
Children Sing on Chanukah
Dr. Joachim Prinz, Narrator
Vivian K. Bender, Director
1650 Broadway Rm. 301
New York 19, N. Y.

Write for Free Catalogue

אירופה? ישראל?

נא לצלצל אלנו!

אירופה כולה... ישראל... תוכל להגיע לשם
במשך שעות מספר. סע בלופטהאנזא ללא חנייה
מניו-יורק או שיקאגו — או ישיר מסאן-
פראנציסקו, דרך לונדון או פאריז — לפראנק-
פורט. משם קשרי מטוסי-סילון מצויינים, נוחים,
לתל-אביב וכמעט לכל מקום באירופה.

כששירות זהיר של לופטהאנזא עומד לרשותך,
תהא מיסתך קלה ומופלאה בשלוותה.

סעודות כשרות וחמות ערוכות תחת השגחתו
של הרב חיים דוב שעוועל, מוגשות במסום
לכל דורש בשעת הזמנת כרטיס המיסה.

שירות סינאטור מפואר במחלקה ראשונה,
מחלקת היסכון אדיבה בכל מיסות לופטהאנזא.

ובתכניתנו החדשה של „טוס עתה ושלם לאחר-
כך" לרשותך שנתים לסלק את המחיר בשיעורי-
התשלומים המועטים ביותר.

צלצל לסוכן הנסיעות שלך,

או לחברת לופטהאנזא.

טיב-מובחר של טיסת-אוויר

 LUFTHANSA
GERMAN AIRLINES

משרדים בערים ראשיות של ארצות-הברית וקנדה.

Preserve the Maccabean Spirit in Israel

by buying

STATE OF ISRAEL BONDS

and receive free tickets

to the memorable

**CHANUKAH FESTIVAL
FOR ISRAEL**

Three Performances :

MONDAY, DECEMBER 9, 1963

MONDAY, DECEMBER 23, 1963

THURSDAY, JANUARY 2, 1964

Madison Square Garden

STATE OF ISRAEL BONDS

DEVELOPMENT CORPORATION FOR ISRAEL

215 Park Avenue South

New York, N. Y. 10003

Telephone: OR. 7-9650

היברו פאבלישינג קאמפאני
שמהה מאוד להודיע, שכעוד שני חדשים תופיע
מהדורה מתוקנת ומוגדלת של

עברית חיה MODERN HEBREW

מאת
צבי בלומברג

פרופיסור חבר, וראש המדור העברי בהוגטר קולג, ניויורק
ומרדכי צבי לויטס

מנהל בית-ספר תיכון של ועד החינוך הכללי בניו-יורק

עברו שבע עשרה שנה מאז יצא לאור הספר „עברית חיה” במהדורתו הראשונה. במשך השנים האלו זכה ונתקבל כספר-לימוד רשמי בהרכבה בתי-ספר תיכוניים, באוניברסיטאות, ובכתי ת”ת בכל רחבי ארצות הברית ומחוצה לה. הערכה חיובית זו מצד מורים וסטודנטים הניעה את המחברים להכין מהדורה מתוקנת, שתשקף ביתר הטעמה את השיטה החדשה הנהוגה כעת בהוראת שפות זרות, דהיינו השיטה השמיעית-לשונית, בה יושם הדגש על שמיעת השפה ודיבורה. למרות התיקונים והשיפורים הנחוצים שנעשו בספר במהדורתו החדשה, מצאו העורכים, שכדאי לשמור את צביונו המיוחד שבמהדורתו הראשונה על שתי מעלותיו העיקריות, שהן: א) חומר הקריאה המשובח ותוכנו התרבותי העשיר, ב) המיתודיקה המסודרת והיעילה בהרצאת שיעורי הקריאה והדקדוק.

ואלו מקצת מן התיקונים והשיפורים שנעשו במהדורה החדשה:

א. הוספת שיחות שימושיות ומעניינות לכמה שיעורים, שהן עשויות לתת לסטודנט יתר אימון ושינון בשפה המדוברת.	ה. דפוס חדש ומהודר באותיות ונקודות מאירות עיניים.
ב. מספר שיעורים חדשים לגמרי, שעובדו כדי לשקף את ההואי הארץ-ישראלי הנוכחי על דרכי ההבעה החדשות הנהוגות בארץ כיום.	ו. תצלומים חדשים ובהירים מן המתרחש בארץ כיום בענפי החיים השונים.
ג. שיחות מגוונות על ענייני יום-יום, כגון: מזג האוויר, נסיעה, במלון, במסעדה, קניות בחנות וכו', ששולבו בשיעורי הקריאה גופם.	ז. דקדוק, חזרות ומיבחנים מקיפים לכל חמישה שיעורים, שירים בלוחית תחיי זמרה, לוחות שמות ופעלים, ושפע עובדות חשובות מחיי התרבות של היהודים.

הספר במהדורתו המוגדלת יכיל 450 עמוד.
המחיר — \$3.00

בשאלות והזמנות נא לפנות אל:

HEBREW PUBLISHING COMPANY
79 DELANCEY STREET
NEW YORK 2, N. Y.

Leo Fuld's

Cafe SAHBRA

Only Israeli Cafe
in America

STRICTLY KOSHER NITE CLUB

Closed Friday —
Permanent Mashgiach
NEW SHOW

"COME
DANCE THE HORA"

GAURI'S 10

Israeli Folk Dancing Group
MARGOLIT ANKORY

"The Carol Burnett of Israel"

EZRA ZHAVI &
BAT-SHEVA BAR-ON

in Yemenite Folk Lore

MENASHE BAHARAV

and his Israeli Orchestra
Parties 35-350

2 SHOWS NITELY —

3 SATURDAY

HOTEL WESTOVER

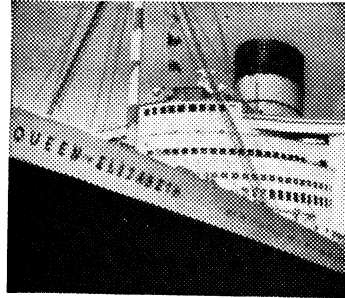
72nd Street

Bet. B'way & West End Ave.

TR. 3-1276 — EN. 2-9600

לאירופה

באניות הגדולות
ביותר בעולם

R. M. S. Queen Elizabeth: 83,673 tons

אנית הנוסעים מלכת אליעזבת: 83,673 טון

5 ימי בידור . . .

שירות מצויין ביותר במלכות
קונארד האדירות.

באניות מלכת אליעזבת ומלכת מרי, תהנה מן השירות האדיב של מלצרי ומלצרות קונארד, ותפיק רצון רב מן המטבח הבינלאומי באמת. קונארד מקדיש תשומת לב מיוחדת לכשרות ואולמים מרווחים לתפילה. כשתבוא לאירופה תמצא קשרים נוחים לישראל.

מאוקטובר 1 עד פברואר 29, נצל מחירי נסיעת-טיול.

נסיעת הלך-ושוב במלכות לאנגליה אפשרית במחיר המועט של \$ 300 במחלקת תיירים, \$ 392 במחלקת קבילה. במחלקת ראשונה (המחירים קצת יותר גבוהים ב-1964).

טיולים במשך השנה:

5 עד 95 ימים באניות-טיול לנאסאו, לאיי הודו המערבית, הכף הצפוני, ים התיכון ומסביב לעולם על הקונארדים הגדולים האלה: מאורטאניה האדירה והאניות-האחיות פראנקוניה וקארמאניה; קארוניה, האניה הגדולה ביותר שנבנתה אי פעם לשם טיולים, או מלכת אליעזבת, אנית הנוסעים הגדולה ביותר בעולם.

See your travel agent or Cunard
Line,
25 Broadway, New York 4, N. Y.